

**BIULETYN
ARCHIWUM POLSKIEJ AKADEMII NAUK
NR 45**

Warszawa 2004

Przygotowuje Komitet Redakcyjny w składzie:

**Anita Chodkowska, Hanna Krajewska,
Hanna Szymczyk (sekretarz redakcji), Mieczysław Wrzosek
Ryszard W. Wołoszyński (redaktor)**

Adres Redakcji:
**Archiwum PAN
Warszawa, Nowy Świat 72**

Wydano z dotacji Komitetu Badań Naukowych uzyskanej
za pośrednictwem Wydziału I Nauk Społecznych PAN

ISSN: 0551-3782

Wydawnictwo Retro-Art,
Warszawa, ul. Emilii Plater 25

Nakład 300 egz.

Ryszard Waclaw Wołoszyński
(Warszawa)

RADA NAUKOWA W 50-LECIE ARCHIWUM PAN

Otwarte zebranie Rady Naukowej Archiwum PAN w dniu jubileuszu 50-lecia placówki daje sposobność – a nawet potrzebę – przedstawienia zarysu dziejów i funkcjonowania Rady. Powołana została uchwałą Rady Sekretariatu Naukowego PAN w dniu 19 lipca 1955 r. jako Kolegium Naukowe w składzie siedmioosobowym pod przewodnictwem profesora Jana Dąbrowskiego. Członkami byli wybitni znawcy historii nauki i techniki oraz problemów archiwistyki profesorowie Rafał Gerber, Stanisław Konopka, Eugeniusz Olszewski, Adam Stebelski, Bogdan Suchodolski oraz Dyrektor Archiwum dr Zygmunt Kolankowski. Autor przedstawionego tu opracowania pełnił funkcję sekretarza. Pierwsze zebranie Kolegium odbyło się w dniu 7 października 1955 roku. Przedyskutowano stan organizacyjny i osiągnięcia robocze Archiwum oraz zatwierdzono plan naukowy na następny rok¹.

Kolegium Naukowe pracowało do 1960 roku. 3 lipca 1962 roku Archiwum uzyskało zatwierdzony przez Sekretariat Naukowy PAN statut, na mocy którego powołana została Rada Naukowa pod przewodnictwem profesora Tadeusza Manteuffla. Statut szczegółowo przedstawiał skład, organizację prac oraz zadania Rady w siedmiu paragrafach. Nie ustalał jednak liczby członków, powoływanych przez Sekretariat Naukowy PAN „spośród samodzielnych pracowników nauki, dyplomowanych pracowników informacji naukowej lub innych wybitnych pracowników archiwalnych”. Przewodniczący i jego zastępcy byli również powoływani przez tą samą władzę Akademii, przewidziano także „z urzędu” członkostwo Dyrektora Archiwum².

Do zadań Rady, pracującej prawie zawsze w gronie 15 członków, należała ogólna ocena działalności i programów pracy Archiwum, nadzór nad jego wydawnictwami, a także opiniowanie i popieranie rozwoju kadr naukowych placówki. Ze względu na pomocniczy charakter tej ostatniej

¹ Zob. A. Chodkowska, D. Pietrkiewicz, *Kalendarium Archiwum PAN*, „Biuletyn Archiwum PAN”, nr. 44, Warszawa 2003, s. 7 i 12 – dalej powoływane jako *Kalendarium*

² *Statut Archiwum PAN*, par. 12 i 13 – „Biuletyn Archiwum PAN”, nr. 6, Warszawa 1963, s. 7

Rada nie miała uprawnień do przeprowadzania przewodów doktorskich czy habilitacyjnych choć mogła – i czyniła to – stawiać wnioski bądź popierać działania odpowiednich instytucji w sprawach awansów naukowych pracowników Archiwum³.

W skład Rady wchodziły - i wchodzi nadal – przede wszystkim osoby związane z placówkami naukowymi Polskiej Akademii Nauk – Instytutami Historii i Historii Nauki oraz archiwami państwowymi i ich Naczelną Dyрекcją. Liczba pracowników Archiwum PAN wśród członków Rady ulegała stopniowemu zwiększeniu w związku z awansami naukowymi oraz zmianami w odpowiednich przepisach Polskiej Akademii Nauk.

Zadania statutowe Rady czy Kolegium były od początku ich istnienia poszerzone o popularyzację działań placówki, zwłaszcza w zakresie gromadzenia spuścizn rękopiśmiennych uczonych polskich. Pod przewodnictwem profesora Tadeusza Manteuffla (do jego zgonu w 1970 roku) podjęto także debatę nad zbyt rozwiniętym zdaniem niektórych uczonych profilem działalności Archiwum, zalecając większe skupienie wokół spraw zasobu aktowego Polskiej Akademii Nauk. Zaproponowano też systematyzowanie materiałów służących do opracowania historii placówek Akademii. Wprowadzana ogólnie polityka oszczędności doprowadziła zresztą do porzucenia, a przynajmniej zawieszenia, niektórych form działalności jak choćby kompletowanie Inwentarza Centralnego Materiałów Źródłowych do Dziejów Nauki i Techniki Polskiej⁴.

Kolejnymi przewodniczącymi nieco zmienianych składów osobowych Rady Naukowej byli profesorowie Aleksander Gieysztor (1972–1975), Ludwik Bazylow (1975–1985) i Janusz Durko (1985–1993). Zmianom uległy też ogólne zasady funkcjonowania – na swą ostatnią kadencję prof. Durko został już wybrany przez członków Rady w 1990 roku. Powoływanie kolejnych składów Rady przejął od Biura Prezydialnego w początkach 1977 roku Wydział I Nauk Społecznych PAN, któremu Archiwum zostało wówczas podporządkowane organizacyjnie. Od maja 1993 roku do chwili obecnej zaszczytne obowiązki przewodniczącego pełni wybierany na kolejne kadencje autor przedstawionego opracowania⁵.

³ Statut, j.w., par. 14 i dalsze

⁴ *Kalendarium*, s. 15 i 16 oraz materiały i wspomnienia autora opracowania; zob też jego artykuły o Archiwum PAN z lat 1958–1960 wymienione przez H. Szymczyk, *Bibliografia prac pracowników Archiwum PAN*, „Biuletyn Archiwum PAN”, nr 44, Warszawa 2003, s. 123

⁵ *Kalendarium*, s. 17–29

Od początku lat 90-tych ubiegłego stulecia Rada Naukowa nie podejmowała znaczących inicjatyw własnych. Popierała natomiast usilnie zabiegi Dyrekcji oraz pracowników Archiwum o utrzymanie odpowiedniego poziomu prac oraz plac pracowników – a to ostatnie stawało się coraz trudniejsze. Po przejściu na emeryturę pierwszego dyrektora profesora Zygmunta Kolankowskiego kierownictwo placówki objął dr Kazimierz Krzos, a od połowy 1991 roku dr Jan Andrzej Igielski. Ze stanowiska zrezygnował z powodu choroby w sierpniu 1993 roku, a na jego miejsce powołana została mgr Hanna Dymnicka-Wołoszyńska. W omawianych latach Rada czynnie uczestniczyła w upamiętnianiu 20-, 30- i 40-tej rocznicy działalności placówki, starając się o odpowiednie spopularyzowanie jej osiągnięć w wymienionych okresach. Podczas posiedzeń roboczych członkowie Rady wysłuchali kilku referatów pracowników Archiwum, dotyczących różnych zakresów jego funkcjonowania. Przy tej sposobności przedstawiali propozycje ulepszeń pracy. Systematycznie rozważano i zatwierdzano roczne sprawozdania i plany prac⁶.

Najtrudniejszy dotychczas okres działalności Rady Naukowej i całego Archiwum PAN przypadł na lata 1991–1994. Z wielkimi kłopotami finansowymi i zaniżaniem plac pracowników połączone zostały zabiegi niektórych przedstawicieli władz Akademii o przeniesienie siedziby placówki oraz jej zasobu aktowego poza Śródmieście, a nawet poza granice stolicy. Członkowie Rady podjęli w tej sprawie odpowiednie uchwały, a przewodniczący zabiegał wspólnie z dyrekcją o nie pogarszanie warunków pracy Archiwum, a zwłaszcza możliwości należytego przechowywania bezcennych akt, obrazujących rozwój nauki polskiej w okresie ostatniego stulecia, a także i czasów dawniejszych. Dzięki pozyskaniu poparcia Wydziału I PAN z profesorami Januszem Tazbirem i Moniką Hamanową na czele starania te zostały uwieńczone powodzeniem. Duże znaczenie miało też stanowisko Komitetu Historii Nauki i Techniki PAN pod przewodnictwem profesor Ireny Stasiewicz-Jasiukowej.

Kolejnym istotnym osiągnięciem Rady Naukowej było przeprowadzenie, zgodnie z nowymi przepisami prawnymi, konkursu na stanowisko dyrektora Archiwum wobec przejścia na emeryturę mgr Hanny Dymnickiej-Wołoszyńskiej. Spośród trójga zgłoszonych kandydatów specjalnie powołana komisja Rady zaleciła władzom Akademii osobę dr Hanny Krajewskiej, co jak się po dzień dzisiejszy okazuje, było wyborem trafny⁷.

⁶ *Kalendarium*, jak wyżej

⁷ *Kalendarium*, s. 27–30 oraz materiały i wspomnienia autora opracowania

Od roku 1994 Rada wspólnie z Dyrekcją pracowała nad projektem nowego statutu placówki. Zasadnicza dyskusja odbyła się w listopadzie 1996 roku, a po kolejnych uzgodnieniach Statut ten uzyskał moc obowiązującą na podstawie Zarządzenia Prezesa Polskiej Akademii Nauk nr 9/99 z dnia 24 września 1999 roku. Najistotniejsze zmiany w porównaniu z dotychczas obowiązującymi zasadami pracy Rady Naukowej to ustalenie liczby jej członków na 16 osób, przy czym wskazano jasno sposób ich powoływania. Dokonuje tego Przewodniczący Wydziału I Nauk Społecznych PAN na podstawie propozycji Dyrektora Archiwum, przedstawionych w uzgodnieniu z Prezydium ustępującej po czteroletniej kadencji Rady Naukowej. Dyrektor Archiwum wchodzi w skład Rady z urzędu, dwóch swych przedstawicieli wybierają pracownicy placówki, a trzynastu członków to osoby, związane z innymi placówkami naukowymi, posiadające tytuł naukowy profesora lub stopień doktora habilitowanego. Przewodniczący i jego zastępcy oraz sekretarz naukowy pochodzą z wyborów, przeprowadzonych podczas pierwszego posiedzenia Rady, prowadzonego przez Przewodniczącego Wydziału I PAN. Zadania Rady, w zasadzie te same co dotychczas, choć zwięźle sformułowane, poszerzone zostały o ustalenie warunków konkursu na stanowisko Dyrektora Archiwum i nadzorowanie przebiegu tego konkursu⁸.

Inne zagadnienia ogólniejsze, rozważane w toku obrad Rady Naukowej, to miejsce i rola Archiwum w strukturze Polskiej Akademii Nauk, a także działalność Sekcji Archiwów Instytucji Naukowych przy Stowarzyszeniu Archiwistów Polskich. Ostatnio debatowano nad zasadami kształtowania i nadzoru zasobu archiwalnego Polskiej Akademii Nauk, broniąc dotychczasowej roli Archiwum w tej dziedzinie. Ostatecznie jednak władze PAN i Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych uzgodniły bardziej skomplikowaną procedurę. Placówki Polskiej Akademii Nauk objęte zostały nadzorem terytorialnym oddziałów archiwów państwowych, a protokoły pokontrolne przedkładane są do wglądu i akceptacji Archiwum PAN⁹.

Poza wymienionymi sprawami Rada rozpatruje stale bieżące problemy Archiwum, wiążące się niestety głównie z niedostatkiem funduszy na działalność. Popierane są zabiegi Dyrekcji zmierzające do uzyskania dodatkowych źródeł finansowania. Rada Naukowa stanowczo przeciwstawia

⁸ *Kalendarium*, s. 30–35; *Statut Archiwum PAN*, „Biuletyn Archiwum PAN”, nr. 40, Warszawa 1999, s. 110–111

⁹ *Kalendarium*, s. 33–38

się i przeciwstawiać się będzie przejawom niedoceniań roli i znaczenia placówki, gromadzącej i opracowującej podstawowy zasób aktowy dokumentujące stan i rozwój nauki polskiej. Oznaki pewnego braku zrozumienia niezbędnych potrzeb Archiwum pojawiają się niestety niejednokrotnie, zwłaszcza w kręgach administracji Polskiej Akademii Nauk. Dotychczasowe zabiegi Rady Naukowej, działającej w ścisłym porozumieniu z Dyrekcją Archiwum, pozwalają na wyrażenie nadziei na polepszenie sytuacji w nadchodzących latach.

Dariusz Kwiatkowski
(Warszawa)

WYSTAWA 50 LAT ARCHIWUM POLSKIEJ AKADEMII NAUK

Archiwum Polskiej Akademii Nauk świętowało w 2003 roku jubileusz 50-lecia swego istnienia. Z tej okazji przygotowana została wystawa prezentująca materiały wybrane z bogatych, unikatowych zbiorów znajdujących się w zasobie placówki. Twórcą i autorem scenariusza wystawy była Izabela Ewa Kwiatkowska, a opiekę plastyczną i wsparcie techniczne zapewnili Jolanta Gałązka i Tomasz Kościuszko – scenarzyści z Teatru Polskiego w Warszawie.

Wizytówką Archiwum PAN są zespoły akt pochodzenia prywatnego, których zgromadzono tu już ponad 500. Z nich właśnie dokonano wyboru materiałów na ekspozycję, prezentowaną w Pałacu Staszica od 1 do 14 grudnia 2003 r. Dokonując selekcji obiektów pamiętano, by pokazać nie tylko to, co najciekawsze czy najcenniejsze, lecz także to, co dawno lub wręcz nigdy nie było prezentowane publicznie. Ze względu na wyjątkową rangę imprezy zdecydowano, że wystawione zostaną tylko dokumenty oryginalne a nie ich, najdoskonalsze nawet, kopie.

Dla podkreślenia faktu, iż Archiwum jest immanentną częścią Akademii, a zarazem ukazania niezwykle szerokiego przekroju dziedzin wiedzy udokumentowanych w zasobie APAN, na 35 planszach i w 14 gablotach, ustawionych wzdłuż ścian sali wystawowej, zaprezentowano materiały podzielone na 7 sekcji, odpowiadających siedmiu wydziałom Polskiej Akademii Nauk. Układ ten dodatkowo zaakcentowany został przez porządkowanie każdemu wydziałowi symbolizującego go koloru, stanowiącego tło dla prezentowanych dokumentów. Na centralnie wyeksponowanym miejscu na środku sali znalazł się owinięty czarnym kirem i otoczony żywymi kwiatami postument wystawienniczy z umieszczonym na nim niezwykle ciekawym eksponatem – małą, szklaną buteleczką wypełnioną popiołami spalonych w 1944 roku przez Niemców ksiąg Biblioteki Rapperswilskiej, będącej przed II wojną światową częścią zbiorów specjalnych Biblioteki Narodowej. Popioły te zebrał ówczesny dyrektor BN prof. Witel-Wierczyński, a następnie trafiły one – wraz ze spuścizną Profesora – do poznańskiego oddziału Archiwum PAN.

Wchodzących na wystawę gości witał stojący po lewej stronie drzwi posąg Uranii – muzy astronomii i matematyki. Po prawej stronie umieszczono natomiast antropomorficzną instalację stworzoną z komputerów i monitorów, a będącą artystyczną wizją Uranii XXI wieku.

Ekspozycję otwierały materiały poświęcone Archiwum PAN – m.in. zdjęcia pierwszych pracowników i wyposażenia Pracowni Naukowej w pierwszych latach istnienia placówki.

Dokumenty związane z Wydziałem I Akademii, obejmującym nauki społeczne, wyeksponowane zostały na planszach barwy ecru. Znaleźć tu można było m. in. materiały wybitnych polskich etnologów – Kazimierza Moszyńskiego 1887–1959 (np.: *Przypomnienia z życia. Pamiętnik; mapa – ludy uralskie i altajskie w Europie*), Jana Stanisława Bystronia 1892–1964 (np.: *Zaklinania. Notatki warsztatowe; listy i zdjęcia uczonego; dziennik badacza kultury Śląska, dziadka J.St. Bystronia, Jędrzeja Cinciaty*), czy pierwszej polskiej hermeneutki – antropologa kultury Cezarei Baudouin de Courtenay Ehrenkreutz-Jędrzejewiczowej 1885–1967 (np.: *Kult św. Jerzego. Materiały warsztatowe; nominacja profesorska*), notatki orientalisty, profesora Zakładu Orientalistyki PAN, radcy Ambasady Polskiej w Pekinie Witolda Jabłońskiego 1901–1957 (np.: *fotografie z podróży do Chin; projekt polskiej transkrypcji pisma chińskiego, fragmenty przekładów sentencji chińskich Konfucjusza*), prace filozofa i logika, którego badania w zakresie semantyki logicznej i składni mają zastosowanie m.in. w translacji komputerowej, Kazimierza Ajdukiewicza 1890–1963 (np.: *notatki dotyczące zmiennych zdaniowych zależnych*), listy Juliana Tuwima, Bolesława Prusa, Leona Schillera czy Tadeusza Kotarbińskiego.

Wydział II, czyli nauki biologiczne, prezentowane były na tle ciemnozielonym. Pokazano tu między innymi materiały warsztatowe badaczy środowisk leśnych Jadwigi Kobendziny 1896–1989 i Romana Kobendzy 1886–1955 (*projekt Arboretum SGGW; notatki fitosocjologiczne; opis rezerwatu; rysunki liści*), notatki zoologa, dyrektora Państwowego Muzeum Zoologicznego, Stanisława Feliksiaka 1906–1992 (*zeszyt z notatkami uniwersyteckimi; świadectwo udziału w laboratorium anatomii porównawczej*), niezwykle fotografie flory peruwiańskiej entomologa, założyciela i kustosa ogrodu botanicznego w Limie Feliksa Wojtkowskiego 1892–1966, notatki pierwszego prezesa Polskiej Akademii Nauk Jana Dembowskiego 1889–1963 (*notatki do wykładów w Wolnej Wszechnicy Polskiej*) czy dokumenty wybitnego biochemika Ernesta Syma 1893–1950 (np.: *zawiadomienie o wyborze na członka-korespondenta PAU czy rękopis artykułu naukowego*).

Kolor granatowy zarezerwowany został dla Wydziału III, obejmującego nauki matematyczne i astronomiczne. Wyeksponowane tu zostały m. in. materiały słynnego polskiego astronoma Władysława Dziwulskiego 1878–1962, twórcy Obserwatorium Astronomicznego Uniwersytetu Wileńskiego (m.in. *Plany budynku Obserwatorium Astronomicznego w Wilnie* czy zestawienie *Zaćmienia Słońca widzialne w Polsce od 1066 r.*) notatki i zdjęcia wspaniałego polskiego matematyka, patrona nagrody swego imienia, Władysława Sierpińskiego 1882–1969 (np.: fragment pracy pt.: *Co wiemy a czego nie wiemy o liczbach pierwszych*; *zawiadomienie o wyborze na członka Akademii Nauk Instytutu Francuskiego*), ręcznie pisane listy Alberta Einsteina, Maxa Plancka i Marii Skłodowskiej-Curie, dokumenty fizyka jądrowego, specjalizującego się w pokojowym wykorzystaniu energii atomowej, Andrzeja Soltana 1897–1959 (np.: *notatki dotyczące synchrotronu*), materiały profesora, wykładowcy fizyki m. in. na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim, Wacława Staszewskiego 1892–1970 (np.: *notatki do wykładu mechanika falowa*; *mapa nieba*; *dziennik osobisty* i in.), oraz prace fizyka i astrofizyka prowadzącego badania interdyscyplinarne fizyka – chemia, Czesława Białobrzeskiego 1878–1958 (choćby *Problem uwarstwienia rzeczywistości. Wykład*).

Materiały z zakresu nauk technicznych – Wydział IV – prezentowane na planszach o barwie szarej, ukazywały między innymi projekty i rysunki inżyniera Juliana Majewskiego 1826–1920 (np.: *projekt konkursowy teatru letniego w Ciechocinku*; *projekt mostu żelaznego na rzece Wiśle pod Warszawą sporządzony przez F. Pancera a rysowany przez Majewskiego*), materiały warsztatowe i zdjęcia z budowy kolei transirańskiej Alberta Czeczotta 1873–1955 (m.in. *projekty techniczne parowozów*), dokumenty Władysława Folkierskiego 1842–1904, podróżnika, matematyka, inżyniera komunikacji, budowniczego telegrafu i linii kolejowej w Peru, autora cyklu artykułów dla Gazety Warszawskiej z Ameryki Południowej (np.: *Kontrakt pierwotny z rządem Peru w sprawie budowy kolei*; *nominacja na członka Towarzystwa Nauk Ścisłych w Paryżu*) a także projekty z zakresu budownictwa wodnego hydrogeologa Romualda Rosłońskiego 1880–1956 (np.: *pismo w sprawie zaopatrzenia w wodę browaru w Okocimiu*, czy *materiały dotyczące możliwości zaopatrzenia w wodę osiedla Stalowej Woli i miasta Rozwadowa*).

Na jasnozielonym tle umieszczono archiwalia dotyczące nauk rolniczych, leżących w zakresie zainteresowań Wydziału V PAN. Uwagę zwracały tu bogate materiały warsztatowe entomologa Mariana Nunberga

1898–1986 do prac związanych z przygotowaniem kluczy do oznaczania owadów w Polsce (*rysunki chrząszczy*; *zdjęcia*; *ekspertyza zdrowotności rezerwatów wiązowych*), dokumenty gleboznawcy zajmującego się m. in. tak ważnym dziś zagadnieniem ochrony wybrzeża morskiego przed erozją, Lucjana Królikowskiego 1898–1987 (*wysokość i rozwój sadzonek sosny na wydmach*; *materiały doświadczalne nawożenia mineralnego*; *opisy przekroju glebowego* i in.), notatki Antoniego Żabko-Potopowicza 1895–1980 z zakresu leśnictwa (m.in. rękopis pracy pt.: *Lesistość Polski w okresie tysiąclecia (966–1960)*; *notatki naukowe*), czy prace botanika zajmującego się fizjologią roślin Dezyderygo Szymkiewicza 1885–1948 (*Botanika – podręcznik*; *materiały warsztatowe dot. wykazu gatunków roślin w Europie*.)

Kolor czerwony towarzyszył pracom z zakresu medycyny, a więc Wydziałowi VI PAN. Znaleźć tu można było bogato ilustrowane materiały warsztatowe lekarza, bakteriologa Władysława Dybowskiego dotyczące medycyny lotniczej (*optymalizacja rozmieszczenia wskaźników w kabynie pilota*) czy chorób tropikalnych (*mapa geograficznego rozmieszczenia chorób tropikalnych – malaria*), prace Henryka Mierzeckiego 1891–1977 poświęcone badaniom nad nowymi kosmetykami (np.: *patent na sposób wytwarzania maści leczniczych, kremów kosmetycznych i środków podobnych*; *zastosowanie jedwabiu w preparatach kosmetycznych – notatki do badań prowadzonych w fabryce w Milanówku*; *receptury kosmetyków*), notatki do prac naukowych Tytusa Chałubińskiego 1820–1889, Marcellego Nenckiego 1847–1901 czy dokumenty immunologa Ludwika Hirszfelda 1884–1954, odkrywcy grup krwi (*praca pt.: Grupy krwi w zastosowaniu do biologii, medycyny i prawa – maszynopis z poprawkami*; *karta członkowska NY Academy of Sciences* i inne).

Ostatni sektor, przynależny Wydziałowi VII PAN, poświęcony został naukom o ziemi. Na planszach o odcieniu ciemnego brązu pokazano między innymi prace geologa Jana Samsonowicza 1888–1959 dotyczące budowy metra warszawskiego z lat 30. ubiegłego wieku (*plan trasy metra, geologiczny przekrój gruntu ulic, opis odwiertów*) dokumenty topografa Leona Barszczewskiego 1849–1910 (*Dziennik podróży po Azji*), materiały geologa Pawła Pajzderskiego 1913–1920 (*pamiętniki i fotografie z podróży na Sumatrę i Jawę*), a także dokumentację zdjęciową autorstwa specjalisty w zakresie górnictwa Stanisława Kontkiewicza 1883–1951 (*Kopalnia Tadeusz-2 – Chodnik przewozowy główny, wiercenie otworu strzelniczego, zasypywanie pieca prażalnego*).

Choć czas trwania wystawy był bardzo krótki – zaledwie 10 dni roboczych – odwiedziło ją kilkuset gości z kraju i z zagranicy. W księdze pamiątkowej znalazło się prawie 80 wpisów. Wśród zwiedzających byli przedstawiciele władz państwowych i samorządowych, kadra naukowa, studenci, uczniowie szkół średnich – zarówno indywidualnie jak i w zorganizowanych grupach oraz zainteresowani zbiorami Archiwum PAN i historią nauki polskiej.

INWENTARZE ARCHIWALNE

W 45 numerze „Biuletynu Archiwum PAN” publikujemy inwentarze materiałów filozofów: Henryka Elzenberga i Władysława Witwickiego.

Henryk Elzenberg (1887–1967) to wybitny specjalista z zakresu historii filozofii, etyki, aksjologii i ontologii. W latach 1936–1939 wykładał estetykę, etykę i historię filozofii na Uniwersytecie Wileńskim Stefana Batorego. W 1945 r. prowadził wykłady z filologii francuskiej na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim, a od października 1945 kierował II Katedrą Filozofii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu prowadząc wykłady i seminaria z historii etyki i estetyki. W końcu lat 50-tych wykładał również filologię romańską na Uniwersytecie Poznańskim. Od 1932 r. był członkiem korespondentem wydziału II Nauk Historycznych, Społecznych i Filozoficznych Towarzystwa Naukowego Warszawskiego. Był także współpracownikiem Komisji Filologii Zachodnio-Europejskiej, członkiem Towarzystwa Naukowego Toruńskiego, Polskiego Towarzystwa Filologicznego, prezesem Pomorskiego Towarzystwa Muzycznego. Brał udział w Międzynarodowym Zjeździe Filozoficznym w Amsterdamie – 1948. Spod jego pióra wyszły prace poświęcone filozofii i krytyce literackiej oraz przekłady m.in. z literatury antycznej – Platon, Marek Aureliusz. Materiały Henryka Elzenberga liczą 198 j.a. uzupełnionych 9 aneksami. Ostateczny kształt inwentarza nadały mgr Anita Chodkowska i mgr Jolanta Stasiak.

Władysław Witwicki (1878–1948) docent Uniwersytetu Jana Kazimierza i Politechniki Lwowskiej oraz profesor Uniwersytetu Warszawskiego specjalizował się w zakresie psychologii doświadczalnej. Działał w Towarzystwie Naukowym we Lwowie i Towarzystwie Naukowym Warszawskim. Uczestniczył w zjazdach filozoficznych w Neapolu – 1924, Hadze – 1928, zjazdach psychologów w Paryżu i Utrechcie – 1929, Wiedniu – 1931 i Kopenhadze – 1932. Był autorem wielu prac naukowych z dziedziny psychologii, kultury i sztuki. W okresie okupacji zajmował się tłumaczeniem dialogów i Ksiąg Praw Platona, dialogów Lukiana oraz Ewangelii wg Św. Mateusza i Św. Marka. Spuściznę W. Witwickiego opracował mgr Grzegorz Milewski. Liczy ona 30 jednostek archiwalnych i 9 aneksów.

WYKAZ WAŻNIEJSZYCH SKRÓTÓW WYSTĘPUJĄCYCH W INWENTARZACH

APAN	- Archiwum Polskiej Akademii Nauk
b.d.	- brak daty
dr	- doktor
fkp.	- fotokopia
fot.	- fotografia
im.	- imienia
j.	- jednostka
j.a.	- jednostka archiwalna
j.ang.	- język angielski
j.franc.	- język francuski
j.grec.	- język grecki
j.lit.	- język litewski
j.lac.	- język łaciński
j.niem.	- język niemiecki
j.pol.	- język polski
j.ros.	- język rosyjski
j.włos.	- język włoski
J.w.	- jak wyżej
k.	- karta
l.	- list (w korespondencji)
l.	- luźne
masz.	- maszynopis
m.b.	- metry bieżące
mgr	- magister
neg.	- negatyw
nr	- numer
opr.	- oprawne
PAN	- Polska Akademia Nauk
pow.	- powielany
poz.	- pozycja
prof.	- profesor
r.	- rok
rkp.	- rękopis
rys.	- rysunek
s.	- strona
sz.	- szyte
t.	- tom
zał.	- załącznik
zesz.	- zeszyt
zob.	- zobacz

PROF. HENRYK ELZENBERG

Józef Mizikowski
 Hanna Dymnicka-Wołoszyńska
 Jolanta Stasiak
 Anita Chodkowska
 (Warszawa)

MATERIAŁY HENRYKA ELZENBERGA

1887–1967

(III–181)

Henryk Józef Maria Elzenberg urodził się 18 września 1887 roku w Warszawie jako syn Henryka Elzenberga, prawnika i publicysty oraz Marii z Olędzkich, sekretarza redakcji „Dziennika Łódzkiego”, która zmarła niedługo po urodzeniu syna (1888 r.?).

W roku 1896 pod opieką ciotki Anny Elzenberg, która po śmierci ojca w 1899 r. stała się jego jedyną opiekunką, Henryk Elzenberg został wysłany do Szwajcarii. Szkołę powszechną, sześcioklasową ukończył w Zurychu w 1899 r. a następnie przebywał w szkole z internatem (1900–1902) we wsi Trogen (Szwajcaria niemiecka). Świadectwo dojrzałości uzyskał w liceum w Genewie w 1905 r. Jeszcze jako uczeń gimnazjum, wziął udział w Międzynarodowym Kongresie Filozoficznym, odbywającym się w Genewie w 1904 r. Jesienią 1905 r. podjął studia na Wydziale Humanistycznym (Faculté des Lettres) Uniwersytetu Paryskiego, uczęszczał na zajęcia H. Bergsona w Collège de France. Studiował literaturę francuską oraz literaturę starożytną jako przedmiot uzupełniający. Jednocześnie słuchał wykładów filozoficznych. Pracę magisterską (licencièts lettres) pt.: *Wydanie poematu Leconte de Lisle pt.: „Qain” ze wstępem i objaśnieniami* obronił na Sorbonie w 1907 r., zaś 2 czerwca 1909 r. na tej samej uczelni przedstawił pracę doktorską pt. *Le sentiment religieux chez Leconte de Lisle*.

W latach 1910–1912 pracował jako docent na Uniwersytecie Szwajcarskim w Neuchâtel gdzie wykładał literaturę francuską. Następnie powrócił do kraju i osiedlił się w Krakowie. Podczas I wojny światowej służył w Legionach Polskich jako szeregowiec 6 pułku artylerii polowej w Krakowie. Od 2 czerwca do 18 września 1917 r. przebywał na froncie. W latach 1917–1918 był nauczycielem w szkołach prywatnych w Krakowie, Zakopanem i Piotrkowie. W maju i w czerwcu 1918 r. przebywał

w Wiedniu dzięki stypendium im. Osławskiego przyznanemu przez Akademię Umiejętności.

W drugiej połowie listopada 1918 r. został mianowany polskim chargé d'affaires w Holandii, do objęcia stanowiska jednak nie doszło. Wiosną 1919 r. zajął się redakcją przeglądu prasy polskiej i biuletynu spraw polskich „La Pologne Alliée” i „Allied Poland”, dla potrzeb propagandowych. Od września 1919 r. do 1920 r. pracował ponownie jako nauczyciel w gimnazjach prywatnych: Karpińskiego i Jaworskiego w Krakowie. Brał udział w wojnie bolszewickiej 1920 r. jako żołnierz Wojska Polskiego.

W 1921 r. Henryk Elzenberg habilitował się na Uniwersytecie Jagiellońskim z etyki, estetyki i historii filozofii na podstawie pracy *Marek Aureliusz. Z historii i psychologii etyki* (druk: Lwów, Warszawa, 1922). W 1923 r. uzyskał veniam legendi z zakresu historii filozofii, etyki i estetyki na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Jagiellońskiego. W międzyczasie (1922 r.) rozpoczął pracę w Gimnazjum Państwowym im. Marii Konopnickiej w Warszawie jako nauczyciel etatowy języka francuskiego i łaciny. 22 maja 1928 r. został habilitowany jako docent filozofii na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Warszawskiego, habilitację tę rozszerzono na całość filozofii. W latach 1928–1930 oprócz pracy w gimnazjum, prowadził wykłady zlecone na Uniwersytecie Warszawskim, w Państwowym Instytucie Nauczycielskim (1931–1935) i na Wydziale Sztuki Reżyserskiej w Państwowym Instytucie Sztuki Teatralnej gdzie wykładał estetykę i główne kierunki filozoficzne w wielkich epokach teatru.

W 1936 r. na zaproszenie Tadeusza Czeżowskiego, wówczas profesora filozofii Uniwersytetu Stefana Batorego, powołany został na adiunkta tej uczelni i przeniósł się do Wilna. Od 1 września 1936 r. do 15 grudnia 1939 r. wykładał tam estetykę, etykę i historię filozofii.

Po zamknięciu Uniwersytetu przez władze litewskie Henryk Elzenberg od kwietnia do 24 czerwca 1941 r. pracował jako korektor w redakcji „Prawdy Wileńskiej”, następnie utrzymywał się z dorywczych prac zarobkowych – m. in. jakiś czas był dozorcą nocnym w stolarni – oraz wykładał na tajnych kompletach gimnazjalnych i uniwersyteckich. Od listopada 1944 r. do stycznia 1945 r. prowadził również wykłady w zorganizowanym przez Mieczysława Szpakiewicza i Stefana Martykę Studium Demokratycznym.

25 marca 1945 roku wyjechał z Wilna transportem nr 10 i zatrzymał się w Lublinie. Czasowo, (dwa trymestry) sprawował obowiązki zastępcy profesora filologii francuskiej na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim. Prowadził również lektorat języka francuskiego na Uniwersytecie Marii

Curie-Skłodowskiej a także w Szkole Dramatycznej i na Państwowych Kursach Pedagogicznych. Po otrzymaniu nominacji na profesora zwyczajnego filozofii Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 12 października 1945 r., przeniósł się do Torunia i objął utworzoną II Katedrę Filozofii, która zając się miała problemami aksjologicznymi. Do 1951 r. prowadził wykłady i seminaria z historii filozofii, etyki i estetyki. Po połączeniu Katedry Filozofii II z Katedrą Logiki, Henryk Elzenberg otrzymał urlop naukowy co w praktyce oznaczało odsunięcie go od zajęć dydaktycznych.

Od 1 lipca 1951 r. rozpoczął pracę w Państwowym Instytucie Wydawniczym w charakterze kierownika Działu Redakcji Biblioteki Klasyków Filozofii. W 1956 r. powrócił na Uniwersytet Toruński, a w rok później objął funkcję kierownika przywróconej mu Katedry Filozofii, którą pełnił do 1960 r. tj. do przejścia na emeryturę. Prowadził również wykłady na filologii romańskiej Uniwersytetu Poznańskiego.

W 1932 r. Henryk Elzenberg wybrany został członkiem korespondentem Wydziału II Nauk Historycznych, Społecznych i Filozoficznych Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, był też jednym z współzałożycieli i członkiem (od końca 1937 r.) Klubu Demokratycznego w Wilnie, współpracownikiem Komisji Filologii Zachodnio-Europejskiej (1946 r.), członkiem czynnym Wydziałów: Filologiczno-Filozoficznego i Historyczno-Archeologicznego Towarzystwa Naukowego Toruńskiego, wieloletnim członkiem zarządu Oddziału Toruńskiego Polskiego Towarzystwa Filozoficznego, oraz prezesem Pomorskiego Towarzystwa Muzycznego.

Był uczestnikiem międzynarodowych spotkań filozoficznych. W 1937 r. na IX Międzynarodowym Kongresie Filozoficznym w Paryżu przedstawił referat *Obligation et commandement* a kilka dni później, również w Paryżu na II Międzynarodowym Kongresie Estetyki referat *La coloration affective de l'objet esthétique et le problème qu'elle suscite*. W sierpniu (11–18) 1948 r. jako delegat Wydziału Humanistycznego UMK przebywał w Amsterdamie na X Międzynarodowym Zjeździe Filozoficznym.

Był odznaczony Medalem Niepodległości (1933 r.), komandorią Orderu Odrodzenia Polski (1959 r.) oraz brązowym medalem za długoletnią służbę.

Henryk Elzenberg był autorem nielicznych prac poświęconych filozofii oraz krytyce literackiej, które cechowało mistrzostwo języka i niezwykła celność sformułowań. Zebrane i opublikowane zostały w dwóch książkach: *Wartość i człowiek. Rozprawy z humanistyki i filozofii* (Toruń, 1966) oraz *Próby kontaktu. Eseje i studia krytyczne* (Kraków, 1966). Ukazał się także jego pamiętnik obejmujący zapiski z blisko 60 lat, pierwotnie

nie przeznaczony do druku pt.: *Kłopot z istnieniem. Aforyzmy w porządku czasu* (Kraków, 1963).

Żonaty od 1927 r. z Wandą Radoską, zmarła 25.02.1940 r.

Ostatnie dwa lata swego życia spędził w Warszawie, pod opieką bratowej Heleny Wirskiej lub w szpitalu Instytutu Reumatologicznego. Po długiej i ciężkiej chorobie zmarł 6 kwietnia 1967 roku. Pochowany został w Warszawie na Cmentarzu Powązkowskim.

Materiały Henryka Elzenberga zostały zakupione przez Archiwum PAN od bratowej Heleny Wirskiej w 1969 r. (ks. nab. 872). Prace porządkowe prowadzili kolejno: mgr Józef Mizikowski, a następnie mgr Hanna Dymnicka-Woloszyńska. Dokonali oni segregacji wstępnej materiałów, podziału na grupy, podgrupy i jednostki, są oni również autorami tytułów poszczególnych grup. Mgr Anita Chodkowska i mgr Jolanta Stasiak ukończyły porządkowanie spuścizny nadając inwentarzowi ostateczny kształt w 2002 r. Rozmiar zespołu wynosi 1,95 mb, spuścizna zawiera materiały z lat 1904–1966. Została podzielona na 6 zasadniczych grup.

W związku z dużym zainteresowaniem archiwum osobistym H. Elzenberga, materiały te były udostępniane przed ukończeniem porządkowania. Zamyślem autorek inwentarza było wprowadzenie jak najmniejszej ilości zmian w ogólnym schemacie układu jednostek nadanym przez porządkujących spuściznę w latach poprzednich. Jako aneks 9 dołączony został do materiałów spis odzwierciedlający pierwotny stan zespołu. Powstał on na podstawie opisów teczek sporządzonych przez autora spuścizny.

Grupa I, najliczniejsza – 174 j., zawiera materiały z lat 1904–1966 i składa się z następujących podgrup: A. Prace, artykuły, referaty, B. Wykłady, C. Recenzje, D. Prace literackie i tłumaczenia, E. Materiały warsztatowe. Dwie pierwsze podgrupy podzielone zostały rzeczowo, zgodnie z zagadnieniami filozoficznymi, które obejmują. W obrębie poszczególnych działów podgrupy A, materiały w ułożone zostały w kolejności zgodnej z tytułem podgrupy: prace, artykuły, referaty, a następnie chronologicznie. Nie zawsze było możliwe rozróżnienie artykułów od referatów, czasem występują razem, połączone tematycznie. Znalazły tu miejsce rękopisy prac najstarszych, jak rozprawa doktorska z lat 1904–1906: *Qain de Leconte de Lisle* (j. 120) i najpóźniejszych jak pamiętnik *Kłopot z istnieniem. Aforyzmy w porządku czasu* (j. 44–46), przygotowywany do druku w latach 60-tych. Podgrupa liczy 131 jednostek, materiały pochodzą z lat 1904–1966.

W podgrupie B gdzie zastosowano również podział rzeczowo-chronologiczny, umieszczono materiały do wykładów prowadzonych na Uniwersytetach: Wileńskim i Toruńskim, oraz wykłady warszawskie, krakowskie i zakopiańskie (j. 142, 146). W podgrupie tej znalazło się 31 jednostek z lat 1910–1961.

Podgrupa C zawiera tylko 1 jednostkę (164) z recenzjami trzech publikacji z lat 1920–1959, pióra H. Elzenberga.

Podgrupa D liczy 3 jednostki (1907–1953) i znajduje się w niej poezja i proza, pióra H. Elzenberga. Jako pierwsze (j. 165) umieszczono wiersze, które zgodnie z przypuszczeniami napisane zostały przez autora spuścizny, następnie (j. 166–167) zamieszczono jego tłumaczenia poezji i prozy.

Materiały warsztatowe (podgrupa E) w skład których, wchodzi w zasadzie notatki i wypisy z literatury, zostały zgrupowane w jednostkach rzeczowo, a w obrębie podgrupy – chronologicznie. Liczą one 7 jednostek i zawierają archiwalia z lat 1905–1952.

Grupa II podzielona została na następujące podgrupy: A. Działalność organizacyjno-naukowa, dydaktyczna, opiniowanie prac i dorobku naukowego, B. Działalność wydawnicza i redakcyjna. Zawiera ona materiały z lat 1936–1964 i liczy 12 jednostek. Pierwsza podgrupa archiwaliów podzielona została na 2 działy: a. Konferencje i kongresy, b. Działalność dydaktyczna i opiniowanie prac naukowych. Zamieszczono tu szereg materiałów z Kongresu Estetyki w Paryżu w 1937 r. (j. 175) oraz z Międzynarodowej Konferencji Filozofów w Warszawie 1957 r. (j. 176). Początkowo w dziale tym znajdowały się materiały ze Zjazdu Filozoficznego w Brukseli. Były to jednak refleksje H. Elzenberga dotyczące tego spotkania prezentowane na Konwersatorium na UMK, ostatecznie autorki inwentarza uznały, że ich miejsce jest wśród innych materiałów dydaktycznych (j. 182). Materiały działalności dydaktycznej są liczniejsze i obejmują dokumentację pracy na Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie i na Uniwersytecie Toruńskim. W j. 183–184 umieszczono opinie H. Elzenberga i T. Czeżowskiego na temat działalności naukowej i postawy moralnej Aleksandry Zajkowskiej, oraz opinie o pracach doktorskich. Podgrupa A. składa się z 8 jednostek z lat 1936–1964.

W podgrupie B. zamieszczono nieliczne materiały aktywności wydawniczo-redakcyjnej. Podgrupa składa się z 2 jednostek pochodzących z lat 1951–1963 i dotyczy współpracy wydawniczej z Państwowym Instytutem Wydawniczym przy redakcji Biblioteki Klasyków Filozofii (j. 185) oraz z recenzji wydawniczej pracy W. Komatowskiego, *Spoleczno polityczne myśli św. Augustyna* (j. 186).

Grupa III licząca 4 jednostki, zawierająca materiały biograficzne z lat 1907–1959, obejmuje życiorysy, ankiety personalne, bibliografię prac własnych, dokumenty przebiegu życia zawodowego, a także wspomnieniowy artykuł *O początkach mojego filozofowania*, (j. 189) oraz dokumenty ewakuacji z Wilna (j. 190).

Grupa IV składająca się z 1 jednostki to korespondencja z lat 1933–1966, z uwagi na niewielką liczbę listów, korespondencję wychodzącą i wpływającą umieszczono razem.

W grupie V umieszczono 5 jednostek materiałów o twórcy spuścizny pochodzących z lat 1909–1965, w tym recenzje i omówienia prac, prelekcji i odczytów H. Elzenberga, oraz artykuł o nim autorstwa Michała Chmielowca: *Radość myślenia. (O człowieku, który nie chciał mieć duszy Iwaszkiewicza)* (j. 196).

Załączniki zebrane w grupie VI obejmują prace drukowane H. Elzenberga z lat 1918–1947 (j. 197), życiorys filozofa (prawdopodobnie autorstwa Franciszka Indana – wg informacji J. Zubelewicza), oraz artykuł dedykowany H. Elzenbergowi (j. 198).

Materiały dotyczące H. Elzenberga zawierające rękopisy prac i wykładów, materiały biograficzne oraz liczną korespondencję znajdują się ponadto w Dziale Rękopisów Biblioteki Głównej UMK w Toruniu i Archiwum Uniwersytetu Mikołaja Kopernika sygn. 131, w zbiorach Towarzystwa Naukowego w Toruniu (materiały Konrada Górskiego) w zbiorach prywatnych Włodzimierza Tyburskiego, oraz w Lietuvos Centrinis Valstybės Archyvas w Wilnie zespół USB, F. 175, ap. 1. b. I B 6840, oraz w Archiwum Akt Nowych w zespole Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego,teczka personalna nr 2381.

W Archiwum nadano spuściznie sygnaturę III–181, liczy ona 198 jednostek, do inwentarza dołączono 9 aneksów.

Bibliografia

1. Archiwum Polskiej Akademii Nauk: Materiały Henryka Elzenberga, sygn. III–181, j. 186–189, 195
2. Archiwum Uniwersytetu Mikołaja Kopernika. Teczka Henryka Elzenberga nr k-8 (131)
3. T. Czeżowski, *Henryk Elzenberg (1887-1967)*, „Studia Filozoficzne” 1967, nr 3, s. 283–285
4. T. Czeżowski, *Wielki humanista*, „Tygodnik Powszechny” 1967, nr 25, s. 3
5. Z. Gostkowski, *Dziennik Łódzki w latach 1884–1892*, Łódź 1963

6. L. Hostyński, *Układacz tablic wartości*, Lublin 1999
7. U. Schrade, *Henryk Józef Maria Elzenberg*, „Edukacja Filozoficzna“ vol. 25, s. 167–183
8. J. Starnawski, *Śp. Henryk Elzenberg (18.09.1887- 6.04.1967)*, „Zeszyty Naukowe KUL” 1968, nr 1, s. 106–107
8. A. Śródka, *Uczeni polscy XIX-XX stulecia*, t.1 A–G, Warszawa 1994, s. 444–446
9. M. Wallis, *Henryk Elzenberg*, w: *Filozofia w Polsce. Słownik pisarzy*, Wrocław 1971, s. 83–85
10. M. Wallis, *Henryk Elzenberg (Wspomnienie pośmiertne)*, „Ruch Filozoficzny” 1967, nr 2 s. 97–108
11. M. Wallis, *Przemówienie nad mogiłą H. Elzenberga na Cmentarzu Powązkowskim w Warszawie 10.04. 1967 r.*, „Studia Estetyczne” 1968, T. 5, s. 366–368
12. H. Wirska, *Wspomnienie o profesorze Henryku Elzenbergu*, „Heksis” 1997, nr 1, s. 3–9
13. M. Woroniecki, *Henryk Elzenberg (1887–1967)*, w: *Toruńscy twórcy nauki i kultury (1945–1985)*, Warszawa 1989, s. 41–47

PRZEGLĄD ZAWARTOŚCI INWENTARZA

	pozycja inwentarza
I. Materiały twórczości naukowej	1–174
A. Prace, artykuły, referaty	1–131
a. Etyka	1–15
b. Aksjologia	16–35
c. Moralność	36–41
d. Filozofia kultury i człowieka	42–66
e. Estetyka	67–84
f. Ontologia, religia i mistyka	85–89
g. Epistemologia	90–103
h. Historia filozofii	104–119
i. Historia literatury i sztuki, krytyka literacka	120–131
B. Wykłady	132–163
a. Etyka	132–136
b. Aksjologia	137–140
c. Moralność	141–142
d. Filozofia kultury i człowieka	143–145
e. Estetyka	146–151
f. Epistemologia	152–154
g. Historia filozofii	155–163
C. Recenzje	164
D. Prace literackie i tłumaczenia	165–167
E. Materiały warsztatowe	168–174
II. Materiały działalności naukowej, dydaktycznej, wydawniczej i redakcyjnej	175–186
A. Działalność organizacyjno-naukowa, dydaktyczna, opiniowanie prac i dorobku naukowego	175–184
a. Konferencje i kongresy	175–176
b. Działalność dydaktyczna i opiniowanie prac naukowych	177–184
B. Działalność wydawnicza i redakcyjna	185–186
III. Materiały biograficzne	187–190
IV. Korespondencja wpływająca i wychodząca	191
V. Materiały o twórcy spuścizny	192–196
VI. Załączniki	197–198
Aneksy	1–9

I. MATERIAŁY TWORCZOŚCI NAUKOWEJ

A. Prace, artykuły i referaty

a. Etyka

1. *Sztuka i etyka**Etyczny charakter sztuki**O jednym z etycznych aspektów sztuki*

Artykuły

Ok. 1909–1936, b.d., rkp., masz., l., k. 29

2. *O różnych ideach**Do etyki**Etyka woli**Etyka jako kształcenie duszy*

Artykuły

1910–1919, rkp., j. grec., niem., pol., l., k. 26

3. *Asceza i wyrzeczenie**Etyka wyrzeczenia*

Artykuły

1910–1921, rkp., j. grec., niem., pol., l., k. 24

4. *Historia. Zależność ujmowania historii od etyki**Ethica*

Artykuły, notatki, wypisy z literatury

1912–1949, rkp., j. franc., łac., niem., pol., włoski, l., k. 49

5. *Moje myślenie czym jest**Etyka czym jest**System etyki. Nauka i etyka*

Artykuły, notatki, wypisy z literatury

1913–1924, rkp., j. ang., franc., pol., l., k. 62

6. *Trzy drogi**Liber**Samobójstwo**Ethica. Przyczynek do aretologii*

Artykuły

1927–1931, (1987), rkp., druk, j. grec., pol., l., k. 13

Poz. 4. Druk: „Przegląd Humanistyczny” 1987, nr 4, s. 121–123

7. *Cierpienie i przyjemność**Ocena przyjemności i przykrości w etyce perfekcjonistycznej*

Artykuł, referat, notatki

1931, 1938, rkp., masz., j. ang., franc., pol., l., k. 35

8. *Jak można w perfekcjonizmie uzasadnić dążenie do szczęścia?**Składniki szczęścia**Czy do wartości etycznych (realizowania ich w sobie) należy świadomie dążyć?**Juvenilia – hybryda**Etyka i techniki.*

Artykuły, wypisy z literatury

1936–1962, rkp., j. łac., pol., l., k. 13

9. *Dobro. Rozmyślenia**Prawo do kierowania się interesem w polityce**Cztery fundamentalne tezy mojej nauki o regułach postępowania*

Artykuły

1937–1939, rkp., l., k. 12

10. *Rzeczywista podstawa etyki**O „tragicznych” następstwach zasady maksymalizacji*

Artykuły

1939–(1986), rkp., druk, l., k. 15

Poz. 1. Druk: „Studia filozoficzne” 1986, nr 12, s. 39–47

11. *Hedonizm ekonomiczny**Hedonizm**Do pojęcia przyczyny*

Artykuły, notatki z literatury

1941, b.d., rkp., j. grec., niem., pol., l., k. 6

12. *Motyw i „ekspresyjność” czynu**Motywacja etyczna (Wartość w religii i kulturze)**Podwójna motywacja*

Artykuły

1949, 1959, b.d., rkp., l., k. 12

Poz. 2. Druk: „Studia Filozoficzne” 1986, nr 12, s. 13–18

13. *Etyka dobra i etyka obowiązku**Czy cel uświęca środki?**Realizm praktyczny w etyce a naczelne wartości życia ludzkiego*

Referaty, koreferat, notatki

1939–1962, rkp., masz., l., k. 83

14. *Co można rozumieć przez wyrażenie „etyka zależna (lub niezależna) od religii”?*

Wolność i autorytet w etyce

Referat, szkic referatu

1958, b.d., rkp., l., k. 8

15. *Przeciwko realizmowi krytycznemu w etyce*

Przeciwko hedonizmowi

Referaty, autoreferat, notatki

1962–1963, rkp., masz., druk, l., k. 112

Poz. 2. Druk: „Ruch Filozoficzny” 1963, t. 22, nr 1, s. 47–60

b. Aksjologia

16. *Aksjologia*

Praca, fragmenty, notatki

1912–1931, rkp., j. franc., niem., pol., l., k. 89

17. *Zasada aksjologii. Wartość i przeciwwartość*

Wpływ determinacji wartości

Wartość i czas

Praca, fragmenty artykułów

1918–1931, rkp., j. grec., pol., l., k. 54

18. *Pojęcia wartości. Wartość i powinność. Świat wartości*

Praca, pierwsza redakcja, rozdziały I–II, notatki, wypisy z literatury

1923–1939, rkp., j. ang., grec., franc., niem., pol., l., k. 192

19. J. w.

Praca, pierwsza redakcja, rozdziały III–IV, notatki, wypisy z literatury

1926–1939, rkp., j. ang., grec., niem., franc., pol., l., k. 136

20. J. w.

Praca, druga redakcja „tekst żemosławski”

1939, rkp., j. ang., franc., niem., pol., l., k. 276 zob. też j. 197

21. *Najnowsze trudności aksjologiczne*

Praca

1939, rkp., l., k. 34

22. *Filozofia wartości*

Nauka i barbarzyństwo

Barbaria poetica

Z teorii sądów o wartości

Świat nauki i świat wartości

Artykuły, wypisy z literatury

1912–1919, b.d., rkp., j. niem., pol., l., k. 28

23. *Szczęście*

Szczęście i wartość

Wartość nie tylko powinnościowa

Artykuły

1912–1951, b.d., rkp., j. grec., niem., pol., l., k. 9

24. *Metodyka poznania aksjologicznego*

Artykuł, fragmenty

1918, rkp., j. grec., pol., l., k. 5

25. *Psychologia uczuć*

Klasyfikacja uczuć

Uczucie, przyjemność i przykrość

Artykuły, notatki z literatury

1918–1953, rkp., j. niem., pol., l., k. 16

26. *Stosunek aksjologii do ontologii, religii, metafizyki*

„Luksusowa” koncepcja aksjologii

Pobudki wartościowania przed zakwestionowaniem subiektywistycznym

Wartość, dobro i piękno

Subiektywizm deterministyczny (?)

Artykuły, notatki

1919–1925, b.d., rkp., j. grec., pol., l., k. 23

27. *Motywacja przez powinność*

Realizowanie wartości w sobie i poza sobą

Soteriologia. Wyzwolenie

Artykuły, wypisy z literatury

1932, b.d., rkp., l., k. 33

28. *O zwrocie „dobrze jest że” i o definiowaniu powinności za pomocą tego zwrotu*
Wartość, powinność, obowiązek
Dwa pojęcia wartości
O pojęciach wartości i powinności
 Artykuły
 Przed 1934–1964, b.d., rkp., druk, l., k. 22
 Poz. 4. Druk: „Sprawozdania z posiedzeń Towarzystwa Naukowego Warszawskiego” 1934, t. 27, odbitka 1935, s. 9
29. *Trzy odmiany obowiązku*
Zagadnienie obowiązku w aksjologii formalnej
 Artykuły
 1937, 1959, rkp., l., k. 24
30. *Przyczynki do aksjologii (formalnej)*
 Artykuł
 1942, rkp., l., k. 4
31. *Zachwianie się postawy aksjologicznej*
Stale wartości świata
Sprawy zbiorowości ludzkiej a mój system myślowy
 Artykuły
 1942, 1948, 1952, rkp., l., k. 11
32. *Afirmacja życia przez pozytywność i niewinność*
„Mała antropologia filozoficzna”
Czy tzw. „sens” może być życiu ludzkiemu przez człowieka twórczo nadany?
Społeczeństwo i ideały
 Artykuły, referat
 1943–1957, b.d., rkp., l., k. 12
33. *Zależność aksjologicznych spraw formalnych od merytorycznych*
„Sens życia” (głos dyskusyjny o artykule T. Czeżowskiego)
Przyczynek do dyskusji o artykule M. Ossowskiej
 Artykuły
 1944, 1959, rkp., l., k. 8
34. *Pojęcie wartości ujemnej*
O tzw. maksymalizacji dobra jako zasadzie obowiązku
Wartość i powinność
 Referaty, notatki z literatury
 1941–1949, b.d., rkp., druk, j. franc., pol., l., k. 111
 Poz. 1. Druk: „Studia filozoficzne” 1986, nr 12, s. 23–28

- Poz. 2. Druk: „Studia filozoficzne” 1986, nr 12, s. 29–39
35. *Aksjologiczne pojęcie sensu*
 Referat
 1942, rkp., l., k. 42
- c. Moralność**
36. *Walka moralistów z żądzą*
 Artykuł
 1919, rkp., l., k. 8
37. *Personalia stoickie i „ascetyczno-moralizatorskie”*
Moralia
Immoralizm
Indywidualizm
 Artykuły, notatki
 1919–1931, rkp., druk, j. franc., pol., l., k. 38, zob. też j. 119
38. *Nienawiść jako zagadnienie moralne*
 Artykuł
 1940, rkp., l., k. 9
39. *Podwójna motywacja itd*
Psychologica (w sensie pozanaukowym)
 Artykuły
 1940, b.d., rkp., l., k. 7
40. *Zbawienie i ideał w moim ujęciu.*
Pojęcie zbawienia i soteriologiczna postawa wobec dobra i zła
 Artykuły
 1941, 1944, rkp., l., k. 15
41. *O właściwym stosunku podmiotu moralnego do nieuniknionego zła w sobie*
Uwagi o pogardzie dla moralności poprzedzone wstępem o wartościach człowieka moralnych i pozamoralnych
Pesymistyczny pogląd na naturę ludzką
 Artykuły, głosy w dyskusji
 1942–1952, rkp., l., k. 14

d. Filozofia kultury i człowieka

42. *Księga szkiców*
 Praca
 1909–1916, rkp., l., k. 148

43. *Księga tragizmu*
Konspekt pracy, notatki
1910–1929, rkp., l., k. 33
44. *Kłopot z istnieniem. Aforyzmy w porządku czasu*
Praca, fragmenty, notatki
1948–1960, rkp., masz., l., k. 197
Druk: „Znak” 1963
45. J. w. *Z dzienników 1941–60. Selekcja pierwsza*
Praca, fragmenty, notatki
Ok. 1963, rkp., masz., druk, l., k. 114
46. J. w. *Dziennik 1941–60. Selekcja druga*
Praca, fragmenty, notatki
Ok. 1963, rkp., masz., l., k. 216
47. *Refleksje i aforyzmy*
Praca, cz. 1–2
1963, rkp., masz., l., k. 260
48. J. w.
Praca, cz. 3
1963, rkp., masz., l., k. 206
49. *Humanistyka i filozofia*
Praca, fragmenty
1964, rkp., l., k. 25
50. *Uwagi polityczne*
O okazaniu niechęci lub braku chęci jako wynikach politycznych
wobec słabości i wobec siły
W poszukiwaniu idei polskiej
Artykuły, notatki: *Politica*
1910, 1918, b.d., rkp., l., k. 49
Poz. 3. Druk: „Kultura Polski” 1918, nr 43, s. 650–655
51. *Czytając Fernandesa*
Punkty wyjścia filozofii praktycznej
Artykuły
1930–1931, rkp., l., k. 5
52. *Ahimsa i pacyfizm. Rzecz o gandyzmie*
Artykuł, różne wersje i warianty
1934, rkp., masz., druk, l., k. 81 zob. też j. 56, 57, 133
Druk: „Pion” 1934 nr 13, s. 1–2
53. „*Obowiązek*” *Miłosza*
Artykuł, pierwszy konspekt polemiki

- 1940, rkp., druk, l., k. 10
54. *Niektóre aspekty buddyjskiej koncepcji zbawienia*
Stopnie świadomości w buddyzmie
Artykuły
1941, 1950, rkp., l., k. 18
55. *Bezsens i sens dziejów ludzkich*
Eschatologia
Nostradamus
Artykuły
1942, 1945, b.d., rkp., druk, l., k. 23
Poz. 2. Druk: „Kultura i społeczeństwo” 1997, nr 4, s. 7–14
56. *Gandhyzm (Ahimsa i pacyfizm)*
O rzeczywistym wodzostwie (w związku z dyskusją o Gandhim)
Artykuł, referat, wypisy z literatury
Ok. 1942, rkp., j. ang., pol., l., k. 79 zob. też j. 52, 57, 133
57. *Gandhi w perspektywie dziejowej*
Gandhi
Dyskusja o Gandhim
Artykuły, różne wersje i warianty, odczyt, tezy, plan
1948, rkp., masz., l., k. 142 zob. też j. 52, 56, 133
Druk: „Znak” 1948
58. *Hockinga teoria mistycyzmu*
O pewnej charakterystyce mistycyzmu
Artykuł, referat
1943, rkp., j. ang., pol., l., k. 21
59. *Nauka i barbarzyństwo*
Artykuł
Przed 1966, masz., druk, l., sz., k. 22
Druk w: „*Wartość i człowiek*”, Toruń 1966, s. 152–153
60. *Rzutowanie ideału w przyszłość dziejową*
Życie w dziejach i życie pozadziejowe
Referaty, notatki
1936, 1937, rkp., l., k. 20
61. *O ascetycznym podłożu wszelkiej kultury*
Kultura
Referaty, notatki
1937, 1956, b.d., rkp., masz., l., k. 26

62. *Osobowość twórcza i osobowość społeczna*
Osobowość twórcza artysty
La personnalité créatrice de l'artiste
 Referaty, odczyty, dyspozycje, tezy, notatki z dyskusji, wypisy z literatury
 1937–1958, rkp., masz., j. franc., pol., l., k. 111
63. *Człowiek i sztuka dla sztuki*
 Referat
 1945, rkp., l., k. 12
64. *Stanowisko społeczne artysty plastyka w starożytności*
Zagadnienie godności sztuk plastycznych u teoretyków starożytnych
Uwagi w sprawie stanowiska społecznego artysty plastyka ze szczególnym uwzględnieniem starożytności
 Referaty, notatki, wypisy z literatury
 1952–1954, rkp., j. grec., pol., l., k. 155
65. *Oresteia*
 Referat, notatki, wypisy
 1953, rkp., j. grec., pol., l., k. 181
66. *L'existentialisme est un humanisme*
 Referat, tezy
 B.d., rkp., j. franc., pol., l., k. 6

e. Estetyka

67. *Estetyka*
 Praca, szkice, notatki
 Ok. 1909–1937, rkp., l., k. 40
68. *J.w.*
 Praca, szkice, notatki
 1911–1924, rkp., j. grec., niem., pol., k. 278
69. *L'Antiquité comme école d'art*
 Praca
 1912, rkp., j. franc., pol., l., k. 125
70. *Croce*
 Praca, fragmenty, wypisy z literatury
 B.d., rkp., masz., j. włoski, pol., l., k. 102 zob. też j. 74, 148, 159, 173
71. *Exercice de logique*
 Program estetyki

- Artykuł, notatki
 Ok. 1904–1912, rkp., j. franc., pol., l., k. 13
72. *Ogólność i oryginalność w estetyce. Głębokość. Sztuka jako objawienie*
O sztukach nienaśladujących
Sztuka jako poznanie
O sztuce
Dzieło sztuki jako przedmiot oceny
 Artykuły
 Ok. 1909–1962, rkp., l., k. 43
73. *Treść estetyczna i treść tematowa*
Niejasne pojęcie jasności
W sprawie estetyzmu w literaturze
 Artykuły, wypisy z literatury
 Ok. 1912–1951, rkp., druk, j. ang., pol., l., k. 143
 Poz. 3. Druk: „Marchoń” 1935, nr 3, s. 406–426
74. *Zły estetyk i jego sława*
Konfrontacja mojej estetyki z estetyką Crocego
Uwagi o estetyce Montaigne
 Artykuły, wypisy z literatury
 1935, 1944, rkp., masz., druk, j. niem., pol., l., k. 34 zob. też j. 70, 148, 159, 173
 Poz. 1. Druk: „Pion” 1935, nr 47, s. 2
 Poz. 2. Druk: „Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej” 1989, t. 34, s. 357–360
75. *Estetyka jako dyscyplina wartościująca*
Zabarwienie uczuciowe jako zjawisko estetyczne
 Artykuły, wypisy z literatury
 1936, 1937, rkp., masz., druk, l., k. 38
 Poz. 1. Druk: „Pion” 1936, nr 10, s. 1–2
 Poz. 2. Druk w: *Z zagadnień poetyki*, Wilno 1937
76. *Przeciwko formalizmowi w estetyce*
Jeszcze raz obiektywizm i subiektywizm w estetyce
 Artykuły, notatki
 1944, 1964, rkp., masz., druk, l., k. 44
 Poz. 1. Druk w: *Księga pamiątkowa ku czci prof. H. Heinricha*, Kraków 1927, s. 43–56

77. *Koniec estetyzmu?*
Estetyzm.
La coloration affective de l'object esthétique...
 Artykuły, fragmenty
 1943–1944, rkp., j. franc., pol., l., k. 18
78. *Ekspresja pozaestetyczna i estetyczna*
 Artykuł, streszczenie, wypisy z literatury
 1949–1960, rkp., masz., druk, j. ang., pol., l., k. 156
79. *Estetyka krajobrazu*
Estetyczne uroki ekspresji
Expressivité non-esthétique expressivité esthétique
Symbolika
 Artykuły, referat, notatki
 1951–1952, b.d., rkp., masz., j. franc., pol., l., k. 86
80. *Odczyt gdyński o ekspresji*
Reprezentacja „konwencjonalna” i „naturalna”
 Artykuły, referaty, fragmenty, notatki
 1944–1950, rkp., l., k. 47
81. *O artystycznej prozie myślowej*
Dynamiczne pierwiastki artyzmu prozy
 Artykuł, referat
 1942, 1947, rkp., masz., l., k. 60
82. *O definicję dzieła literackiego*
Wyrażanie się twórcy w dziele
 Referaty
 1936, 1938, rkp., l., k. 53
83. *Gustaw Flaubert i estetyzm pesymistyczny*
 Referat
 1946, rkp., l., k. 43
84. *Pojęcie oceny „sprawiedliwej”*
 Referat, fragmenty, notatki
 B.d., rkp., l., k. 5

f. Ontologia, religia i mistyka

85. *Rzeczywiste istnienie świata*
Wolna wola
Zakorzenie w rzeczywistości
Nieokreślone
 Artykuły

- 1912–1941, rkp., l., k. 9
 Poz. 4. Druk: „Znak-Idee” 1990, nr 3, s. 43–47
86. *Pojęcie nieskończoności*
Wartość i byt
Czeżowski. Metafizyka
 Artykuły, referat
 1917–1945, rkp., l., k. 11
87. *Religia i mistyka*
Mistyka teistyczna. Teizm. Bóg jako symbol
Religia ludzkości
 Artykuły, notatki, wypisy z literatury
 1937–1945, rkp., l., k. 72
 Poz. 1. Druk: „Znak-Idee” 1990, nr 3 s. 55–60
 Poz. 2. Druk: j.w., s. 48–54
88. *Teoria i mistycyzm*
Pierwiastek mistyczny w przeżywaniu przyrody
O mistyce i akcentach rzeczywistości
Mistycyzm: negatywność i pierwiastki afirmatywne
 Artykuły, referaty
 1937–1948, rkp., l., k. 8
 Poz. 4. Druk: „Znak-Idee” 1990, nr 3, s. 28–29
89. *Varia z zapisek 1950 i 1951. Materializm (w związku z odczytem K. Ajdukiewicza)*
Nieśmiertelność i pozaśmiertelność
Rozmyślenia o nieśmiertelności
O pokusie nieśmiertelności
Czy warto jeszcze pragnąć nieśmiertelności
 Artykuły
 1951–1955, rkp., l., k. 38

g. Epistemologia

90. *Przyczynowość*
Cogito
O określaniu cech
Myślenie personalne
 Artykuły, referat, notatki
 1912–1919, rkp., l., k. 35

91. *O wypowiedzeniach irracjonalnych („sądach symbolicznych” itd.) Uwagi o intuicjonizmie i irracjonalizmie*
Jak sobie wyobrażam niektóre sprawy ontologiczno-epistemologiczne?
Artykuły, wypisy z literatury
1924–1940, rkp., l., k. 28
92. *O „wąskim pojmowaniu nauki”*
Artykuł
1926, rkp., masz., l., k. 17
Druk: „Wiadomości literackie” 1926, nr 41, s. 2
93. *Kierunki myśli z czasów ostatnich*
Światopogląd
Epistemologica
Wiedza i kontemplacja
Marxica et alia contemporanea
Artykuły, notatki
1927–1946, rkp., j. łac., pol., l., k. 15
94. *O granicach ascezy myślowej*
Mechanizm metafory. Resztki z „myślenia pozalogicznego”
Artykuły, notatki
1937, b.d., rkp., l., k. 15
95. *Intuicja*
Pojęcie intuicji i bezpośredniości
Artykuły, fragmenty, wypisy z literatury
1940–1945, rkp., j. franc., pol., l., k. 53
96. *Tożsamość i takozsamość*
Pojęcie symbolu. Przyczynki
O źródłach pewności
Teoria myślenia
Artykuły, notatki, wypisy z literatury
1942, b.d., rkp., l., k. 26
97. *Język, słowo i myśl, rola języka w poznaniu itp.*
Mowa i myśl (dyskusja z Ayerem)
Ayer, Meaning and thinking
Artykuły
1943, 1957, rkp., j. ang., pol., l., k. 26
98. *O poznaniu mistycznym*
Artykuł
1945, rkp., l., k. 13

- Druk: „Znak-Idee” 1990, nr 3, s. 30–42
99. *Szczeble świadomości i obraz świata*
Artykuł, wypisy z literatury
1955, rkp., j. niem., pol., l., k. 16
100. *Świętość świata*
Zapiski filozoficzne
Artykuły
1955, 1962, rkp., l., k. 8
Poz. 2. Druk: „Znak-Idee” 1990, nr 3 s. 61–69
101. *Uczuciowy stosunek do świata w problematyce filozoficznej*
Fakty poznawcze a przeżycie
Artykuły
1959, 1962, rkp., l., k. 7
102. *Kultura obiektywności*
O kompetentnym sędzie oceniającym
Referaty, notatki
1934–1939, rkp., l., k. 48
103. *Prezentacja emocjonalna i jej zastosowanie do sądów o wartości*
Pojęcie prezentacji
Pojęcie podobieństwa
Solidarność filozofa z własnym systemem
Referaty, notatki
1938–1939, 1957, rkp., l., k. 19
- h. Historia filozofii**
104. *Leibniz: Monadologia*
Wstęp do pracy
Ok. 1909, rkp., l., k. 69
105. *Arystoteles: Etyka Nikomachejska*
Praca, dyspozycje, tezy
1940, rkp., j. grec., pol., l., k. 10
106. *Subiektywność świata zewnętrznego u Berkeley’a*
Praca, fragmenty, notatki
1950–1956, rkp., masz., j. ang., franc., łac., pol., l., k. 206
zob. też j. 110, 113, 117, 118

107. *Stoica*
Teoretyczna podstawa do rozprawy o stoikach
Jak ująć temat o stoikach
Stoicyzm i postawa stoicka
 Artykuły, fragmenty
 1916–1919, b.d., rkp., masz., j. grec., pol., l., k. 34
108. *Lukrecjusz i religia materializmu*
 Artykuł, notatki
 1927, masz., l., k. 75
 Druk: „Przegląd współczesny” 1927, nr 58, s. 200–215
109. *Holzapfla teoria reprezentacji*
Kilka myśli związanych z lekturą Holzapfela
 Artykuły, wypisy z literatury
 1942, rkp., l., k. 18
110. *Berkeley, immanentyzm itd.*
Domniemany immanentyzm Berkeleya w świetle analizy tekstów
 Artykuły, notatki
 1950–1956, rkp., masz., l., k. 92 zob. też j. 106, 113, 117, 118
 Poz. 2. Druk w: *Szkice filozoficzne Romanowi Ingardenowi w darze*, Warszawa 1964, s. 27–48
111. *Negacja negacji u Hegla i u Engelsa*
 Artykuł, wypisy z literatury
 1956, rkp., l., k. 7
112. *Shaftesbury*
 Hasło do *Słownika filozofów PWN*, notatki, korespondencja
 1961–1965, rkp., masz., j. niem., pol., l., k. 37
113. *L'idéalisme de Berkeley est – il un idéalisme immanent?*
 Artykuł, notatki
 B.d., rkp., masz. j. ang., franc., pol., l., k. 30 zob. też j. 106, 110, 117, 118
114. *Chateaubriand. La Bible et Homère*
 Referat, tezy
 1939, rkp., l., k. 4
115. *Filozoficzna krytyka chrystianizmu w starożytności*
 Referat, notatki, wypisy z literatury
 1944, rkp., l., k. 12
116. *Lukrecjusz*
O pewnej próbie wniknięcia w psychikę Lukrecjusza
 Referaty, notatki, wypisy

- 1945, 1950, rkp., j. łac., pol., l., k. 72
117. *Subiektywność świata zewnętrznego u Berkeleya. Subiektywizm Berkeleya w zmienionej interpretacji*
 Referat, notatki, wypisy z literatury
 1950–1952, rkp., masz., j. ang., pol., l., k. 114 zob. też j. 106, 110, 113, 118
118. *Subiektywność świata zewnętrznego u Berkeleya. Jak Berkeley argumentuje?*
 Referaty, notatki, wypisy z literatury
 1951–1958, rkp., masz., j. ang., pol., l., k. 176 zob. też j. 106, 110, 113, 117
119. *Immoralizm grecki okresu klasycznego*
 Referat, notatki
 1954, rkp., l., k. 21 zob. też j. 38, 162
- i. Historia literatury i sztuki, krytyka literacka**
120. *Qain de Leconte de Lisle*
 Praca, fragment
 1904–1907, rkp., j. franc., l., k. 92
121. *Eseje i studia krytyczne*
 Praca, fragmenty, notatki
 1959, rkp., masz., druk, l., k. 221
 Druk: *Próby kontaktu. Eseje i studia krytyczne*, Kraków 1966
122. J.w.
 Praca, fragmenty, notatki
 Ok. 1959, rkp., masz., j. franc., pol., l., k. 256
 Druk: *Próby kontaktu. Eseje i studia krytyczne*, Kraków 1966
123. *Sztuka dla Sztuki w Młodej Polsce i u nas*
Legenda Młodej Polski
Wypiański „Klątwa”
 Drugie oblicze klasycyzmu
 Szkice krytyczne, artykuły, notatki
 1912–1929, rkp., l., k. 36
124. *Po czterechsetleciu Ronsarda*
Życzenia dla literatury
 Artykuły
 Ok. 1924, b.d., rkp., l., k. 11

125. *Nauka o literaturze czy krytyka literacka?*
O krytyce literackiej
Pojęcie wartości literackiej i wartościowania literackiego
 Artykuły, fragmenty, notatki
 1925, b.d., rkp., masz., l., k. 48
126. *Pochwała żerowania*
Wspomnienie o Jacku Mierzejewskim
 Artykuły
 1925, 1936, rkp., masz., druk, l., k. 24
 Poz. 2. Druk: „Robotnik” 1925, nr 121, s. 5–6
127. *W sprawie podstaw krytyki literackiej. Odpowiedź Stefanowi Kotłackowskiemu*
Wielkość i my. Z powodu dyskusji o Mickiewiczu
 Artykuły
 1926, 1928, rkp., masz., l., k. 18
 Poz. 1. Druk: „Wiadomości Literackie” 1926, nr 40, s. 2
 Poz. 2. Druk: „Droga” 1929, nr 6, s. 573–578
128. *Hierarchia i selekcja w poezji*
Uwagi o pieśniach Kochanowskiego
 Artykuły, wypisy z literatury
 1941–1943, b.d., rkp., l., k. 15
129. *Ideał bohaterski w „Iliadzie”*
 Referat, wypisy z literatury
 1950–1951, rkp., j. grec., pol., l., k. 40
130. *Julian Apostata w literaturze*
 Referat, wypisy z literatury
 1950, rkp., j. franc., pol., l., k. 44
131. *Vercors*
 Referat, notatki
 1956, rkp., l., k. 21

B. Wykłady

a. Etyka

132. *Wykład habilitacyjny*
Indywidualizm etyczny
Zagadnienie osobistej dyscypliny etycznej
Etyka społeczna
 Szkice wykładów, notatki, wycinek

- 1928–1939, rkp., druk, j. ang., franc., pol., l., k. 89
133. *Etyka Gandhiego jako przykład twórczości etycznej w dobie obecnej*
 Szkice wykładów toruńskich, notatki
 1946, rkp., l., sz., k. 21 zob. też j. 52, 56, 57
135. *Socjologię*
 Szkice wykładów warszawskich, wypisy z literatury
 1953 (?), rkp., j. ang., franc., pol., l., k. 64
135. *Zależność i niezależność etyki od obrazu świata*
 Szkic wykładu, notatki
 1958, rkp., masz., l., k. 21
136. *Etyka*
 Szkice wykładów, wypisy z literatury
 1959–1960, rkp., j. niem., pol., l., sz., k. 203

b. Aksjologia

137. *Aksjologia*
 Wykłady wileńskie, notatki
 1931–1938, rkp., j. ang., franc., niem., pol., l., k. 220
138. *Powinność*
L'idée d'obligation
Obowiązek i powołanie
 Wykłady, notatki
 1935–1938, rkp., j. franc., pol., l., k. 78
139. *Podstawowe pojęcia aksjologii*
Zagadnienia związane z pojęciem wartości
 Wykłady głównie toruńskie, notatki
 1939–1949, rkp., l., sz., k. 170
140. *O dążeniach dopuszczalnych i niedopuszczalnych*
 Wykład
 B.d., rkp., l., k. 2

c. Moralność

141. *Czem jest moralista?*
Wprowadzenie w filozofię moralną i filozofię wartości
 Wykłady, wypisy z literatury
 1917–1946, rkp., j. grec., franc., pol., l., sz., k. 53

142. *Nietzsche*

Wykłady warszawskie, notatki
B.d., rkp., j. niem., pol., l., k. 48

d. Filozofia kultury i człowieka143. *Romantyzm*

Wykłady, plan wykładu, wypisy z literatury
1910–1940, rkp., j. franc., niem., pol., l., k. 80

144. *Poezja filozoficzna i jej typy w głównych literaturach*

Wykłady, notatki
1938–1939, rkp., l., k. 26

145. *Obowiązek, autonomia, tolerancja*

Psychologia i socjologia postaci scenicznych
Wolność i osobowość
Szkice i program wykładów
B.d., rkp., l., k. 7

e. Estetyka146. *Estetyka*

Historia estetyki

Wykłady, plan wykładów, wykłady krakowskie i zakopiańskie, notatki, wypisy z literatury
1929–1939, b.d., rkp., j. franc., niem., pol., l., k. 236

147. *Zagadnienia ekspresji i symboliki*

Wykłady, plany, notatki, wypisy
1935–1937, rkp., masz., franc., j. niem., pol., l., k. 106

148. *Croce*

Szkice wykładów, notatki
1937, rkp., l., k. 27 zob. też j. 70, 74, 159, 173

149. *Pojęcie piękna i jego rola w estetyce*

Wykłady toruńskie, notatki, wypisy z literatury
1946–1947, rkp., j. grec., franc., lac., niem., pol., l., k. 78

150. *Teoria ekspresji estetycznej*

Wykłady, notatki
1947–1948, rkp., masz., l., sz., k. 154

151. *Estetyka*

Szkice wykładów, notatki, wypisy z literatury
1960–1961, rkp., l., k. 26

f. Epistemologia152. *O subiektywizmie w ogóle*

Teoria subiektywizmu halucynacyjnego
Poznananie przez uczucie w jego stosunku do estetyki i filozofii wartości

Wykłady, wypisy z literatury
1924, b.d., rkp., j. niem., pol., l., k. 14

153. *Epistemologia wartości. Szkic pierwszy*

Wykłady, wypisy z literatury, notatki
1949, rkp., j. franc., niem., pol., l., k. 72

154. *Epistemologia wartości*

Zeszyty wykładowe, wypisy z literatury, notatki
1949–1950, rkp., l., sz., k. 151

g. Historia filozofii155. *Historia etyki nowożytnej*

Szkice wykładów, wypisy z literatury, notatki
1932–1933, b.d., rkp., j. ang., pol., l., k. 128

156. *Herbart i Zimmermann*

Schopenhauer

Szkoła heglowska

Szkice wykładów, spisy wykładów w Instytucie, notatki
1932–1935, b.d., rkp., j. franc., niem., pol., l., k. 80

157. *Moralisci francuscy*

Szkice wykładów, wypisy z literatury
1933–1934, rkp., druk, j. franc., pol., l., k. 81

158. *Filozofia w dramacie*

Szkice wykładów, wypisy z literatury, notatki
1935, rkp., j. grec., pol., l., sz., k. 39

159. *Odrodzenie*

Szkice wykładów, wypisy z literatury m. in. Croce, notatki
1936, rkp., j. pol., włoski, l., k. 42 zob. też j. 70, 74, 148, 173

160. *Wprowadzenie w działy humanistycznej filozofii*

Wykłady, notatki
1938, rkp., l., k. 16

161. *Etyka angielska*

Wykłady
1939, rkp., j. ang., pol., l., k. 48

162. *Historia filozofii starożytnej*
Okres klasyczny filozofii greckiej
Filozofia starożytna w okresach hellenistycznym i rzymskim
Końcowy okres filozofii starożytnej
 Wykłady, notatki
 1946–1950, rkp., j. grec., pol., l., sz., k. 244 zob. też j. 119
163. *Filozofia okresu romantycznego*
 Wykłady, notatki
 1949–1950, rkp., l., sz., k. 34

C. Recenzje

164. W. Berent, *Żywe kamienie*
 T. Kotarbiński, *Zagadnienia etyki niezależnej.*
 K. Schlechta, *Der Fall Nietzsche. Aufsätze und Vorträge.*
 Recenzje
 1920–1959, rkp., masz., druk, j. niem., pol., l., opr., k. 42

D. Prace literackie i tłumaczenia

165. Poezja
 Różne wersje i warianty, wprawki, urywki
 1908–1953, rkp., masz., j. franc., niem., pol., l., k. 220 zob.
 aneks 1
166. Poezja – przekłady
 Różne wersje i warianty, wprawki, urywki, fragmenty
 1907–1945, b.d., rkp., masz., j. ang., grec., pol., l., k. 83 zob.
 aneks 2
167. Proza – przekłady
 Przypisy, komentarze, wprawki, fragmenty, wypisy
 1909–1945, b.d., rkp., masz., j. ang., grec., franc., niem., pol.
 l., k. 171 zob. aneks 3

E. Materiały warsztatowe

168. Historia Polski
 Wypisy z prac M. Mochnackiego, M. Sępa Szarzyńskiego,
 Sz. Askenazego, T. Korzona
 1905–1919, rkp., l., k. 33

169. Aksjologia, epistemologia
 Wypisy z literatury i notatki odczytów, m.in. T. Garbowski,
Poznanie jako czynnik biologiczny, W. Kozłowski, *Pragmatyzm.*
 1909–1944, b.d., rkp., j. ang., grec., franc., niem., pol., l., k.
 167
170. Historia estetyki, sztuki i literatury
 Wypisy z literatury m.in. z dzieł Flaubert'a i Baudelaire'a,
 notatki, wycinki
 Ok. 1911–1952, rkp., druk, j. grec., franc., niem., pol., l., k. 291
171. Bhagavad-Gita, filozofia staroindyjska
 Wypisy z literatury, komentarze, notatki
 Ok. 1913–1919, b.d., rkp., j. franc., niem., pol., l., k. 52 zob.
 też j. 54, 58, 59, 134,
172. Problemy filozofii, etyka
 Wypisy z literatury, m. in. z prac B. Russell'a, notatki, wy-
 cinki
 1914–1952, b.d., rkp., druk, j. ang., niem., franc., pol., l., k. 166
173. Estetyka
 Wypisy z literatury, m.in. Croce, notatki, wycinki
 B.d., rkp., druk, j. grec., franc., niem., pol., l., k. 57 zob. też
 j. 70, 74, 148, 159
174. Historia filozofii
 Wypisy z literatury, bibliografie, notatki
 B.d., rkp., j. grec., franc., niem., pol., l., k. 110

II. MATERIAŁY DZIAŁALNOŚCI ORGANIZACYJNO-NAUKOWEJ, DYDAKTYCZNEJ, WYDAWNICZEJ I REDAKCYJNEJ

A. Działalność naukowa, dydaktyczna, opiniowanie prac i dorobku naukowego

a. Konferencje i kongresy

175. Kongres Estetyki w Paryżu
 Sprawozdanie dla Wileńskiego Towarzystwa Filozoficznego
 1937, rkp., l., k. 5

176. Międzynarodowa konferencja filozofów w Warszawie
Sprawozdanie, notatki, materiały kongresowe, wycinki
1957, rkp., powiel., druk, j. ang., franc., pol., l., sz., k. 42

b. Działalność dydaktyczna i opiniowanie prac naukowych

177. Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie
Notatki z ćwiczeń z estetyki, ulotka do młodzieży akademickiej w sprawie zasad zajmowania miejsc na sali wykładowej
1936–1940, rkp., masz., powiel., l., sz., k. 43
178. J. w.
Listy obecności, notatki z ćwiczeń z etyki i aksjologii, ulotka w obronie usuniętego rektora, przemówienie do młodzieży akademickiej w związku z zamknięciem USB
1937–1940, rkp., masz., powiel., j. grec., franc., niem., pol., l., sz., k. 172
179. Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu
Seminarium i proseminarium z etyki, listy obecności, fragmenty prac seminaryjnych, notatki, wypisy z literatury
1946–1959, rkp., masz., j. ang., niem., pol., l., sz., k. 196
180. J. w.
Seminarium z historii filozofii starożytnej, proseminarium z estetyki i etyki, listy obecności, notatki, sprawozdania z posiedzeń proseminarium
1946–1950, rkp., j. grec., pol., l., sz., k. 92
181. J. w.
Seminarium i proseminarium z estetyki, listy obecności, notatki
1947–1948, rkp., j. grec., pol., l., sz., k. 79
182. J. w.
Konwersatorium, materiały na zebrania, m. in. refleksje dotyczące Zjazdu Filozoficznego w Brukseli, notatki
1956–1957, rkp., l., k. 12
183. Opinie o pracach doktorskich, habilitacyjnych, kwalifikacjach naukowych i dydaktycznych
Uwagi autorstwa T. Czeżowskiego i H. E.
1949–1964, rkp., masz., l., k. 43 zob. aneks 4
184. Adolf Wesolowski, *Próba oceny etyki niezależnej J. P. Sartre*
Praca doktorska, recenzje H. E. i Władysława Tatarkiewicza
1964, rkp., masz., l., k. 26 +161

B. Działalność wydawnicza i redakcyjna

185. Państwowy Instytut Wydawniczy.
Umowa dotycząca przejęcia obowiązków kierownika Działu Redakcji Biblioteki Klasyków Filozofii, korespondencja.
1951–1952, rkp., masz., l., k. 6
186. W. Kornatowski, *Społeczno polityczna myśl św. Augustyna*,
Recenzja wydawnicza
1963, rkp., masz., l., k. 12

III. MATERIAŁY BIOGRAFICZNE

187. Życiorysy, ankiety personalne, bibliografia prac własnych
Ok. 1939–1953, rkp., masz., j. franc., pol., l., k. 80
188. Dokumenty dotyczące przebiegu studiów, pracy i działalności
Odroczenie służby wojskowej z uwagi na studia, odpis dyplomu ukończenia studiów i habilitacji, przeniesienie habilitacji, powołania m.in. na członkostwo TNW i współpracownika Komisji Filozoficznej PAN
1907–1954, masz., druk, j. pol., ros., l., k. 67
189. *O początkach mojego filozofowania*
Artykuł autobiograficzny, korespondencja z redakcją
1958–1959, rkp., masz., l., k. 65
190. Materiały gospodarcze i majątkowe, ewakuacja z Wilna do Polski
Subwencje i dotacje finansowe m.in. od Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego oraz Ministerstwa Kultury i Sztuki, zaświadczenia z pracy, karta ewakuacyjna, Okręgowy Urząd Likwidacyjny w Bydgoszczy, wykazy otrzymanych ruchomości
1930–1949, rkp., masz., druk, j. lit., pol., ros., l., k. 26

IV. KORESPONDENCJA

191. Korespondencja wpływająca i wychodząca
1932–1966, rkp., masz., l., k. 33 zob. aneks 5

V. MATERIAŁY O TWORCY SPUSCIZNY

192. Jean Dagnan-Bouveret: *Le sentiment religieux chez Leconte de Lisle par Elsenberg...*
René Doumic: *Les derniers travaux sur Leconte de Lisle*
Władysław Günther: *Henri Elsenberg: Le sentiment religieux chez Leconte de Lisle...*
Henri de Régnier: *La semaine dramatique. A propos d'un livre sur Leconte de Lisle*
Notatki, recenzje i omówienia
1909–1910, rkp., druk, j. franc., pol., l., sz., k. 204
Poz. 1. Druk: *Journal de psychologie*, 1910, no 3 (odbitka korektorska)
Poz. 2. Druk: *Revue des deux mondes*, 1910, t. 59, s. 433–445
Poz. 3. Druk: *Przegląd Polski*, 1910, t. 177, nr 529, s. 100–105
Poz. 4. Druk: *Journal des Débats*, 1910, no, 184, s. 1–2
193. Henryk Elzenberg, *Etyka Marka Aureliusza*
A. Krokiewicz: *H. Elzenberg, Marek Aureliusz. Z historii i psychologii etyki*
Bronisław Poletur: *Historia literatury powszechnej*
Irena Sławińska, Leszek Kuc, *Kłopoty klerka doskonałego (Rozmowa o książce Henryka Elzenberga)*
Recenzje artykułów
1923–1924, 1964, druk, j. franc, pol., l., opr., k. 140
Poz. 1. Druk: *Extrait du Bulletin de l'Academie Polonaise des Sciences et des Lettres*. Cracovie 1919–1920, s. 334–336
Poz. 2. Druk: „*Kwartalnik Filozoficzny*” 1923, z. 2, s. 275–278
Poz. 3. Druk: „*Przegląd Humanistyczny*”, 1924, z. 4, s. 305–318
Poz. 4. Druk: „*Tygodnik Powszechny*” 1964, nr 792, s. 10
194. Artykuły i przekłady z literatury francuskiej H.E.
Recenzje i omówienia, wycinki prasowe
1926–1961, druk, j. franc., pol., l., k. 18 zob. aneks 6
195. Prelekcje i odczyty m. in. w Belgijskim Towarzystwie Filozoficznym.
Notatki, wycinki prasowe
1934–1938, masz., druk, j. franc., pol., l., k. 28 zob. aneks 7

196. Michał Chmielowiec, *Radość myślenia. (O człowieku, który nie chciał mieć duszy Iwaszkiewicza)*
Artykuł, korespondencja
1965, masz., l., k. 14

VI. ZAŁĄCZNIKI

197. Krytyka literacka, aksjologia, etyka
Artykuły, recenzje i omówienia autorstwa H.E.
1918–1947, druk, j., franc., pol., l., opr., k. 149 zob. też j. 20, zob. aneks 8
198. Życiorys [Franciszka Indana wg informacji J. Zubelewicza]
Mieczysław Wallis, *Sztuka średniowieczna jako język*
Artykuł dedykowany
1948, 1965, masz., druk, l., k. 3
Poz. 2. Druk: *Studia Estetyczne*, 1965, t. 2, s. 27–30

ANEKS 1

- J.165. Poezja
1. *Mikotaja Reja z Nagłowic nowo znalezione epigramma...* 1908
  2. *Do współczesnych 1909–1910*
  3. *Moje wiersze francuskie...* 1912
  4. *W ogrodzie mym ostatni błąd kwiat jesienny...* 1912
  5. *Zamknięcie* (ok. 1912)
  6. *Wiersze i sentencje gotowe...* 1913
  7. *Za wiele bólu, za wiele tęczy nierozjaśnionych ...* 1915
  8. *Przez wszystkie modły me niewysłuchane...* 1916–1917
  9. *Uty (na wzór japoński)* (1914–1918)
  10. *Modlitwa* 1918 lub 1922
  11. *Nuit d'aout* 1921
  12. *Dwie myśli w noc noworoczną* 1924–1925
  13. *Wyjąłem myśl o Tobie z myśli mych łańcucha...* 1925
  14. *Impresja morska* 1928
  15. *Pisane po przebudzeniu* 1928
  16. *Wiersz ilnicki* 1930
  17. *Że padł cios i twą dolę zmelły żarna nie twoje...* 1931
  18. *Mój zły duch spod Filippi jest dziś przy mnie...* 1933
  19. *Dwa wiersze obrachunkowe* (do 1939)

20. *Miała matka trzech synów...* (do 1939)
21. *[Modlitwa] W ten dzień mej klęski* (do 1939)
22. *Modlitwa o czystość* (do 1939)
23. *Niczem fale idące...* (do 1939)
24. *Błękit niebios niezmierny...* 1942
25. *Patrząc na fale* 1944
26. *Miałem być twoją Szecherezadą...* 1945
27. *To było tylko przypadkowe muśnięcie włosów...* 1945
28. *Nic nie czeka cię już więcej na ziemi...* 1949
29. *Piękność kobiet* 1950
30. *Wiersz cyniczny w treści, w formie niedbały* 1951
31. *Był druh, był brat ...* 1952
32. *Do niektórych towarzyszy drogi życiowej* 1952
33. *Dramat życia jednego człowieka...* 1952
34. *Jestem zupełnie sam* 1952
35. *Miliony lat* 1952
36. *Nicość i my* 1952
37. *Niepotrzebni mi jesteście już na nic...* 1952
38. *Pożegnanie z kochanymi bliźnimi* 1952
39. *To jest najwyższe: pragnąć walki, służby, sławy...* 1952
40. *Życie: błysk, okrzyk ranionego boga ...* 1952
41. *Historia 1952–1953*
42. *Zbrodniarze wzięli ...* 1952–1953
43. *Któż to powiedział, że jestem?...* 1953
44. *Leżę (w ciszy, w ciemności) ...* 1953
45. *Me zwątpienia i me zaprzeczenia...* 1953
46. *Między światem, jakim go czytam...* 1953
47. *Miłość rodzi się w pięknie marzenia...* 1953
48. *Naprzód w grozę! Uderzaj i tę!*... 1953;
Marsylianka potępionego 1953
49. *Ponadczasowość* 1953
50. *Bushido ist gut für Kameele...* b.d.
51. *Dam ci wszystko...* b.d.
52. *Do N.N.* b.d.
53. *Dramat życia jednego człowieka...* b.d.
54. *Jak po klawiszach pęd melodii...* b.d.
55. *Nur einen Sommer gount ihr ...* b.d.
56. *Pieśń z pod Cheronei* b.d.
57. *Prawda...* b.d.

58. *Ręce wyciągniętej odpowiedź* b.d.
59. *Takimi dźwięki...* b.d.
60. *Uśmierz, o serce swą żalność...* b.d.
61. *Więc w kurzu ...* b.d.

ANEKS 2

- J.166. Poezja – przekłady
1. *Bocian i kot*
  2. Giosue Carducci, *Odi Barbare: Congedo*
  3. Dante Alighieri
  4. Eurypides, *Ifigenia*
  5. Homer, *Odyseja. Początek księgi trzynastej.*
  6. Charles Leconte de Lisle, *Suria. Hymn wedycki*
  7. *Modlitwa na Akropolu*
  8. Pindar, *Liryki.*
  9. Tyrteusz, *Śmierć...*

ANEKS 3

- J.167. Proza – przekłady
1. Marek Aureliusz, *Rozmyślenia*
  2. *Ćwiczenia prozą. Przekłady*
  3. R. Descartes, *Rozmyślenia metafizyczne*
  4. *Etyczna podstawa socjalizmu*
  5. Filolaos, Demokryt, Heraklit
  6. *Genjusz hebrajski*
  7. Hiob
  8. *Moralność i historia*
  9. Platon, *Teajtetos*
  10. *Próby Montaigne`a*
  11. Xenofanes, Melissos, Empedokles, Anaksagoras

ANEKS 4

- J. 83. Opinie o pracach doktorskich, habilitacyjnych, kwalifikacjach naukowych i dydaktycznych
 Gołaszewska Maria: *Ocena działalności naukowej dr Marii Gołaszewskiej ze szczególnym uwzględnieniem pracy habilitacyjnej p.t.: „Filozoficzne podstawy krytyki literackiej”*
 Skarga Barbara: *Charakterystyka b. studentki Uniwersytetu Stefana Batorego ...*
 Świecimski Jerzy: *Funkcja poznawcza i estetyczna plastyki przyrodniczej*
 H. E., T. Czeżowski: *Zajkowska Aleksandra: Opinia o kwalifikacjach naukowych*

ANEKS 5

- J.191. Korespondencja wychodząca i wpływająca.

Korespondencja wychodząca:

Krońska Irena	B.d.	1. 2
Spoleczny Instytut Wydawniczy „Znak” – Redaktor Naczelny	B.d.	1. 1
Znamierowski Czesław	1932	1. 1

Korespondencja wpływająca:

Czeżowski Tadeusz	1936, 1965	1. 4
Krońska Irena	1961	1. 3
Legowicz Jan	1959	1. 4
Spoleczny Instytut Wydawniczy „Znak”	1966	1. 3
Szydłowska Zofia	1940	1. 1
Wallis Mieczysław	1938	1. 1
Wesołowski Adolf	1963–1964	1. 4
Nadawca nierozpoznany	1938	1. 1

ANEKS 6

- J. 194. Artykuły i przekłady z literatury francuskiej H.E.
1. Kołaczkowski Stefan: *Ciągle aktualny problemat krytyka a historia literatury. Na marginesie ciekawego artykułu, „Wiadomości Literackie” 1926, nr 32 (136), s. 2*
  2. *Linia Descartes'a: u Georges'a Duhamela, „Wiadomości Literackie” 1939, nr 19 (811), s. 5*
  3. *Maeterlinck i Claudel, „Kurier Polski” nr 348, s. 12*
  4. M. S: *Koniński, Elzenberg, ... Lewis, „Tygodnik Powszechny” 1961, nr 18 (640)*
  5. M. S.: *Znów „forma” i „treść”, „Kurier Poznański” 1926, nr 542*
  6. Kazimierz Wyka: *Rocznik literacki za rok 1935, „Gazeta Polska” 1936, nr 202, s. 3–4*
  7. *Z notatek gaffologa, „Wiadomości Literackie” 1938 nr 40 (779), s. 7*
  8. *Zainteresujmy się filozofią, „Kurier Ilustrowany. Dodatek Literacko-artystyczny” 1929*
  9. K. W. Zawodziński: *La philosophie de la guerre, „Słowo” 1938, 16. X, s. 6, 8*

ANEKS 7

- J. 195. Prelekcje i odczyty m. in. w Belgijskim Towarzystwie Filozoficznym
1. Eugeniusz Aniszczenko: *Twórczość i człowiek, spóźnione, ale czy niesłuszne? „Kurier Wileński” 1937, s. 5*
  2. Eddy: *O ascetycznym podłożu wszelkiej kultury, „Słowo” 1937, s. 6*
  3. J. Ł. P.: *Osobowość społeczna a osobowość twórcza, „Dziennik Wileński” 1937, nr 254, s. 6*
  4. j.m.: *Twórca, „obywatel” a natura ludzka, „Kurier Wileński” 1937, s. 5*
  5. M. Tr.: *Środa literacka. Kulturalne podłoże ascetyzmu, „Dziennik Wileński” 1937, nr 70, s. 2*
  6. A.Nar.: *Osobowość twórcza a osobowość społeczna, „Słowo” 1937, s. 5*
  7. *Piękno kultury, „Kurier Wileński” 1937, nr 70, s. 3*
  8. *Problem osobowości twórczej, „Pion” 1938, nr 14, s. 4*
  9. *Środy w Związku Literatów, „Sprawy Otwarte” 1937, nr 2, s. 5*

10. *Un philosophe polonais a Bruxelles*, „Indépendance Belge”, 1934
11. Wysz.: *Dwa odczyty*, „Kurier Powszechny” 1937, nr 316, s. 2
12. Wysz.: *Prostota jest konieczna*, „Kurier Powszechny” 1938, nr 71, s. 2
13. Tadeusz Zieliński: *Osobowość „twórcza” a ta inna*, „Gazeta Polska” 1938, s. 3

ANEKS 8

J. 197. Krytyka literacka, aksjologia, etyka

1. Funkcja poznawcza obrazu, fragment nie ustalonej pracy, b.d.
2. *Henryk Elzenberg i mistyka*, „Znak i idee” 1990, nr 3
3. *Hierarchizacja celów*, „Przegląd Humanistyczny” 1990, nr 3, s. 5–7
4. *Historia filozofii prof. Tatarkiewiczza*, „Wiadomości Literackie”, 1932, nr 9, s. 3
5. *Ideał zbawienia na gruncie etyki czystej*, „Sprawozdania z czynności Wydawniczej i Posiedzeń Naukowych Towarzystwa Naukowego KUL” 1947, nr I, s. 41–54
6. *Józef Wittlin, Hymny*, „Książka” 1922, nr 5, s. 236–237
7. *Monografie artystyczne pod redakcją Mieczysława Tretera* (podpisane – Zastępca)
8. *O funkcji poznawczej wystawiania się obrazowego*, b.d., fragment
9. *O różnicy między „pięknem” a „dobrem”*, Warszawa 1933
10. *Powinność i rozkaz*, Warszawa 1938
11. *Pro domo philosophorum*, „Echo Tygodnia” 1929, nr 2, s. 2, „Studia Filozoficzne” 1966, nr 12, s. 7–11
12. *Sulkowski, par Stefan Żeromski, La renaissance contemporaine*, ok. 1911, s. 230–235
13. *Uwagi do „Bhagawadgity”*, „Studia Filozoficzne” 1986, nr 12, s. 49–54
14. *W poszukiwaniu idei polskiej*, „Kultura Polska” 1918, z. 43, s. 650–655
15. *Wartość ostateczna i wartość pochodna („tekst zemosławski” rozdział V)*, „Studia Filozoficzne” 1986, nr 12, s. 19–21

ANEKS 9

Pierwotny stan zespołu

1. Bibliografia prac własnych, życiorysy i różne dane o sobie.
2. Rzeczy serio:
  - a) Etyka i obraz świata,
  - b) „Kultura”.
3. Estetyka 1960/1961.
4. Ostatni tekst Księgi aforyzmów [1963]. Także część ostatnich maszynopisów.
5. Dwa referaty:
  - a) O stanowisku społecznym artysty plastyka w starożytności,
  - b) Zagadnienie godności sztuk plastycznych u teoretyków starożytnych.
6. Poetica.
7. Dział IV. Tematyka nie włączająca się w aksjologię ani estetykę:
  - a) Krytyka literacka,
  - b) Epistemologia,
  - c) Epoka nasza.
8. Dział VI.
9. Zależność i niezależność etyki od obrazu świata.
10. Dział II. Estetyka.
11. *Aesthetica* różne 20 VIII 1953.
12. Wyciągi z zapisek dawniejszych.
13. *Szczeble świadomości i obraz świata. Czy warto pragnąć nieśmiertelności?*
14. Wykłady 1959.
15. Wilno. Okres wojenny.
16. Pojęcie wartości.
- 16a. *Świat wartości. Wartość i powinność. Pojęcie wartości przed 1939 rokiem.*
17. *Ocena pracy A. Wesolowskiego ocena etyki niezależnej J. P. Sartre’a.*
18. *Peri aksias. Materiały do aksjologii formalnej czyli wartości i powinności* 20 VIII 1953.
19. *Księga szkiców.* 20 VIII 1953.
20. *Peri aksias. Punkty wyjścia* 20 VIII 1953.
21. *Peri aksias. Liber* 20 VIII 1953.

22. Peri ontos 20 VIII 1953.
23. Aksjologia meritum.
24. Księga tragizmu.
25. Galeria mistrzów [Lukrecjusz].
26. Rzeczy nietwórcze różnego typu 1945.
27. Leconte de Lisle. Qain. Wstęp, przypisy.
28. Berkeley I.
29. Berkeley II.
30. Berkeley III.
31. Berkeley IV.
32. Do aksjologii merytorycznej.
33. Gandhi [materiały na ogół spożytkowane].
34. Streszczenia itp.
35. Varia bez znaczenia.
36. Wstęp do *Monadologii* Leibniza.
37. Poezja filozoficzna [wykłady 1938[1939].
38. Uzupełnienia do Księgi aforyzmów.
39. Odpadki z materiałów do Księgi aforyzmów.
40. Wartość i powinność cz. III. Wartość i człowiek.
41. Eseje i studia krytyczne.
42. Pochwała zerowania [1936].
43. Eseje i studia krytyczne.
44. Epistemologia wartości. Szkic pierwszy, zaczęty: wrzesień 1949.
45. Axiologica różne 15 VIII 1953.
46. Ethica różne I.
47. Ethica różne II.
48. Poznanie wartości.
49. Refleksje i aforyzmy.
50. Odpisy rzeczy drukowanych.
51. Prace w toku [2 XII 1965]. Uzupełnienia do Księgi aforyzmów.
52. Aksjologiczne pojęcie sensu 15 VIII 1953.
53. Odpisy rzeczy drukowanych.
54. Konwersatorium.
55. Religia i mistycyzm 1941/1942–1949.
56. Gandhi.
57. Gandhi – *O początkach mego filozofowania*.
58. Bibliografia i przyczynki różne.
59. Gandhi w perspektywie dziejowej.

60. Odczyt o Vercorsie. Przekłady (Bhagawad-Gita, Tyrteusz, Teajtet).
  62. Immoralizm grecki okresu klasycznego. Odczyt 1954.
  63. Różne prace filozoficzne.
  64. Dziennik 1941–1960 [cała reszta].
  65. Prace drukowane – recenzje.
  66. Notatki z Międzynarodowej Konferencji Filozofów w Warszawie [1957].
  67. Wyciągi z Flauberta, Baudelaire'a i in.
  68. Recenzja pracy W. Kornatowskiego *Spoleczno polityczne myślenie św. Augustyna*.
  69. Ekspresja.
  70. Shaftesbury.
  71. Philosophica różne.
  72. Dziennik [„Znak”]. Skreślenia cenzury.
  73. Materiały do prac własnych.
  74. Czasopisma z mniejszymi pracami.
  75. Wykłady uniwersyteckie I.
  76. Wykłady uniwersyteckie II.
  77. Wykłady uniwersyteckie III.
  78. Wzmianki i recenzje o Henryku Elzenbergu.
  79. Omówienie prac myśliciela. Sprawa artykułu w „Życiu Szkoły Wyższej”.
  80. Praca francuska o Leconcie de Lisle. Gandhi w perspektywie dziejowej.
- Notatki bibliograficzne. „Sprawiedliwa ocena”. Proseminarium 1946/1947

PROF. WŁADYSŁAW WITWICKI

Grzegorz Milewski
(Warszawa)

**MATERIAŁY WŁADYSŁAWA WITWICKIEGO
(1878–1948)
(III–249)**

Władysław Józef Witwicki urodził się 30 kwietnia 1878 r. w Lubaczowie w powiecie Cieszanowskim – b. Galicja. Był synem Ludwika Filipa – urzędnika sądowego i Urszuli Amelii z Zwoińskich. W 1879 wraz z rodzicami i czworgiem starszego rodzeństwa zamieszkał we Lwowie. Tu w latach 1884–1888 uczęszczał do szkoły podstawowej, a w okresie 1888–1896 do III Cesarsko-Królewskiego Gimnazjum im. Franciszka Józefa. Wśród jego nauczycieli gimnazjalnych był m. in. znany historyk Ludwik Kubala. Po ukończeniu gimnazjum w 1896 r. podjął studia na wydziale przyrodniczym i filozoficznym Uniwersytetu Lwowskiego. Tu zetknął się z uczonymi tej miary jak: zoolog, antropolog i etnograf Benedykt Dybowski, anatom i embriolog Józef Nusbaum, geolodzy Emil Dunikowski i Józef Siemiradzki oraz jego promotor filozof i psycholog Kazimierz Twardowski. W 1900 roku złożył egzamin na nauczyciela szkół średnich z nauk przyrodniczych – historii naturalnej oraz matematyki i fizyki. 14 kwietnia uzyskał doktorat z filozofii i zoologii na podstawie napisanej pod kierunkiem prof. K. Twardowskiego rozprawy: *Analiza psychologiczna ambicji*.

W latach 1900–1902 pogłębiał swe studia z zakresu psychologii i historii sztuki na Uniwersytetach w Wiedniu i Lipsku. W Wiedniu studiował pod kierunkiem Aloisa Hoflera, zaś w Lipsku praktykował w laboratorium psychologicznym Wilhelma Wundta.

Po powrocie do Lwowa w 1902 roku wykładał matematykę, fizykę i historię naturalną w Cesarsko Królewskim IV Gimnazjum. W październiku 1904 r. został docentem Uniwersytetu Lwowskiego na podstawie pracy: *Analiza psychologiczna objawów woli*. W 1905 r. złożył egzamin na nauczyciela propedeutyki filozofii. W 1908 r. przeniesiony został do VII Gimnazjum Lwowskiego gdzie nauczał do wybuchu I wojny światowej. Jednocześnie jako docent prywatny prowadził zajęcia na Uniwersytecie i Politechnice Lwowskiej.

Po wybuchu wojny w okresie 1914–1915 przebywał w Wiedniu wchodząc w skład władz Polskiego Archiwum Wojennego. W końcu 1915 r. powrócił do swych zajęć dydaktycznych we Lwowie.

Po zakończeniu wojny w 1919 r. przeniósł się do Warszawy, gdzie 1 kwietnia tego roku otrzymał nominację na profesora nadzwyczajnego obejmując na Uniwersytecie Warszawskim kierownictwo Katedry Psychologii Doświadczalnej. 1 stycznia 1920 r. otrzymał awans na profesora zwyczajnego. W 1924 r. przebywał na stypendium w Paryżu.

Od 1922 r. był członkiem czynnym Towarzystwa Naukowego we Lwowie, zaś od 1931 członkiem zwyczajnym Towarzystwa Naukowego Warszawskiego.

W. Witwicki uczestniczył też aktywnie w międzynarodowym ruchu naukowym biorąc udział w licznych zjazdach m. in. Zjeździe Filozoficznym w Neapolu – 1924 r., Międzynarodowym Zjeździe w Hadze – 1928 – poświęconym filmowi w służbie szkoły i nauki, zjazdach psychologów w Paryżu i Utrechcie – 1929, w Wiedniu – 1931 i Kopenhadze w 1932 roku.

Obok zajęć dydaktycznych i aktywnego życia naukowego (sam wykonał dla Zakładu Psychologii Doświadczalnej liczne przyrządy i tablice) Witwicki pisał dużo prac naukowych obejmujących zarówno dziedzinę psychologii jak i szeroko rozumianej kultury i sztuki. Pierwsza jego praca: *Analiza psychologiczna pragnień jako podstawy etyki* ukazała się już w 1900 roku. W latach 1925 i 1927 ukazała się dwutomowa *Psychologia*, w 1928 *Zarys psychologii*, w 1934 r. *Wiadomości o stylach*, a w 1939 *Wiedza oświeconych* – owoc badań nad życiem religijnym osób wykształconych. W 1937 roku, zainspirowany pobytem w Grecji napisał *Przechadzki ateńskie* pracę z dziedziny architektury i historii sztuki Grecji klasycznej.

We wrześniu 1939 r. bomby niemieckie zburzyły Zakład Psychologii niszcząc dorobek naukowy W. Witwickiego. W okresie wojny nękany ciężką chorobą zaprzestał prac badawczych zajmując się tłumaczeniami dialogów Platona – praca rozpoczęta jeszcze we Lwowie, ksiąg Praw Platona, dialogów Lukiana oraz Ewangelii wg. Św. Mateusza i Świętego Marka. Napisał też: *Pogadanki obyczajowe*, *Anatomie plastyczną*, *O widzeniu przedmiotów* – rezultat jego zainteresowań malarstwem i grafiką (zaprojektował m. in. łańcuch dziekański z sową jako godłem Wydziału Matematyczno-Przyrodniczego UW) i *Platon jako pedagog*.

W roku 1943 Władysław Witwicki opuścił Warszawę udając się do Buska, a następnie do Konstancina k. Warszawy. Po wojnie w latach 1945–1948 prowadził u siebie w domu seminarium z zakresu psychologii dla kilkunastoosobowej grupy słuchaczy. 1 września 1948 roku został przeniesiony na emeryturę.

Władysław Witwicki zmarł 21 grudnia 1948 r. w Konstancinie w wieku 70 lat.

Zonaty z dr Haliną z Dubieńskich miał syna Tadeusza.

Spuścizna Władysława Witwickiego подарowana została Archiwum PAN w 1981 r. przez Andrzeja Madejskiego-nr. ks. nabytków 1601. Materiały zostały uporządkowane i zinventaryzowane w 1990 r. przez Grzegorza Milewskiego. W trakcie porządkowania podzielono je na VIII grup.

Grupa I (50 ja) obejmuje materiały twórczości naukowej z lat 1925–1948 i podzielona została na 4 podgrupy: prace, artykuły, tłumaczenia z języków obcych oraz materiały warsztatowe zawierające wyniki obserwacji i badań. Prace naukowe dotyczą przede wszystkim kultury, religioznawstwa i sztuki. Tłumaczenia są wynikiem wieloletnich zainteresowań kulturą Grecji Klasycznej jej filozofią i literaturą. Na szczególną uwagę zasługują pionierskie przekłady dzieł Platona, 7 – ksiąg *Praw*, 10 – ksiąg *Rzeczypospolitej*, a także 25 jego dialogów. Rękopisy przekładów *Ewangelii* Św. Mateusza i Św. Marka znajdujące się pierwotnie razem rozdzielono i utworzono z nich osobne jednostki (46 i 48). W. Witwicki przełożył je z oryginału greckiego. Tak pracom jak i tłumaczeniom nadano układ chronologiczny. Na materiały warsztatowe składają się tzw. *Sny prorocze* – przedmiot badań na zajęciach w Zakładzie Psychologii Doświadczalnej w okresie międzywojennym i wypisy z literatury. Materiałom tym nadano układ rzeczowy.

II – grupę tworzą w spuściznie materiały działalności dydaktycznej i wydawniczej (1945–1948). Są to m. in. projekty ćwiczeń i pytań dla studentów dotyczące psychologii, religioznawstwa, kultury starożytnej, historii sztuki i literatury. Tej części materiałów nadano układ rzeczowy. Jednostka 55 zawiera korespondencję w sprawie wydania prac W. Witwickiego z „Czytelnikiem” i „Ossolineum”. Materiały w niej ułożono chronologicznie.

III – grupa, materiały biograficzne (1945), to m. in. krótki życiorys sporządzony przez W. Witwickiego oraz odpowiedź na ankietę. Pozostałą część tej grupy stanowią materiały gospodarcze i majątkowe z lat 1947–1949 na które składają się głównie rachunki m. in. płacone przez autora spuścizny na poczet działalności wydawniczej.

Niewielka (2 ja) grupa IV – to korespondencja (1925–1948) podzielona na wychodzącą i wpływającą. Zasługują tu na uwagę listy do siostry Heleny i ks. Maksyma Żubrewicza dotyczące tłumaczeń dzieł Platona.

Na grupę V – materiały o twórcy spuścizny (1935–1961) składają się recenzje jego prac, wstępy K. Jeżewskiej do tłumaczeń dialogów Platona, bibliografia prac W.W., dialogi, nekrologi oraz wspomnienia. Ostatnie jednostki obrazują starania wydawnicze podjęte przez żonę, syna i osoby trzecie już po śmierci W. Witwickiego.

Inwentarz zamykają grupy: VI – materiały rodzinne (1949) i VII – materiały osób obcych (1920–1957), w której na szczególną uwagę zasługują rękopisy prac Izydory Dąbskiej – *Platon i Platoński ideał filozofa*.

Grupę VII stanowią załączniki: prace drukowane W.W., jego akwarele i rysunki oraz okładki prac i tłumaczeń W. Witwickiego, które ze względu na układ jednostek i podział niektórych prac i tłumaczeń wydzielono osobno.

Pojedyncze listy W. Witwickiego znajdują się w kilku innych spuściznach przechowywanych w Archiwum PAN (zob. źródła poz. 2).

Spuścizna W. Witwickiego otrzymała w Archiwum PAN sygnaturę III–249. Inwentarz obejmuje 80 jednostek uzupełnionych 9 aneksami.

Źródła i bibliografia

- Archiwum Polskiej Akademii Nauk: Materiały Władysława Witwickiego sygn. III–249, j. 57, 59, 60, 64–66
- Archiwum Polskiej Akademii Nauk: Materiały Włodzimierza Antoniewicza sygn. III–222, j. 322
- Archiwum Polskiej Akademii Nauk: Materiały Stefana Baleya sygn. III–74, j. 135
- Archiwum Polskiej Akademii Nauk: Materiały Bogusława Nawroczyńskiego sygn. III -213, j. 48
- Archiwum Główne Akt Dawnych, Akta Zespołu C.K. Ministerstwa Oświaty, sygn. 122 u
- „Euhemer” 1989, 1, s. 45–153
- Łoza Stanisław : *Czy wiesz kto to jest*, Warszawa 1938, s. 808
- „Meander” 1948, nr. 10, s. 457–462
- Parandowski Jan: *Wspomnienia i sylwetki*, Wrocław 1960, s. 87–94
- Nowicki Andrzej: *Witwicki*, Warszawa 1982
- Nowicki Andrzej: *Uczeń Twardowskiego-Władysław Witwicki*, Warszawa 1983
- Śródka Andrzej, Szczawiński Paweł: *Biogramy uczonych polskich, cz. I, zesz. 3*, Wrocław 1983, s. 525–528
- Śródka Andrzej : *Uczni polscy XIX i XX stulecia*, Warszawa 1998, t. IV, s. 502–504
- Wielka Encyklopedia Powszechna PWN*, Warszawa 1965, t. XII, s. 369

PRZEGLĄD ZAWARTOŚCI INWENTARZA

	pozycja inwentarza
I. Materiały twórczości naukowej	1–51
A. Prace	1–14
B. Artykuły	15–20
C. Tłumaczenia	21–49
D. Materiały warsztatowe	50–51
II. Materiały działalności dydaktycznej i wydawniczej	52–55
A. Dydaktycznej	52–54
B. Wydawniczej	55
III. Materiały biograficzne i gospodarczo-majątkowe	56–58
IV. Korespondencja	59–60
A. Korespondencja wychodząca	59
B. Korespondencja wpływająca	60
V. Materiały o twórcy spuścizny	61–69
VI. Materiały rodzinne	70–72
VII. Materiały osób obcych	73–77
VIII. Załączniki	78–80
ANEKSY	1–9

I. MATERIAŁY TWÓRCZOŚCI NAUKOWEJ

A. Prace

- Wiara oświeconych, badania eksperymentalne wiary religijnej osób oświeconych*
1925, rkp., masz., fkp., 1., k. 297
- Wiara oświeconych*
Tekst, spis rzeczy ,fragmenty 2 rozdziałów
1935, 1947, rkp., masz., 1. k. 29
- J.w.
1935, masz., 1., k. 230
- Perspektywa malarska*
Rozdziały I–X
1938, rkp., masz., 1., k. 201
- J.w.
Rozdziały XI–XV
1938, rkp., masz., 1., k. 265

6. *Konstrukcja widoku sześcianu w położeniu ogólnym*
1938, rkp., 2 fot., l., k. 23
  7. *Anatomia plastyczna człowieka i konia*
Wstęp, rozdziały I–IV
1940, rkp., masz., rys., l., k. 217
  8. J. w.
Rozdziały VI–X
1940, rkp., masz., rys., l., k. 178
  9. J. w.
Rysunki do rozdziałów I–V
1940, rkp., rys. 1–211, l.
  10. J. w.
Rysunki do rozdziałów VI–X
1940, rkp., rys. 212–366, l.
  11. *O pewnych typach charakteru*
1938, rkp., masz., l., k. 54
  12. *Pogadanki obyczajowe*
Rozdziały I–VIII
1944, rkp., masz., l., k. 164
  13. J. w.
Rozdziały IX–XII
1944, rkp., masz., l., k. 120
  14. *O widzeniu i widokach kształtów*
Fragmenty rozdziału XIII
B.d., masz., l., k. 14
- B. Artykuły**
15. *Z psychologii stosunków osobistych*
1907, masz., l., k. 4
  16. *O naturze tańca*
1930, masz., l., k. 12
  17. *Psychologia a wojsko*
1937, rkp., l., k. 5
  18. *Co dają studia dla różnych zawodów*
Głos w dyskusji
1943, masz., l., k. 6
  19. *O roli społecznej artysty malarza i rzeźbiarza w Polsce wczoraj i dziś*
Fragmenty, wersja 1 i 2
1945, masz., l., k. 35

20. *Posąg bogini na Wysokim Zamku w Atenach*
B.d., rkp., l., k. 18

C. Tłumaczenia

21. Platon: *Rzeczpospolita*
Księgi I–III
1939, rkp., l., k. 181
22. J. w.
Księgi IV–VI
1939, rkp., l., k. 184
23. J. w.
Księgi VII–X
1939, rkp., l., k. 206
24. J. w.
Objaśnienia
1939, rkp., l., k. 198
25. J. w.
Księgi I–V
1939, masz., l., k. 234
26. J. w.
Księgi VI–X
1939, masz., l., k. 198
27. J. w.
Objaśnienia
1939, rkp., masz., l., k. 146
28. Platon: *Państwo (Rzeczpospolita)*
Księgi I–V
1939, rkp., masz., l., k. II, 243
29. J. w.
Księgi VI–X
1939, 1948, rkp., masz., l., k. 198
30. J. w.
Objaśnienia i rysunki do X ksiąg
1939, 1948, rkp., masz., 21 rys., l., k. 164
31. Platon: *Eutydemos*
1940, rkp., l., k. 98
32. J. w.
1940, masz., 1 fot., l., k. III, 87

33. Platon: *Timajos*
Tekst z komentarzem
1941, rkp., 8 rys., l., k. 144
34. J. w.
1941, masz., l., k. 143
35. Platon: *Kritias*
Tekst z komentarzem
1941, rkp., 3 rys., l., k. II, 30
36. J. w.
1941, masz., l., k. 30
37. Platon: *Parmenides*
Tekst z komentarzem
1941, rkp., l., k. 116
38. J. w.
Egzemplarz I i II
1941, rkp., masz., l., k. I, 187
39. J. w.
Egzemplarz III
1941, masz., l., k. 90
40. Platon: *Prawa*
Księgi I–IV z komentarzem
1942, rkp., l., k. 149
41. J. w.
Księgi V–VII
1942, rkp., l., k. 169
42. J. w.
Księgi I–IV
1942, masz., l., k. 125
43. J. w.
Księgi V–VI
1942, masz., l., k. 117
44. J. w.
Księgi I–IV
1942, masz., l., k. 116
45. J. w.
Księgi V–VII
1942, masz., l., k. 117

46. *Dobra wieść według Mateusza i Marka*
Tekst Ewangelii wg. Św. Mateusza z uwagami
1942, rkp., l., k. 263
47. *Dobra wieść według Marka*
1942, rkp., l., k. 49
48. *Dobra wieść według Mateusza i Marka*
Tekst Ewangelii wg. Św. Mateusza z uwagami
1948, masz., l., k. 260
49. Platon: *Fajdros*
Wstęp
Arystofanes: *Chmury*
Homer: *Iliada*
Lukian z Samostaty: *Rozmowy bogów*
Platon: *Kefalos*
Tłumaczenia–fragmenty
1943, b. d., rkp., masz., l., k. 34

D. Materiały warsztatowe

50. Żywot Platona
Jäger Werner: *Paideia*
Burke: *Psychologia*
Notatki
B. d., rkp., l., k. 8
51. *Sny prorocze*
Listy badane na ćwiczeniach w Zakładzie Psychologii Doświadczalnej
1931–1932, b. d., rkp., l., k. 30, zob. aneks 1

II. MATERIAŁY DZIAŁALNOŚCI DYDAKTYCZNEJ I WYDAWNICZEJ

A. Działalność dydaktyczna

52. Ćwiczenia pamięci wzrokowej, perspektywy malarskiej, anatomii plastycznej, ruchu i równowagi, widzenia i widoków kształtów
Zestaw pytań
Po 1945, rkp., masz., 11 fot., l., k. 19

53. Psychologia, Pojęcia
Zestawy pytań
1947, b. d., rkp., l., k. 25
54. *Ewangelia, Iliada, Ludzie bezdomni*
Zestawy pytań
1947, 1948, b. d., rkp., l., k. 5
55. Publikacja prac Władysława Witwickiego przez wydawnictwa:
„Czytelnik“ i „Ossolineum“
Korespondencja wydawnicza
1946, 1947, b. d., rkp., l., k. 5

III. MATERIAŁY BIOGRAFICZNE I GOSPODARCZO-MAJĄTKOWE

56. Autobiografia, ankieta personalna (1939–1945), notatka bibliograficzna, zestawienie własnych prac i przekładów
1945, b. d., rkp., masz., l., k. 11
57. Działalność wydawnicza
Pokwitowania rachunki
1947–1948, rkp., masz., druk, l., k. 23
58. Sprawy finansowe i mieszkaniowe
Czeki, deklaracje, nakazy płatnicze, pokwitowania, wyciągi
1947–1949, rkp., masz., druk, l., k. 62

IV. KORESPONDENCJA

59. Korespondencja wychodząca
1925–1948, rkp., l., k. 40, zob. aneks 2
60. Korespondencja wpływająca
1925–1948, rkp., masz., l., k. 21, zob. aneks 3

V. MATERIAŁY O TWÓRCY ZESPOŁU

61. Recenzje i opinie o pracach W.W.
1949, b. d., masz., l., k. 10, zob. aneks 4
62. Bibliografia prac
1957, b. d., rkp., masz., l., k. 24
63. Akademii ku czci W.W. w Warszawie, Łodzi i Wrocławiu
Teksty przemówień
1949, masz., l., k. 75, zob. aneks 5

64. Wspomnienia o Władysławie Witwickim
1935–1961 i b. d., rkp., masz., druk, l. i sz., k. 127
65. Życiorysy W. W.
Kazimiera Jeżewska i autorzy nieustaleni
1961, i b. d., rkp., masz., l., k. 35
66. Jeżewska Kazimiera : wstępy do dzieł Platona w tłumaczeniu W. W.
1957, i b. d., rkp., masz., l., k. 97, zob. aneks 7
67. Jeżewska Kazimiera – wstępy do prac W. W.
1958 i b. d., rkp., masz., l., k. 53, zob. aneks 8
68. Jeżewska Kazimiera: odczyt i audycja popularyzujące wydanie
Dzieł Platona
po 1948, 1957, masz., druk, l., k. 25
69. Jeżewska Kazimiera: korespondencja z Izydora Dąbską, Tadeuszem Kotarbińskim, Julianem Krzyżanowskim w związku z pośmiertnym wydaniem prac W.W.
1949–1961, rkp., masz., l., k. 29

VI. MATERIAŁY RODZINNE

70. Witwicka Halina: korespondencja z Julianem Krzyżanowskim i Stanisławem Lorentzem w związku z pośmiertnym wydaniem prac męża
1949, masz., l., k. 6
71. Witwicki Tadeusz (syn): korespondencja związana z pośmiertnym wydaniem prac ojca
1949–1957, rkp., masz., l., k. 15
72. Witwicka Halina, Witwicki Tadeusz – sprawa wykwaterowania z mieszkania w Konstancinie
1949, rkp., masz., l., k. 9

VII. MATERIAŁY OSÓB OBCYCH

73. Dąbska Izydora: *Platon*
Z genealogii ideałów życiowych: platoński ideał filozofa
1943, rkp., masz., l., k. II, 102
74. Grossman H., Nowicki A., Reutt J. : fragmenty prac, artykułów, ćwiczenia i zadania z psychologii i anatomii
1920–1949, rkp., masz., druk, l., k. 35

75. Jeżewska Kazimiera: list do G. Radwańskiego, listy do J. K. m.in. od Heleny Dąbcańskiej, Ady Horoszewskiej, Zofii Martynowskiej
Listy do Heleny Dąbcańskiej
1950–1964 i b. d., rkp., l., k. 27
76. Platon: dialog
Tekst w oryginale i tłumaczenia
B.d., rkp., druk, j. grec., pol., l., k. 8

VIII. ZAŁĄCZNIKI

77. Witwicki Władysław – drukowane prace i tłumaczenia
1950- 1960, druk, l. i sz., zob. aneks 9
78. Witwicki Władysław – exlibrisy, akwarela, rysunki
1937, b. d., rys., 3 neg., l., k. 7
79. Okładki prac i tłumaczeń W. W.
1939, 1940, b. d., rkp., k. 5

ANEKS 1

J. 51. <i>Sny prorocze</i>		
Konówna A. H	1939	1. 1
Kowalcz Z. – <i>Halucynacje</i>	b.d.	1. 1
Lewin M. – <i>Przeżycia czy zbieg okoliczności</i>	1932	1. 1
Mozesówna M. – <i>Sen który się sprawdził</i>	b.d.	1. 1
Pfeiffrówna H. – <i>Sen który przeżyłam w rzeczywistości</i>	1938	1. 1
Romanowicz J. – <i>Spisane na żądanie prof. W. Witwickiego</i>	b.d.	1. 1
Żaniewska H. – b.t.	b.d.	1. 1
Autor nieustalony – <i>Historia pewnego małżeństwa</i>	b.d.	1. 1
j.w. – <i>Opis snu który się sprawdził</i>	b.d.	1. 1
j. w. – <i>Sny prorocze</i>	1931	1. 1

ANEKS 2

J. 59. Korespondencja wychodząca		
Dąbcańska Halina	1937	1. 1
Jeżewska Kazimiera	1947	1. 1
Kornacki Jerzy	1948	1. 1
Radwański Gustaw	1946, 1948	1. 1
Witwicka Helena	1925	1. 7
Żurkiewicz Maksymilian	1925, b.d.	1. 2
Adresaci nieustaleni	1929, b.d.	1. 3

ANEKS 3

J. 60. Korespondencja wpływająca		
Dąbska Izydora	1943	1. 3
Galecki W.	1943	1. 1
Kornacki Jerzy	1947–1948	1. 6
Nowicki Andrzej	1947	1. 1
Przybowska Maria	1925	1. 1
Autorzy nieustaleni	1943	1. 1

ANEKS 4

J. 61. Recenzje i opinie o pracach W. W.	
Lorentz S.: <i>O anatomii plastycznej człowieka i konia</i> <i>O widzeniu i widokach kształtów</i>	
Lothe F.: <i>O anatomii plastycznej</i>	
Schultz B.: <i>O anatomii plastycznej</i>	
Schultz M.: <i>O widzeniu i widokach kształtów</i>	

ANEKS 5

J. 63. Akademie ku czci W. W. – przemówienia	
Baley S.: <i>Osobowość prof. W. Witwickiego</i>	
Budkiewicz J.: <i>Prof. Władysława Witwickiego działalność pedagogiczna</i>	
Kotarbinski T.: <i>Ku uczczeniu pamięci prof. Władysława Witwickiego</i> – na posiedzeniu Towarzystwa Filozoficznego w Łodzi	
Kreutz M.: <i>Zasługi naukowe śp. prof. Władysława Witwickiego</i> – we Wrocławskim Towarzystwie Filozoficznym	

Korzyniewska J.: *Wspomnienie* – na akademii żałobnej w Łodzi
 Kruk-Ołapiński W.: *Władysław Witwicki jako wychowawca* – na posiedzeniu Wrocławskiego Towarzystwa Filozoficznego

ANEKS 6

- J. 64. Wspomnienia o Władysławie Witwickim
 Dąbczańska H.: *To było nieocenione miejsce...*, 1929, 1933, 1937
 Geblewicz E.: *Działalność naukowa Władysława Witwickiego*, 1948
 Jeżewska K.: *Władysław Witwicki znawca antyku*
 Parandowski J.: *Władysław Witwicki*, „Meander” 1960, R. XV, z. 2, s. 103–108
 Radwański G.: *Światło które nie gaśnie*, po 1948
 Ryszkiewicz A.: *Władysław Witwicki jako exlibrysta*, po 1948
 Sosińska H.: *Władysław Witwicki jako plastyk*, po 1948
 Witkowski S.: *Witwicki jako filolog*, po 1948
 Autorzy nieustaleni – 3 fragmenty – b.d.

ANEKS 7

- J. 66. Jeżewska Kazimiera – wstępy do prac Platona w tłumaczeniu W. W.
Charmenides i Lizys
Entyfron i Kritias
Fajdros
Fedon
Gorgiasz
Kritias i Timaios
Laches
Obrona Sokratesa
Państwo
Uczta

ANEKS 8

- J. 67. Jeżewska Kazimiera – wstępy do prac W. W.
Anatomia plastyczna
Ewangelie Mateusza i Marka
Pogadanki obyczajowe

Przechadzki ateńskie
Wiara oświeconych

ANEKS 9

- J. 78. Drukowane prace i tłumaczenia W. W.
Anatomia plastyczna, Warszawa 1960, ss. 360
Dobra nowina wg Mateusza i Marka, Warszawa 1958, ss. 384, 2 egz. z ilustracjami i korektą, k. 204
Przechadzki ateńskie, Warszawa 1960, k. 204
Wiara oświeconych, Warszawa 1959, ss. 308, 2 egz.
 Platon: *Fajdros*, b.d., szcztotka korektorska, k. 63
 Platon: *Państwo* oraz 7 ksiąg *Praw*, t. II Warszawa 1957, k. II i ss. 584
 Platon: *Tejatet*, Warszawa 1959, ss. 212
 Platon: *Timajos i Kritias*, Warszawa 1950, k. 126 i Warszawa 1960, k. 202
 Platon: *Timajos*, szcztotka – fragment, b.d.

Mieczysław Wrzosek

DOKUMENTY DOTYCZĄCE AKTYWNOŚCI ŚRODOWISK POLONIJNYCH W SZWAJCARII NA PRZEŁOMIE LAT 1915 I 1916

Wstęp

W dniu 20 listopada 1815 r. doszło w Paryżu do uzgodnień uwieńczonych deklaracją, która ma trwale znaczenie międzynarodowe. Dokument ten został podpisany przez przedstawicieli Austrii, Francji, Portugalii, Prus, Rosji oraz Wielkiej Brytanii i przewidywał, że wymienione państwa „[...]uznają bez zastrzeżeń nieniejszym aktem wieczystą neutralność Szwajcarii i gwarantują nietykalność jej terytorium w nowo ustalonych granicach [...]”¹. W wyniku tych zapewnień, a także dzięki trosce o zachowanie własnej militarnej gotowości obronnej, związkowe państwo Szwajcarów zachowało zagwarantowaną neutralność i nie uczestniczyło ani w pierwszej, ani też w drugiej wojnie światowej. Przez całe dziesięciolecie XIX wieku i w okresie poprzedzającym wybuch pierwszej wojny światowej zapewniało natomiast bezpieczne schronienie osobom narażonym na prześladowania w różnych krajach. Przebywała tam również spora rzesza Polaków, między innymi tak wybitne osobistości, jak sędziwy pułkownik Zygmunt Miłkowski (Teodor Tomasz Jeż), profesorowie Zygmunt Laskowski, Józef Wierusz Kowalski i Gabriel Narutowicz oraz historycy literatury Józef Kallenbach, Stanisław Dobrzycki i Adam Miłdoński. Ważną rolę w życiu naukowym odgrywali ponadto prawnik Ignacy Koschembara Łyskowski, fizjolog Mieczysław Minkowski i ekonomista Antoni Kostanecki, a także chemicy Marcelli Nencki i Stanisław Kostanecki². Obok wymienionych chemików zabrakło jednak wzmianki o chemiku Ignacym Mościckim, który przybył do Szwajcarii w 1897 r. z Wielkiej Brytanii.

Po wybuchu pierwszej wojny światowej nastąpiło w Szwajcarii znaczne powiększenie grona wybitnych Polaków. W październiku 1914 r. osiadł tam mianowicie laureat Nagrody Nobla Henryk Sienkiewicz, a niebawem

pojawiła się grupa nowych uczonych i działaczy politycznych, między innymi Szymon Askenazy, Jan Kucharzewski, działacz Stronnictwa Polityki Realnej Erazm Piltz, Władysław Studnicki i hrabia Aleksander Skarbek, który musiał uchodzić z terytoriów monarchii Habsburgów, ponieważ we wrześniu 1914 r. doprowadził do likwidacji Legionu Wschodniego w Mszanie Dolnej nad Rabą.

Zaznaczyło się też w Szwajcarii ożywienie działalności Polaków. Autorzy opracowań uwzględniających te sprawy koncentrują wszakże swoją uwagę na aktywności Komitetu Pomocy Ofiarom Wojny w Polsce, który powstał w styczniu 1915 r., a funkcjonował w Vevey pod kierunkiem Henryka Sienkiewicza i był często określany jako Komitet Veveyski. Omawiają także działalność zespołu funkcjonującego najpierw w Lozannie, a następnie we Fryburgu jako „Wydawnictwo Polskich Encyklopedii”. Dzięki wysiłkom tego zespołu, jak wiadomo, powstała mała, jednotomowa *Encyklopedia*, zredagowana pod kierunkiem Erazma Piltza przez Edwarda Woronieckiego, Stefana Zaleskiego i Jana Perłowskiego. Ukazało się także sześć tomów tak zwanej *Wielkiej Encyklopedii* przygotowywanej najpierw pod kierunkiem profesora Józefa Wierusz-Kowalskiego, a potem, po jego wyjeździe do Warszawy, przez Jana Żółtowskiego, wspomaganego przez Jana Rozwadowskiego, Jana Modzelewskiego, Tadeusza Estreichera, Karola Lutostańskiego, Erazma Piltza, Stefana Zaleskiego i Tadeusza Romera. Autorzy różnych opracowań wspominają także często o owocnej działalności politycznej, jaką podejmowała Centralna Agencja Polska w Lozannie³.

W dotychczasowych opracowaniach nie ma natomiast prawie żadnych wzmianek o tych organizacjach polskich, które funkcjonowały w Szwajcarii tuż przed wybuchem pierwszej wojny światowej i w początkowym okresie tego wielkiego konfliktu zbrojnego. Informacje na ten temat zawierają natomiast dokumenty obecnie publikowane, a zaczerpnięte z zasobów wiedeńskiego Haus-, Hof- und Staatsarchiv. Z tych właśnie materiałów wynika mianowicie, że w owym czasie, gdy rozpoczynała się tamta wojna, istniały w Szwajcarii dwa polskie zrzeszenia akademickie, a mianowicie „Biblioteka Polska” i „Czytelnia Polska”. Funkcjonowały one w Genewie, a zajmowały się nie tylko sprawami czytelnictwa, ale także odgrywały rolę organizacji opiekuńczych i niosły materialną pomoc

¹ J. Pajewski, *Wokół sprawy polskiej. Paryż-Lozanna-Londyn 1914-1918*, Poznań 1970, s. 106

² Ibidem, s. 110

³ M. Seyda, *Polska na przełomie dziejów. Fakty i dokumenty. Od wybuchu wojny do zbrojnego wystąpienia Stanów Zjednoczonych*, Poznań-Warszawa-Wilno-Lublin 1927, s. 291-297

tym osobom, które studiowały na uczelniach szwajcarskich⁴. Rozwój sytuacji spowodowanej wydarzeniami wojennymi uzewnętrznił konieczność poszerzenia akcji opiekuńczej i objęcia jej zasięgiem także tych dość licznych osób, które nie należały do grona studentów. Inicjatywę w tym zakresie okazał Piotr Kluczyński, który uzyskał wsparcie ze strony profesora Zygmunta Lubicz-Zaleskiego i Leona Klimeckiego. W ten sposób doszło do powołania nowego zrzeszenia opiekuńczego, które zaczęło funkcjonować jako „Ognisko”⁵. Publikowane dokumenty omawiają działalność tej organizacji, a także zawierają charakterystykę osobową kilkunastu wybitniejszych polskich działaczy politycznych, którzy podejmowali swoją działalność w Szwajcarii podczas pierwszej wojny światowej.

Dokument nr 1

listopad 1915, Wiedeń. – Pismo austriackiego ministra spraw wewnętrznych do austro-węgierskiego ministra spraw zagranicznych Stefana von Buriana wraz z obszerną informacją o polskich prokoalicyjnych środowiskach w Szwajcarii.

Ich beehre mich dem k. und k. Ministerium eine dem Ministerium des Innern vom vertrauenswürdiger polnischer Seite zugekommene Information über die russophilen Strömungen unter den Polen in der Schweiz zu übermitteln.

Ergeht an das k. und k. Ministerium des k. und k. Hauses und des Äussern, das Evidenzbureau den k. und k. Generalstabes und k. k. Ministerratspräsidium⁶.

Załącznik

Information

von vertrauenswürdiger polnischer Seite über die russophilen Strömungen unter den Polen in der Schweiz

Seit Kriegsbeginn ist die Schweiz Zufluchtstätte der Polen aus Russland⁷. Die unter denselben besonders stark vertretenen russophilen Elemente sind weiter bemüht, die Tätigkeit des Krakauer Obersten Nationalkomitees⁸ wegen seiner austrophilen Hal-

⁴ Por. dokument nr 2

⁵ Ibidem

⁶ Podpis ministra spraw wewnętrznych nieczytelny

⁷ Określenie Russland obejmuje także, a może nawet przede wszystkim obszar Królestwa Polskiego

⁸ Chodzi o Naczelny Komitet Narodowy (NKN)

tung zu paralysieren; zum Zielpunkt ihrer Angriffe dienen ihnen vor allem die polnischen Legionen, die sie um jeden Preis in Misskredit bringen wollen.

An der Spitze dieser Aktion stehen nach wie vor der sattsam bekannte Erasmus Piltz und Ignaz Paderewski.

Ersterer gehört der Realistenpartei an, letzterer ist ein begeisterter Allpole⁹, welches er sich bei seinen künstlerischen Rundfahrten in Amerika erworben hat, und verwendet es hauptsächlich für politische Zwecke. So hat er anlässlich der Grunwaldfeier¹⁰ in Krakau das Jagiełłodenkmal¹¹ auf eigene Kosten errichten lassen, wodurch seine Popularität in den deutschfeindlichen polnischen Kreisen sehr gross geworden ist. Auch für die von Roman Dmowski in Schwung gebrachte allpolnische Bewegung in Russisch-Polen brachte Paderewski beträchtliche materielle Opfer und ermöglichte hiedurch die Gründung eines extrem antisemitischen, russophilen Blatt „Dwa Grosze” in Warschau. Zu Beginn des Krieges, alle es den Anschein hatte, dass die Entenemächte siegen werden, hatten sich diese russische Polen folgendes Programm zurechtgelegt.

„Russland will alle polnische Gebiete, also Kongresspolen (Russisch) – Polen, Galizien, die Provinz Posen, Schlesien und West-Preussen¹², unter einem Zepter vereinigen; die Polen müssen daher mit Russland gehen. Österreich ist zwar gegen die Polen freundlich gesinnt, spielt aber im Vergleich zu Deutschland eine untergeordnete Rolle; siegen die Zentralmächte, dann wird nicht Österreich, sondern Deutschland das grosse Wort führen. Man darf den Gefühlen nicht nachgeben und kann daher nicht nach Österreich gravitieren”

In dieser und ähnlicher Weise wurde in zahlreichen öffentlichen Versammlungen und geheimen Konventikeln in der Schweiz gesprochen.

Es verlautet, dass Piltz¹³ von der russischen Regierung bedeutende Unterstützungen erhält; einen grossen Teil dieser Gelder verteilt er unter seine Landsleute, die alle durch die Kriegsergebnisse

⁹ Chodzi o tak zwany ruch wszechpolaków, w którym główną rolę odgrywało Stronictwo Demokratyczno Narodowe z Romanem Dmowskim na czele

¹⁰ Wzmianka dotyczy tak zwanego Złotu Grunwaldzkiego zorganizowanego w Krakowie w 1910 r.

¹¹ Chodzi o pomnik grunwaldzki na Placu Jana Matejki, dłuta Antoniego Wiwulskiego, a ufundowany przez Ignacego Paderewskiego

¹² Niemiecka nazwa Pomorza Gdańskiego

¹³ Wzmianka dotyczy czołowego działacza Stronictwa Polityki Realnej Erazma Piltza

mehr oder weniger in Notlage geraten sind. In der letzten Zeit hat es Piltz nicht an Versuchen fehlen lassen, Österreich gegenüber loyal zu erscheinen. So soll er in Kreisen seiner Gesinnungsgenossen mitgeteilt haben, dass er das Manuskript einer von ihm in französischer Sprache verfassten Broschüre gegen Russland dem österreichisch-ungarischen Gesandten in Bern vorgewiesen habe; es sei jedoch kaum anzunehmen, dass diese Schrift je zur Veröffentlichung gelangen wird.

Einer der rührigsten Mitarbeiter des Piltz ist der Publizist Anton Potocki, früher in Warschau, gegenwärtig in Paris wohnhaft.

Potocki (mit der bekannten aristokratischen Familie nicht verwandt), ein stark verschuldeter Labemann, schreibt für französische Blätter und wird angeblich vom französischen Ministerium des Äusseren und von der Polizeipräfektur in Paris subventioniert.

Ständiger Agent der Russophilen war noch bis vor kurzem der Schriftsteller Waclaw Gaşiorowski¹⁴ in Paris, der unter den Polen für die Fremdelegation geworben hat.

In London ist ein gewisser Rosko-Bogdanowicz für Russland tätig.

Derselbe war vor mehreren Jahren in Wien in eine Betrugssaffäre verwickelt und hat infolgedessen Österreich den Rücken gekehrt. Bogdanowicz geht in der russischen Botschaft in London aus und ein und hat auch zur Expositur der Ochrana in Paris intime Beziehungen. Auch er hat eine rege Werbetätigkeit für die Fremdelegation entwickelt.

Als in vorigen Jahre die Auflösung der Östlichen Polnischen Legionen auch in London besprochen wurde, äusserte sich Bogdanowicz öffentlich, dass Reichsratsabgeordneter Graf Skarbek die Auflösung herbeigeführt habe, um Russland nicht zu reizen und dasselbe für die Allpolen günstig zu stimmen.

In Italien vertrat bis vor kurzem der Schriftsteller Johann¹⁵ Loret die Interessen der rusophilen Polen und veröffentlichte in der italienischen Presse österreichischfeindliche Artikel.

Loret – angeblich österreichischer Staatsangehöriger – studierte an der Universität in Lemberg und war im Pressebureau des ehemaligen polnischen Nationalrates in Lemberg tätig. Derselbe ist gegenwärtig Sekretär des Polnischen Pressebureaus in Losanne.

Als politischer Emissär der Ententemächte hat sich in letzterer Zeit besonders der polnisch-amerikanische Publizist N. Piotrowski bemerkbar gemacht.

Derselbe versteht es unter dem Deckmantel humanitärer Aktionen seine politische Mission zu erfüllen.

Piotrowski hält sich gegenwärtig angeblich in der Schweiz auf, wollte sich auch nach Deutschland begeben, doch soll ihm der Eintritt verwehrt worden sein.

Als sich die russophilen Polen in die Schweiz nach der Einnahme von Warschau in ihren in Russland gesetzten Erwartungen vollkommen getäuscht sahen, wählten sie eine andere Methode, die in Folgendem kulminiert: „Wir haben den Umfang der polnischen Frage unterschätzt. Wir dürfen nicht weiter mit Russland gehen, können aber auch nicht Deutschland, ja nicht einmal Österreich Gefolgschaft leisten, denn beide Mächte haben auch an der seinerzeitigen Zerstückelung Polens teilgenommen. Hingegen muss alles darangesetzt werden, um ein unabhängiges polnisches Reich zu gründen“.

Piltz, Potocki und andere vertreten hiebei die Ansicht, dass England und Frankreich, ja sogar Russland sich bei den Friedensverhandlungen für die Wiedererrichtung des alten Polenreiches einsetzen werden, welches – so kombiniert die Entente – als ein nicht lebensfähiges Staatsgebilde früher oder später wieder an Russland fallen würde.

Diese neue Taktik hat zum Zwecke, dass gute Einvernehmen zwischen unserer Monarchie und den polnischen Patrioten zu stören und in den offiziellen österreichischen Kreisen Misstrauen gegen die Polen zu wecken.

Die Russophilen rechnen mit der Naivität vieler Polen und den Unabhängigkeitsbestrebungen der studierenden Jugend. Ihr Plan ist sehr schlau angelegt, denn sie hoffen auf diese Weise eine Vereinigung der extremen Allpolen russophiler Richtung mit den Ultrapatrioten herbeizuführen.

Wien, am 18 November 1915.

Kopia, maszynopis.

Haus-, Hof- und Staatsarchiv, PA I, Krieg, karton 904, plik f 8, folio 78–80

¹⁴ Powieściopisarz, autor historycznej powieści – *Huragan*

¹⁵ Pomyłka; Loret miał na imię Maciej

Dokument nr 2

1915 jesień, Feldkirch.– Raport wywiadowczy o aktywności polskich środowisk polonijnych w Szwajcarii.

Stampiglie: Agence Polonaise de Presse-Rappersvil.
Succursale Genève

Die kleineren polnischen Kolonien im Auslande besaßen bei Kriegsausbruch keine allgemein einigenden Vereine. Im ersten Abschnitte des Krieges existierten in Genf nur zwei akademische Vereine: „Polnische Bibliothek“ und „Leseverein“ samt Unterstützungsverein. Auf diese Organisation fielen neue, unvorhergesehene Lasten, welche zu bewältigen, das kleine Häuflein der vom Krieg in Genf überraschten Studenten nicht imstande wäre, wenn seitens einiger opferwilligen Personen aus der älteren Kolonie, nicht Hilfe gekommen wäre – wird denken hier insbesondere an dem ehrwürdigen Professor Doktor Sigmund Laskowski, welcher durch eine Aushilfe von einigen Tausendern, an die Kassa des Unterstützungsvereines, es dieser Institution ermöglichte, ihre Tätigkeit fortsetzen. Im kritischen, ersten Abschnitte des Krieges, im Jahre 1914, konnte der Unterstützungsverein, dank diesem Umstande, den Bereich seiner Tätigkeit erweitern und Aushilfen beziehungsweise Darlehen, nicht nur seinen Mitgliedern-Studenten, sondern fast allen, an ihm herantretenden, zeitweilig ohne Existenzmitteln dastehenden Polen gewähren.

Die Bibliothek, deren Lokal der Brennpunkt des sozialen Lebens der hiesigen Kolonie wurde, erledigte auch andere, durch die Kriegsverhältnisse hervorgerufene Angelegenheiten. Solcher gab es eine Unmenge und der verschiedensten Art: Informationen über Vermisste, Vermittlung von Informationen über Kriegsgefangene, Vermittlung der Korrespondenz zwischen den kriegführenden Staaten, Übersetzungen polnischer Briefe für die Genfer französischen, humanitären Institutionen, wie das Rote Kreuz oder das Korrespondenzbüro, die Zeugnisablegung über die Zugehörigkeit einzelner Personen zur polnischen Nationalität et cetera.

Diese neuen, der polnischen Kolonie in Genf durch den Krieg aufgebürdeten Pflichten, überstiegen die Kräfte und die Kompetenz der studentischen Institutionen. Die Notwendigkeit der Heranziehung der Gesamtheit der polnischen Kolonie zur Mitarbeit, in der Form einer ständigen Organisation, machte sich fühlbar, insbesondere handelte es sich um die nichtakademischen Kreise, welche bisher noch nicht organisiert waren. Mit der Initiative der Schöpfung eines, die ganze Kolonie umfassenden Vereines, trat

als erster, Herr Peter Kluczyński auf; dieser Gedanke fand eine eifrige Unterstützung seitens der akademischen Vereine und wurde, dank den Bemühungen der Herren Zaleski¹⁶ und Leon Kliemecki verwirklicht.

Es wurde ein neuer Verein – „Ognisko“ – organisiert, welcher die Allgemeinheit aller Tätigen und sich zur Tätigkeit verpflichtet fühlenden Personen der hiesigen Kolonie, ohne Rücksicht auf soziale, politische und religiöse Überzeugung umfassen sollte, was sich auch unter anderem, in der Zusammensetzung der Verwaltung widerspiegelt.

„Ognisko“ vereinigt die hiesige polnische Kolonie zur gemeinsamen Arbeit im Bereiche der national-sozialen Pflichten, welche den Polen in Genf zufallen. Von den zeitweiligen oder ständigen Bedürfnissen der Kolonie abhängig, beruft „Ognisko“ verschiedene Hilfsinstitutionen ins Leben.

Im Abschnitte seiner mehrmonatlichen Tätigkeit, führte „Ognisko“, sie es durch Schaffung neuer Ausschüsse oder durch Übernahme einiger Agenden der akademischen Vereine, seine Tätigkeit mit grossem Vorteil und Nutzen für die hiesige Kolonie.

In der Sektion für materielle Aushilfe werden Darlehen gewährt, welche unter Umständen, für die, vom Krieg im Auslande überraschten Personen, welche keine Arbeit finden können, die einzige Einnahmequelle bilden; „Ognisko“ führt auch ein Arbeitsvermittlungsbüro, auf seine inneren Verhältnisse in erster Linie rechnend, das heisst, auf die reicheren, in der Schweiz ansässigen Landsleute.

Die Verwaltung des „Ognisko“ vergisst auch nicht an die Rechtshilfe, welche oft im Verhältnis zu den Polizei und Konsulatsbehörden, für die, der fremden Sprache nicht mächtigen Personen nötig ist.

Für die Kriegsflüchtlinge wurde ein Kleiderlager gegründet und wird für die Wintersaison die Gründung einer Werkstätte (Ouvroir) projektiert.

Schliesslich wurde, in dem Bestreben die Briefvermittlung zwischen den, von den kämpfenden Armeen okkupierten Gebieten zu regulieren, ein Büro der Briefvermittlung zwischen den kriegsführenden Staaten gegründet.

Auf diese Weise umfasst der Tätigkeitbereich des „Ognisko“ zum Teil auch Angelegenheiten der Heimat. In dem Bestreben, den Kontakt der Kolonie mit den Landesangelegenheiten aufrecht zu erhalten, wie auch die Fremden über polnische Angelegenheiten

¹⁶ Chodzi zapewne o profesora Zygmunta Lubicz-Zaleskiego

zu informieren, organisierte „Ognisko“ Vorträge. Eine ähnliche Aktion führten auch die hiesigen akademischen Vereine. Vorträge in polnischer Sprache im Laufe des vergangenen Kriegsjahres hielten in Genf die Herren: Tadeusz Ehrenberg, Feliks Kosy, Professor Vinzenz Lutostawski, Ladislaus Studnicki, Tadeusz Szpotański, Josef Rotstadt und Professor Zygmunt Lubicz-Zaleski.

Prelegent bei der 3-Maifeier, welche vom „Ognisko“ veranstaltet wurde, war Professor Stanislaus Dobrzycki.

Die Aktion der Informierung der Fremden über polnische Angelegenheiten führend, organisierte „Ognisko“ mit dem Polnischen Leseverein (Czytelnia Polska) in Genf und Freiburg einen französischen Vortrag des Doktor Georges Bienaimé, unter dem Titel: „La Pologne et L'Europe Nouvelle“. Diese Vortrag präsierte in Genf der ehemalige Präsident und gegenwärtiger Vizepräsident der Kantonregierung, Herr Henry Fazy. Noch vorher organisierte die Polnische Bibliothek einen Vortrag in französischer Sprache des Professors Zaleski, unter dem Titel: „Idéal National dans la Poésie Polonaise“.

Die Mitglieder der Verwaltung des „Ognisko“ verfassten informative Artikel über polnische Angelegenheiten für die lokalen Zeitschriften und lieferten Material für die entsprechenden Redaktionen.

Mit einem Rückblicke die mehrmonatliche Arbeit des „Ognisko“ bewertend, kann man sicherlich sagen, dass das Genfer „Ognisko“, den anderen polnischen Kolonien im Auslande als Beispiel dienen könne, welche letzteren meistens durch innere Reibungen gespalten sind und im Augenblicke des gegenwärtigen Krieges nicht geeinigt worden konnten.

In die Verwaltung (Ausschuss) gehören die Herren: Doktor Karl Graf Potulicki (Präses), Doktor Stefan Bartoszewicz (Vizepräses), Peter Kluczyński (Vizepräses) Ingenieur Michael Breslauer-Fijałkowski, Bogumił Wilkoszewski und Leon Klimecki (Sekretär). Ehrenpräses des Vereines ist Professor Doktor Laskowski.

Unabhängig vom „Ognisko“ entstand in Genf das von Grafen Karl Potulicki organisierte Komitee „Pro Polonia“ und Zweigorganisation der Schweizer Sektion des Sienkiewicz Komitees von Vevey. Dieses Genfer Komitee sammelte einige tausend Franken und beabsichtigt diesen Betrag in der Folge durch Veranstaltung von Konzerten, Vorträgen und des gleichen bedeutend zu erhöhen, wobei dem Grafen Potulicki die Mitwirkung hervorragender Kunstkräfte und wissenschaftlicher Kapazitäten zugesichert wurde.

Dank den Bemühungen des Grafen Potulicki, als Präses des „Ognisko“, wird im gegenwärtigen Zeitpunkte, beim Zentralkomitee des Internationalen Roten Kreuzes, eine Hilfsaktion für verwundete Polen organisiert. Die Verwaltung wird aus Polen bestehen. Es ist vom selbst ersichtlich, welche einschneidende und ernste Bedeutung diese Institution besitzt, welche den verwundeten Landsleuten eine gerechte Verteilung, der für sie bestimmten Hilfe sichern wird und gleichzeitig in einen internationalen Organismus die Erinnerung an unsere nationale Selbstständigkeit einführen und dieselbe unterstreichen wird¹⁷.

Odpis, maszynopis.

Haus-, Hof- und Staatsarchiv, PA I, Krieg, karton 904, plik 8 f., folio 87–92

Dokument nr 3

1916 styczeń 12, Berno.– Sprawozdanie austro-węgierskiego ambasadora w Szwajcarii M.[Gagera ?] o aktywności polskich środowisk polonijnych.

Ad Erlass vom 30 Dezember 1915, Nr 5963.

Seiner Exzellenz dem Herrn k.u.k. Hauses und des Äussern Stephan Baron Burián.

Ich habe nicht unterlassen, den obbezogenen Erlass, betreffend die russophilen Strömungen unter dem Polen in der Schweiz, samt der demselben angeschlossen gewesenen Information des k.k. Ministeriums des Innern dem Bezirkshauptmanne Chum zur Überprüfung der darin enthaltenen Daten mitzuteilen. Ebenso weise ich den Leiter des k.u.k. Vize-konsulates in Losanne, Herrn von Gáspárdy, diesfalle in dem mir aufgetragenen Sinne an.

Was die in der erwähnten „Information“ angeführten, von den russophilen Polen successive je nach Gestaltung der Kriegslage bezüglich die Lösung der Polenfrage ausgegebenen Parolen angeht, so stimmen dieselben im Ganzen mit den mir in dieser Beziehung von verschiedenen Seiten zugekommenen Nachrichten sowie mit gelegentlichen, auf polnische Inspiration zurückzuführenden Äusserungen speziell der französisch – schweizerischen Presse überein.

Ich hatte vor einigen Tagen mit dem tatsächlich dormalen an der Universität Warschau tätigen und von dort für die Weihnachtsferien zum Besuche seiner Familie nach der Schweiz zurückgekehrten

¹⁷ Brak podpisu

Professor Kowalski¹⁸ eine Unterredung, in deren Verlaufe derselbe auch auf die Argumente zu sprechen kam, welche mit Vorliebe von den russophilen Polen ins Treffen geführt werden, um das Vertrauen ihrer Landsleute in den guten Willen der verbündeten Zentralmächte, eine vom polnischen Standpunkte befriedigende Lösung der Polenfrage herbeizuführen, zu erschüttern. Professor Kowalski zufolge besteht das Hauptargument der russophilen Polen in dieser Beziehung darin, dass sie unter den übrigen Polen die Ansicht zu verbreiten suchen, Österreich-Ungarn und Deutschland würden es schliesslich doch wieder zu einer Teilung Polens kommen lassen. Professor Kowalski, welchen ich für eine durchaus verlässliche, loyale und der Monarchie wohlgesinnte Persönlichkeit halte, erachtet es für unbedingt notwendig, dass diesen Ausstreuungen der russophilen Polen entgegengetreten werde, und hat mich ausdrücklich ersucht, diese seine Ansicht in einem Berichte nach Wien zu melden. Herr Kowalski gibt sich vollkommen darüber Rechenschaft, dass die Lage zur Zeit nicht hinlänglich geklärt ist, um mit einer positiven programmatischen Erklärung über die Lösung der Polenfrage hervortreten. Dagegen hält er es, um den vorgekennzeichneten Treibereien der russophilen Polen entgegenzuwirken, als im hohen Masse erwünscht, dass die verbündeten Zentralmächte sich wenigstens zur Erlassung einer negativen möglichst offiziellen Kundgebung herbeilassen, welche in der Erklärung zu bestehen hätte, dass, welche Lösung auch immer die Polenfrage finden werde, eine neue Teilung Polens als ausgeschlossen zu betrachten sei.

Professor Kowalski bezeichnete ferner zu demselben Zwecke eine Reorganisation der Verwaltung Polens in dem Sinne als wünschenswert, dass eine höhere, gemeinsame, noch über dem Generalgouverneur stehende Instanz geschaffen werde, welche ein besseres Zusammenwirken der beiderseitigen untergeordneten Behörden sicherzustellen hätte. Die deutsche und österreichisch-ungarischen Behörden verwalteten häufig nicht hinlänglich gleichartig und wirkten einander nicht selten entgegen, was speziell den Russophilen Anlass gebe, auf die Uneinigkeit der beiden verbündeten Zentralmächte in Bezug auf die polnische Frage hinzuweisen.

Professor Kowalski sprach mir auch von der als durchaus russophil zu bezeichnenden Gesinnung des bäuerlichen Elements in Russisch-Polen, welches auch heute noch ganz unter dem Einfluss der von der russischen Regierung eingesetzten und dieser ergebenden Gemeindeführer stehe. Es sei daher notwendig, dass

¹⁸ Wzmianka dotyczy przyrodnika profesora Józefa Wierusz Kowalskiego

wenigstens die allerunerwünschtesten Elemente unter diesen Gemeindeführern amoviert und durch verlässliche uns ergebene Leute ersetzt werden. Ich zweifle nicht, dass Euer Exzellenz hierüber durch baron Andrian¹⁹ vollständig unterrichtet sind, glaube aber diese Äusserungen Professor Kowalski's, nachdem er mich darum ersuchte, gleichwohl zu Euer Exzellenz Kenntnis bringen zu sollen.

In dem obgezogenen Erlasse sowie in der Information des k.k. Ministeriums des Innern wird auch speziell das in oder bei Losanne wohnenden polnischen Publizisten Erasmus Piltz des eingehenderen Erwähnung getan und bemerkt, dass die Tätigkeit desselben im Redaktionskomité des Encyclopädieunternehmens in Folge der Berufung Professor Kowalski's an die Universität in Warschau weiterhin nicht mehr in einem uns günstigen Sinne würde beeinflusst werden. Ich möchte mir in dieser Beziehung die Bemerkung gestatten, dass, wenn auch in Folge des vorerwähnten Umstandes eine Einwirkung auf Piltz durch professor Kowalski in Wegfall gekommen ist, Legationsrat von Skrzyński²⁰ doch ständig und intensiv und, wie ich glaube, nicht ohne Erfolg bestrebt ist, den genannten Publizisten in unserem Sinne zu beeinflussen, was mir sowohl aus den mündlichen Äusserungen Herrn von Skrzyński als auch aus dessen von mir, selbstverständlich mit seinem Wissen, regelmässig eingesehenen Briefen an den Gesandten von Ugron bekannt ist.

Professor Kowalski scheint Piltz als einen gewesenen Russophilen zu betrachten, denn er machte mir mit Bezug auf denselben die Bemerkung, dass die Russophilie wie die Blatternkrankheit sei, die vorübergehe, aber immer Merkmale zurücklasse, wobei es sogar vorkomme, dass ab und zu auch eine Narbe wieder aufbreche. Im Hinblick auf solche kleinere, bei einem Russophilen immerhin mögliche Recidiven hat Professor Kowalski es auch abgelehnt, auf der demnächst erscheinenden kleinen Encyclopädie seinen Namen figurieren zu lassen, da er dieselbe nicht gelesen habe und Piltz dazu auch ein Vorwort schreiben wolle, welchem Herr Kowalski offenbar nicht ganz traut.

Die Bemerkung in der Information des k.k. Ministeriums des Innern, dass Piltz sich bestrebe, gegenüber Österreich-Ungarn loyal zu erscheinen, ist richtig. Er hat auch einmal, was ich auch

¹⁹ Wzmianka dotyczy barona Stefana Andriana, który był przedstawicielem austro-węgierskiego Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Warszawie przy władzach Generalnego Gubernatorstwa

²⁰ Wzmianka dotyczy austriackiego dyplomaty niskiego szczebla Władysława Skrzyńskiego

zu berichten nicht unterlassen habe, von seiner Absicht gesprochen, mir das Manuskript einer von ihm in französischer Sprache verfassten Broschüre gegen Russland zu zeigen. Dies hat der mir persönlich übrigens gar nicht bekannte polnische Publizist allerdings nicht getan, die fragliche Broschüre ist aber dieser Tage als Manuskript gedruckt erschienen und ich habe Gelegenheit gehabt, in das von Herrn von Skrzyński an Gesandten von Ugron übermittelte Exemplar derselben Einsicht zu nehmen, beziehungsweise dasselbe sehr genau zu lesen.

Die Broschüre ist, wie aus dem Vorworte zu denselben hervorgeht, ein Auszug aus einem Werke, welches Piltz im Jahre 1909 geschrieben zu haben angibt und führt gleich diesem den Titel „La politique russe en Pologne“. Ich glaube nicht zu weit zu gehen, wenn ich sage, dass die Broschüre von Anfang bis zu Ende eine vernichtende Kritik des russischen Regimes in Polen während der letzten 50 Jahre ist. Piltz spricht darin von der „miserable situation actuelle (1909), unique en son genre, car aucun peuple civilisé en Europe ne vit dans des conditions d'existence analogues“. Die Angaben, welche Piltz in seiner Broschüre speziell über die Russifizierungsmethoden durch die Schule macht, werfen ein besonders grelles Licht auf die Behandlung, welche die Polen von der russischen Regierung zu erdulden hatten. Sehr interessant sind auch die Stellen, in welchen der Verfasser von den Enttäuschungen der Polen spricht, so nach dem Regierungsantritt Kaiser Nikolaus II, dann zwischen den Jahren 1905–1909, und jetzt wieder, nachdem die durch die Proklamation des Grossfürsten Nikolaus erweckten Hoffnungen abermals nicht erfüllt worden seien und wo man russischerseits erst angefangen habe, von der Autonomie des Königreiches und der Abschaffung des Ausnahmezustandes zu sprechen, nachdem sich schon fast kein Zoll polnischen Bodens mehr in russischen Besitz befunden habe.

Nach Durchlesung der in Rede stehenden Broschüre sollte man es eigentlich nicht für möglich halten, dass es irgend einen Polen gibt, der auch nur das geringste Vertrauen zu Russland haben oder den es gelüsten könnte, sein Volk in was immer für ein staatsrechtliches Verhältnis zum russischen Reiche treten zu sehen. Trotzdem findet sich in der Vorrede zu dieser Broschüre eine Stelle, aus welcher hervorzugehen scheint, dass Piltz gleichwohl eine Lösung der polnischen Frage in Verbindung mit Russland nicht für absolut ausgeschlossen hält. Die Stelle lautet: „...on ne pourra s'empêcher d'admettre qu'après toutes les expériences du passé, il

ne saurait être question d'un replâtrage quelconque ni de stériles demi-mesures. Si l'on veut établir entre Russes et Polonais des rapports normaux et durables, on ne pourra le faire que sur des bases absolument nouvelles, c'est à dire en constituant entre les deux nations une union qui permette à la Pologne de s'organiser librement, non d'après des modèles imposés, mais d'après ses propres besoins et ses propres aspirations nationales“.

Was seine eigene politische Vergangenheit betrifft, so gibt sich Piltz in der Vorrede als einen Realisten und überzeugten Anhänger der Versöhnung der beiden Nationen zu erkennen, welcher stets bestrebt gewesen sei, die Beziehungen zwischen Polen und dem russischen Reiche auf friedlichem Wege zu regeln. Er und seine Parteigenossen hätten daher als Voraussetzung jeder nützlichen und wieder gut machenden Tätigkeit die Anerkennung der Rechte des Staates betont, dessen Angehörige sie seien. Dass Piltz als Panslavist zu betrachten sei, wie dies in einer mir gestern mit Privatbrief des Gesandten von Ugron übermittelten Information behauptet wird, ist mir gegenüber meines Erinnerens noch von keiner polnischen Seite gesagt worden.

Die erwähnte Broschüre ist, wie bereits bemerkt, einstweilen bloß als Manuskript gedruckt worden, es darf jedoch wohl angenommen werden, dass sie nicht nur als solche einigen wenigen Auserwählten zu lesen gegeben, sondern auch tatsächlich veröffentlicht werden wird.

Nachdem in dem obgezogenen Erlasse auch von dem Vevey'er oder Sienkiewicz-Komitee (Comité de secours aux victimes de la guerre en Pologne) die Rede ist, gegen welches seitens des k.k. Ministeriums des Innern ein gewissen Misstrauen gehegt zu werden scheint, so möchte ich nicht zu erwähnen unterlassen, dass Professor Kowalski mich auf einen gegen dieses Komitee gerichteten, in der Nummer des „Intransigeant“ vom 28. Dezember vorigen Jahres unter dem Titel „Cinq millions pour l'Allemagne“ erschienenen äußerst gehässigen Artikel aufmerksam gemacht hat. Es wird in diesem Artikel darauf hingewiesen, dass der „credulité et charité française“ 5 Millionen von dem Komitee herausgelockt worden seien, die teils an den Erzbischof Sapieha, einen erprobten Diener Kaiser Franz Josefs, teils nach Posen, „einer bekannten preussischen Festung“, abgeliefert worden seien. Der Artikel schliesst mit der Aufforderung, die Franzosen mögen dem Komitee Nichts mehr geben, wozu Professor Kowalski bemerkte,

dass die Spenden gerade aus Frankreich ohnedies ausserordentlich spärlich geflossen seien.

Der k.u.k. Gesandte: M. Gagern

Oryginał, maszynopis.

Haus-, Hof- und Staatsarchiv, PA I, Krieg, karton 904, plik 8 f, folio 103–106

Dokument nr 4

1916 styczeń 20, Notatka austro-węgierskiego konsula w Lozannie Gáspárdy'ego dla austro-węgierskiego Ministerstwa Spraw Zagranicznych o Erazmie Piltzu.

Der vor Kurzem aus Paris zurückerkehrte Erasmus Piltz (Bericht vom 29 August, Nr 5323/Res. streng vertraulich) verbreitet jetzt unter seinen Freunden eine Flugschrift, worüber mir ein Vertrauensmann nachstehendes berichtet.

„Sous le titre >La Politique Russe en Pologne“. Monsieur Erasme Piltz vient de distribuer parmi ses amis une brochure imprimée comme manuscrit qui n'est que la traduction française d'une brochure polonaise de 1909 dans laquelle l'auteur donne l'historique des mesures de russification imposées au royaume de Pologne depuis la révolution de 1863. L'idée dominante est que la russification entreprise par la bureaucratie moscovite malgré la bonne volonté des Tsars a l'égard des Polonais devait nécessairement aboutir à un fisco complet, mais que cela ne doit nullement empêcher les Polonais de chercher une nouvelle base d'entente avec la Russie qui peut assurer le bonheur de la Pologne en renonçant définitivement au système d'oppression des derniers 50 ans.

Dans un avant-propos daté Lausanne, novembre 1915 l'auteur invoque ses propres mérites auprès de la cause polonaise, son activité à la tête du parti „réaliste“ en Pologne depuis 1882, parti qui cherchait la réconciliation avec la Russie et dont Monsieur Piltz a développé le programme dans de nombreux ouvrages politiques soit en russe, soit en polonais. Le grand respect avec lequel l'auteur mentionne le nom de >S.M. l'empereur Nicolas II<, dont il loue l'absolue sincérité tout en flétrissant la bureaucratie russe comme la principale cause de tous les maux – la façon dont il veut faire croire à la sincérité des promesses officielles russes, du manifeste du Grand Duo Nicolas Nicolayevitch, et cetera montrent suffisamment l'orientation politique de l'auteur“.

Piltz ist demnach seinen Ideen bis heute treu geblieben.

Von anderer Seite höre ich, dass Jan Kucharzewski eine Revue „L'Aigle Blanc“ hier herausgegeben wird, die zweimonatlich erscheinen soll. Die Mitarbeiter sind hauptsächlich in der Schweiz lebende Polen.

Kucharzewski soll zuwartend neutral, für die Unabhängigkeit Polens oder für den Trialismus mit Österreich-Ungarn sein.

Der k.u.k. Generalkonsul Gáspárdy

Oryginał, maszynopis.

Haus-, Hof- und Staatsarchiv, PA I, Krieg, karton 904, plik 8 f, folio 111–112

Dokument nr 5

1916 Januar 26, Berno. – Informacja austro-węgierskiego ambasadora w Szwajcarii M.Gagerna dotycząca hrabiego Karola Potulickiego.

Zum Erlass von 27 Dezember voriges jahres nr 5894.

Seiner Exzellenz dem Herrn

k.u.k. Minister des k.u.k. Hauses und des Aeussern

Stephan Baron Burian

Unter Bezugnahme auf den obcitirten Erlass beehre ich mich Euer Exzellenz folgendes über den Grafen Karl Potulicki zu berichten.

Graf Potulicki ist laut dem gräflichen Gotha'schen Jahrbuch 1916 im Jahre 1861 geboren, k.u.k. Kämmerer und Leutnant in die Evidenz des Landwehr-Infanterie Regiments Nr 16. Er ist mit Eveline Chlapaw-Chlapowska vermählt und lebt auf Schloss Pre-Bailly bei Gex und Genf. Seit langen Jahren steht er mit den Titulären des k.u.k. Consulats in Genf in sehr guten Beziehungen und war stets deren Vertrauensmann. Nichtsdestoweniger habe ich auf Grund der erwähnten Weisung neuerdings durch Generalkonsul Merle in vertraulicher Weise Information über den Grafen einholen lassen. Sie bestätigen, was ich über ihn wusste. Zur Bekräftigung seiner Behauptung hat mir Herr Merle einen jüngst in der „Revue Politique Internationale“ erschienenen Ausatz Potulicki's „La Pologne d'hier et de demain“ übermittelt, den ich Euer Exzellenz anruhend unterbreite²¹.

Weiters gestatte ich mir Euer Exzellenz einen von dem Mehrgenannten gezeichneten Aufruf „Pour les Polonais“ aus dem Journal

²¹ Autor niniejszej publikacji nie zdołał dotrzeć do tekstu, o którym wzmianka

de Genève vom 16 Mai voriges Jahres einen von ihm verfassten in diesem Blatte am 2 Sptember voriges Jahres erschienenen Artikel „Le problème polonais“ vorzulegen, welch letzteren ich mit Privatbrief vom 3 Septemeber 1915 Herrn von Ugron eingesandt habe.

Zum Schlusse meiner Ausführungen möchte ich noch auf meinen Bericht vom 12 Januar 1915 Nr 1/A betreffend die Danksagung an die Schweizerische Bundesregierung anlässlich des Abschlusses der Repatriierung unserer Civilinternierten aus Frankreich verweisen. Mit dieser Relation habe ich Euer Exzellenz eine Meldung Generalkonsuls Koller ddto. Genf, 31 Dezember 1914 Nr 7294/A – vorgelegt, in welcher dieser den Grafen Potulicki für seine Anlässlich der vorerwähnten Heimbeförderungsaction erworbenen Verdienste für die Allerhöchste Verleihung des Ordens der Eisernen Krone III Klasse in Vorschlag bringt.

De k.u.k. Gesandte: M. Gagern

Oryginał, maszynopis.

Haus-, Hof- und Staatsarchiv, PA I, Krieg, karton 904, plik f 8, folio 115

Joanna Arvaniti

**KONFERENCJA NAUKOWA W BERLINIE
TRADYCJE POLSKIEJ AKADEMII NAUK
– EUROPEJSKIE KORZENIE POLSKIEJ NAUKI
13–16 LISTOPADA 2003 ROKU**

W dniach 13–16 listopada 2003 roku pracownicy Archiwum Polskiej Akademii Nauk (dr Hanna Krajewska, mgr Anita Chodkowska, dr Joanna Arvaniti, dr Hanna Szymczyk, mgr Dorota Zamojska, mgr Jarosław Matysiak, Tomasz Rudzki) przebywali w Berlinie. Celem wyjazdu było uczestnictwo w konferencji naukowej pt. *Tradycje Polskiej Akademii Nauk – europejskie korzenie polskiej nauki*, zorganizowanej przez Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie oraz Stację Naukową PAN i Instytut Polski w Berlinie, a także udział w otwarciu planszowej wystawy pt. *Genius loci*, prezentującej biogramy prezesów oraz najwybitniejszych członków Królewskiego Warszawskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, historię, rolę i wpływ Towarzystwa na dalszy rozwój polskiej i europejskiej nauki, jak również jego idee i tradycje, których spadkobiercą i kontynuatorem jest teraz – obok Towarzystwa Naukowego Warszawskiego – Polska Akademia Nauk. Domem Warszawskiego Królewskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk był wybudowany specjalnie dla Towarzystwa Pałac Staszica, który – zgodnie z wolą fundatora, Stanisława Staszica – miał służyć nauce i kulturze, obecnie jest więc siedzibą PAN i TNW. Konferencję i wystawę zaszczylił swoją obecnością wiceprezes Polskiej Akademii Nauk – profesor dr hab. Jan Strelau.

W czasie pobytu w Berlinie goście zwiedzili Stację Naukową PAN w Berlinie-Pankow, zaznajomili się z warunkami pracy, jej strukturą organizacyjną i planami na przyszłość. Zapoznali się także z architekturą, historią, zbiorami, problemami oraz projektami Tajnego Państwowego Archiwum Pruskiego Dziedzictwa Kulturowego w Berlinie-Dahlem. Archiwiści polscy zamierzają wykorzystać niektóre doświadczenia i wzory niemieckie, przenieść je na grunt polski i wprowadzić w APAN pewne korzystne zmiany w systemie obsługi użytkowników.

Konferencja odbyła się 14 listopada w Stacji Naukowej PAN. Językiem wykładowym był niemiecki, część referatów wygłoszono po angielsku. Po otwarciu sesji przez dyrektora Stacji Naukowej PAN w Berlinie,

dra hab. Cezarego Króla, głos zabrał prof. dr hab. Jan Strelau, który podkreślił znaczenie polsko-niemieckich kontaktów naukowych w przeszłości oraz obecnie – w procesie integracji europejskiej.

W czasie konferencji wygłoszono następujące referaty:

1. *Goethe jako uczonego* – prof. Ewa Serwicka-Bahranowska (wicedyrektor Instytutu Katalizy i Fizykochemii Powierzchni Polskiej Akademii Nauk w Krakowie);
2. *Pomiędzy polityką a poezją. Goethe i Warszawskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk* – dr Michael Niedermeier (kierownik Pracowni Słownika Goethego Berlińsko-Brandenburgskiej Akademii Nauk w Berlinie);
3. *Goethe a Polska* – dr Hanna Krajewska (dyrektor Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie);
4. *Alexander von Humboldt jako członek Warszawskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk* – dr Krzysztof Zielnica (wolontariusz w Pracowni Studiów nad Twórczością Alexandra von Humboldta Berlińsko-Brandenburgskiej Akademii Nauk w Berlinie);
5. *Hrabia Atanazy Raczyński* – dr Hanna Nogossek (dyrektor Niemieckiego Forum Kultury Europy Środkowej i Wschodniej w Poczdamie);
6. *Warszawskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, jego historia i organizacja* – mgr Dorota Zamojska (pracownik Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie);
7. *Członkowie Warszawskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk z Wielkopolski i Poznania* – mgr Jarosław Matysiak (pracownik Oddziału Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Poznaniu);
8. *Wkład Marii Skłodowskiej-Curie do polskiej onkologii i radiologii* – mgr Małgorzata Sobieszczak-Marciniak (dyrektor Muzeum Marii Skłodowskiej-Curie w Warszawie);
9. *Organizacja nauki polskiej po II wojnie światowej na przykładzie Polskiej Akademii Nauk* – mgr Anita Chodkowska (wicedyrektor Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie).

Tego samego dnia, wieczorem, w Instytucie Polskim w Berlinie odbyła się uroczysta inauguracja wystawy *Genius loci*. Ekspozycję otworzył prof. dr hab. Jan Strelau oraz kurator wystawy, dr Hanna Krajewska, która podziękowała organizatorom ekspozycji i wszystkim pracownikom współdziałających instytucji, którzy przyczynili się do zrealizowania tego szczytnego przedsięwzięcia, za pomoc i zaangażowanie. Ekspozycję stanowiło 38 plasz; autorkami tekstów zaprezentowanych na wystawie

i scenarzystkami ekspozycji były: dr Joanna Arvaniti, mgr Anita Chodkowska, dr Hanna Krajewska, mgr Małgorzata Sobieszczak-Marciniak, mgr Dorota Zamojska. Wyboru fotografii dokonała dr Hanna Szymczyk. Autorem przekładów na język niemiecki był Tomasz Rudzki, zaś twórcami ciekawego projektu plastycznego ekspozycji – mgr Halina Żarska-Chłodnicka i mgr Piotr Chłodnicki – artyści plastycy z firmy ARCHmedia s.c. w Poznaniu. Wystawa wzbudziła duże zainteresowanie; w Instytucie Polskim zgromadziło się ponad 100 osób. Uroczystość uświetnił koncert muzyki poważnej w wykonaniu polskich studentów Wyższej Szkoły Muzycznej im. H. Eislera w Berlinie. Wystawa ta po zakończeniu ekspozycji w Instytucie Polskim była prezentowana w Marburgu. Planowane jest także wystawienie jej w przyszłości w innych niemieckich miastach.

W czasie pobytu w Berlinie goście zwiedzili Muzeum Kultur Europejskich, które gromadzi cenne i ciekawe eksponaty świadczące o wzajemnym przenikaniu się i wpływie różnych kultur, religii i nacji w rozwoju i kształtowaniu się myśli europejskiej. Muzeum posiada w swoich zbiorach niezwykle piękne i bogato zdobione przedmioty użytku codziennego – meble, piece, zegary, odzież, naczynia kuchenne, zabawki, kafle ścienne, kilimy, bibeloty itp. Muzeum to współpracuje z różnymi polskimi placówkami i instytucjami; organizuje w kooperacji z nimi bardzo ciekawe i oryginalne wystawy na terenie Polski i Niemiec. Goście obdarowani zostali interesującymi katalogami wspomnianych wystaw oraz innymi atrakcyjnymi publikacjami. Archiwum PAN przekazało niemieckim kolegom swoje wydawnictwa, m.in. katalog wystawy zorganizowanej w Pałacu Staszica przez Archiwum Polskiej Akademii Nauk, Archiwum Główne Akt Dawnych i Towarzystwo Naukowe Warszawskie w 2000 roku z okazji dwusetnej rocznicy powstania Królewskiego Warszawskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk „... którzy nauki, cnotę, Ojczyznę kochają”.

Pobyt polskich gości w Berlinie był bardzo udany. Konferencję i uroczystość otwarcia wystawy zorganizowano doskonale. Wizyta zaowocowała poszerzeniem istniejących i nawiązaniem nowych interesujących kontaktów w Niemczech, wymianą doświadczeń oraz projektami dalszej współpracy międzynarodowej.

Anita Chodkowska
Archiwum PAN, Warszawa

ORGANIZACJA NAUKI POLSKIEJ PO II WOJNIE ŚWIATOWEJ NA PRZYKŁADZIE POLSKIEJ AKADEMII NAUK

Po zakończeniu II wojny światowej nauka polska musiała znaleźć swoje miejsce w całkowicie nowych warunkach ustrojowych, politycznych i gospodarczych. Wśród ogólnych założeń polityki państwa dotyczących organizacji nauki na pierwszym miejscu znalazła się odbudowa i rozbudowa szkolnictwa wyższego. Mimo olbrzymich zniszczeń i niedostatecznej liczby kadr, dzięki wyteżonej pracy i demokratyzacji nauczania już w 1947/48 roku w 56 uruchomionych uczelniach kształciło się 95 tys. studentów, przekraczając stan przedwojenny. Do 1951 r. działało 79 uczelni wyższych z 113 tysiącami studentów, oraz liczne (54) placówki naukowo badawcze podlegające resortom gospodarczym¹. Warunki pracy dydaktycznej i naukowej były bardzo trudne. Z powodu zniszczeń zajęcia często odbywały się w pomieszczeniach zastępczych, brakowało podręczników, znacznie obniżyła się jakość życia zarówno kadry naukowej jak i studentów².

Kwestie organizacji i reformy nauki i szkolnictwa były przedmiotem licznych dyskusji. Równoległe z pracami nad reformą i zmianami ustawodawczymi w szkolnictwie wyższym prowadzono prace nad utworzeniem odrębnej jednostki koordynującej politykę naukową państwa.

Pomysł konsolidacji istniejących stowarzyszeń i placówek naukowych w Polsce nie był niczym nowym. Odzyskanie niepodległości w 1918 r., po ponad stuletniej niewoli narzuciło konieczność scalenia wielu instytucji pracujących przez lata pod zaborami, w trzech różnych państwach. Działające towarzystwa naukowe o charakterze akademickim również miały charakter regionalny i dawał się odczuć brak organizacji koordynującej pracę naukową w Polsce³. W latach dwudziestolecia międzywojennego najprężniej działały towarzystwa naukowe we Lwowie,

Poznaniu, Wilnie i w Warszawie. Główną rolę w zakresie organizacji nauki odgrywała jednak Polska Akademia Umiejętności (PAU) w Krakowie i to jej przypadał zaszczyt reprezentowania nauki polskiej w imieniu państwa polskiego⁴.

Inicjatywa konsolidacji wypłynęła ze środowiska członków Towarzystwa Naukowego Warszawskiego (TNW) a przedstawiła go Kasa im. Mianowskiego na łamach swojego wydawnictwa „Nauka Polska. Jej Potrzeby, Organizacja i Rozwój” w 1928 r. Uznano, że należy powołać do życia centralną instancję cieszącą się autorytetem i posiadającą wszelkie kompetencje w sprawach planowania badań i organizacji nauki. Wkrótce sformułowano projekt przekształcenia TNW w Akademię Nauk w Warszawie. Projektowano włączenie do niej Akademii Nauk Technicznych (następnie Polska Akademia Nauk Technicznych – PANT) i roztoczenie opieki nad wszystkimi towarzystwami naukowymi ośrodka warszawskiego. Projekt ten spotkał się z natychmiastową reakcją członków Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie. Pomysł stworzenia korporacji uczonych warszawskich odebrany został w Krakowie jako próba podważenia jej pozycji jako najwyższej instytucji naukowej w Polsce.

Po licznych dyskusjach wykrystalizowały się 3 idee rozwiązania sytuacji w jakiej znalazła się nauka polska: prof. Ludwik Finkel proponował połączenie PAU z TNW i utworzenie jednej akademii, był więc to pomysł najbliższy rozwiązaniu jakie zastosowano po II wojnie światowej. Drugi projekt autorstwa prof. Wilhelma Bruchnańskiego i Oswalda Balzera przewidywał stworzenie „związku wszystkich towarzystw naukowych w Polsce”⁵, czyli ścisłą współpracę towarzystw naukowych pod przewodnictwem PAU. Trzeci pomysł zakładał rozwój PAU i rozciągnięcie jej działalności na cały kraj co w praktyce miało prowadzić do wzmocnienia roli PAU.

W r. 1931 przedstawiciele towarzystw⁶ powołali do życia Komitet Porozumiewawczy, zadaniem którego było ustalenie podziału prac i kompetencji. Ostatnim krokiem w kierunku konsolidacji było utworzenie w 1935 r. *Rady Nauk Ścisłych i Stosowanych* w skład której weszli przedstawiciele *Komitetu Porozumiewawczego*, oraz przewodniczący i sekretarze 15 nowo stworzonych komitetów, obejmujących wszystkie dziedziny

⁴ Uchwała Rady Ministrów 12 maj 1921, w: Waldemar Rolbiecki: *Geneza Polskiej Akademii Nauk 1930–1952*, Wrocław 1990, s. 10

⁵ Waldemar Rolbiecki: *Geneza Polskiej Akademii Nauk 1930–1952*, Wrocław 1990, s. 13

⁶ PAU, Akademia Nauk Technicznych, TNW i TN we Lwowie

¹ Edward Haloń: *Towarzystwa naukowe ogólne w Polsce*, „Nauka” 2003, nr 2, s. 211

² *Historia Nauki Polskiej* pod red. Bogdana Suchodolskiego, t. 5 1918–1951, Wrocław 1992, s. 430–431

³ *Towarzystwo Naukowe Warszawskie*. Opr. Bogdan Nawroczyński, Warszawa 1950, s. 66

wiedzy, oprócz nauk humanistycznych. Uznano, że współpraca między ośrodkami humanistycznymi już istnieje i nie należy nic zmieniać. Utworzenie Rady było ważnym krokiem w kierunku centralizacji, stała się ona bowiem centralną instytucją koordynującą i planującą naukę polską

Na czas II wojny światowej prace zawieszono, aby wrócić do nich w bardziej sprzyjających okolicznościach. Po wojnie z inicjatywą centralizacji i zjednoczenia nauki polskiej wystąpiła Polska Akademia Umiejętności. Mimo nie najlepszej sytuacji gospodarczej i politycznej Akademia rozpoczęła odbudowę dawnych struktur, uznając wszelkie postulaty dotyczące zmian w tradycyjnej działalności, za niezrozumienie właściwych jej zadań. Podjęto walkę o zwiększenie dotacji finansowych ze strony państwa, aby zrównoważyć straty, wynikające z braku dochodów uzyskiwanych przed reformą rolą z majątków ziemskich stanowiących własność Akademii⁷. Przeprowadzono wybory uzupełniające, ponieważ podczas wojny zmarło 70 członków Akademii.

Prezes PAU prof. Stanisław Kutrzeba, na prośbę prezydenta Krajowej Rady Narodowej Bolesława Bieruta przygotował memoriał o stanie nauki polskiej i propozycjach jej organizacji (20.02.1945 r.). Jednak tekst nie był zgodny z oczekiwaniem nowego rządu. Podkreślał wiodącą rolę PAU, pomijając konieczność jej modernizacji, dostosowania do zmienionych warunków politycznych i sprawę demokratyzacji stosunków wewnątrz społeczności naukowej, oraz osiągnięte przed wojną porozumienie z towarzystwami naukowymi. Przypominał również o zasadzie pełnej autonomii uczonego w podejmowaniu decyzji o kierunku prac: „państwo, wspierając naukę zostawi jej pełną autonomię wewnętrzną, samo wstrzymując się od kierunku czy wydawania sądów”⁸. Memoriał prezentował konserwatywne i zachowawcze stanowisko, które nie mogło zostać zaakceptowane przez nowe władze. I znów przeprowadzono liczne spotkania dyskusyjne, na których omawiano prowadzone badania naukowe, organizację nauki i jej społeczną rolę.

W roku następnym w czasie publicznego posiedzenia Bolesław Bierut (19.06.1946 r.) zaapelował o przeprowadzenie reformy Akademii oraz wystąpił z propozycją współpracy nauki i polityki. Władze dostrzegały konieczność planowania i koordynacji badań naukowych i chciały zadanie

⁷ Przed wojną majątek Akademii wyceniono na 26 milionów złotych i średni dochód z nich wynosił ok. 1 miliona zł rocznie w: Stanisław Kutrzeba: *W obronie spotwarzanej instytucji*, Kraków 2003 s. 28

⁸ Waldemar Rolbiecki: *Geneza Polskiej Akademii Nauk 1930–1952*, Wrocław 1990, s. 44

to powierzyć PAU⁹. Odpowiedź prezesa PAU utrzymana w konserwatywnym tonie, ostatecznie przekreśliła możliwość porozumienia i władze centralne zdecydowały oprzeć się na środowisku o bardziej innowacyjnym nastawieniu.

W tym czasie sformułowane zostały główne kierunki rządowej polityki naukowej: odbudowa i reaktywacja ośrodków nauki polskiej, tworzenie i rozbudowa pozauczelnianych placówek badawczych – instytutów resortowych, demokratyzacja nauki. Przy Ministerstwie Oświaty powołano Radę Naukową (27.08.1945 r.), która w przyszłości miała podjąć zagadnienie wspólnej polityki naukowej. Przewodniczył jej minister oświaty Czesław Wycech a w skład weszli wybitni uczeni reprezentujący główne ośrodki naukowe kraju¹⁰.

Zgodnie ze zmianami w polityce rządu, jakie nastąpiły na przełomie 1948 i 1949 r. zaprzestano poszukiwań samodzielnych rozwiązań organizacji nauki i zdecydowano o założeniu w Polsce akademii na wzór Akademii Nauk ZSRR. Postanowienie to ogłosiła w swoim referacie wiceminister oświaty Eugenia Krassowska stwierdzając, że niezbędne jest powołanie do życia „centralnej komórki koordynującej badania naukowe i ustalającej ogólne wytyczne ich planowania”¹¹. Tą instytucją miała być Polska Akademia Nauk, mniej reprezentacyjna a bardziej robocza ciągle jednak będąca korporacją elity naukowej kraju.

Kontynuując prace zjednoczeniowe w oparciu o *Dekret o organizacji nauki i szkolnictwa wyższego* (28.10.1947 r.), nakładający na Ministerstwo Oświaty i Radę Główną obowiązek organizacji spotkań dla rozważenia potrzeb nauki i podjęcia problemów jej organizacji (raz na 2 lata), w lutym 1949 r. powołano Komitet Organizacyjny I Kongresu Nauki Polskiej. Członkowie Komitetu na licznych posiedzeniach ustalili cele kongresu i metody ich realizacji. Początkowo zmierzano do wypracowania nowych form organizacji nauki, nie formułując jeszcze konieczności powołania akademii. Na pierwszej ogólnokrajowej naradzie (19. 12. 1949 r.) w sprawie Kongresu przedstawiono program działalności sekcji i podsekcji z uwzględnieniem danych o aktualnym stanie nauki oraz idei walki o postęp i powiązanie nauki z życiem państwa. W wyniku dalszych prac stało się oczywiste, że Kongres ma być nie tylko debatą uczonych, ale

⁹ Piotr Hubner: *Nauka polska po II wojnie światowej – idee i instytucje*, Warszawa 1987, s. 138

¹⁰ Waldemar Rolbiecki: *Geneza Polskiej Akademii Nauk 1930–1952*, Wrocław 1990, s. 71

¹¹ Wytyczne programowe na odcinku nauki i szkolnictwa wyższego VII sesja Rady Głównej do Spraw Nauki i Szkolnictwa 14 luty 1949, w: Waldemar Rolbiecki: *Geneza Polskiej Akademii Nauk 1930–1952*, Wrocław 1990, s. 102

także pouczać ich, reedukować i przekonać do „nowych form organizacyjnych życia naukowego w Polsce”¹². Postanowiono również powołać Naczelny Komitet Nauki Polskiej, który zająłby się tworzeniem struktur Akademii, po zakończeniu obrad Kongresu.

W trakcie kongresowych przygotowań starły się 2 idee dotyczące roli towarzystw naukowych w przygotowywanym projekcie utworzenia Akademii. Jan Dąbrowski twierdził, że towarzystwa naukowe ogólne mogą i powinny współdziałać w tworzeniu się Polskiej Akademii Nauk a wykorzystując związki z regionem i wieloletnie tradycje powinny przekształcić się zgodnie z oczekiwaniami nowej polityki naukowej. Tadeusz Jaczewski był zdania, że w dniu powołania Akademii wszelka praca towarzystw naukowych powinna zostać zakończona. „Towarzystwa ogólne spełniły swoją rolę historyczną. Podstawą i terenem działalności naukowej przestało być towarzystwo – zwłaszcza ogólne – jest nim laboratorium, zakład uczelniany, instytut naukowo-badawczy. ... Po utworzeniu Akademii Nauk towarzystwa ogólne przestaną być zupełnie potrzebne”¹³.

Członkowie kierownictwa TNW postanowili poprzeć inicjatywę rządową i przyłączyć się do reorganizacji życia naukowego. Powołano komisję (10.01.1950 r.) zadaniem, której było przygotowanie Towarzystw do mającej nastąpić przemiany. Opracowany przez nią projekt: „Tezy dotyczące utworzenia Polskiej Akademii Nauk” akceptował likwidację towarzystw naukowych ogólnych w tym TNW i PAU, oraz utworzenie nowej korporacji uczonych z siedzibą w Warszawie. Przekazywał jej cały dobytek towarzystwa i zakładał utworzenie Akademii jak najszybciej, bez potrzeby tworzenia organizacji pośredniej. Pod koniec grudnia 1950 r. Jan Dembowski publicznie przedstawił spójną koncepcję utworzenia Polskiej Akademii Nauk, w wersji w jakiej później została zrealizowana¹⁴. Była to pierwsza próba sformułowania polityki naukowej kraju. Odrzucono w niej koncepcję automatycznego przejścia członków jakiegokolwiek towarzystwa naukowego w poczet nowo tworzonej instytucji. Członków akademii powoływać miały władze państwowe. „uczonych których sława leży w przeszłości”¹⁵ na członków honorowych, zaś na członków czynnych tylko badaczy będących w pełni sił twórczych. Zgodnie z postulatami członków TNW we wstępie do statutu zamierzano

¹² Waldemar Rolbiecki: *Geneza Polskiej Akademii Nauk 1930–1952*, Wrocław 1990, s. 113

¹³ Piotr Hubner: *Nauka polska po II wojnie światowej – idee i instytucje*, Warszawa 1987, s. 140

¹⁴ Waldemar Rolbiecki: *Geneza Polskiej Akademii Nauk 1930–1952*, Wrocław 1990, s. 136

¹⁵ Waldemar Rolbiecki: *Geneza Polskiej Akademii Nauk 1930–1952*, Wrocław 1990, s. 136

nawiązać do postępowych tradycji nauki polskiej i zaznaczyć, że PAN powstaje na bazie PAU i TNW. Aby zapewnić sobie autonomię i ograniczyć możliwości interwencji władz politycznych proponowano wpis, że wybór członków Akademii przez Walne Zgromadzenie jest ostateczny i nie wymaga zatwierdzenia oraz, że Sekretarz Generalny PAN musi wywodzić się spośród członków Akademii. Członkowie PAN początkowo w liczbie 50 rzeczywistych i 70 korespondentów powinni wywodzić się spośród członków PAU i TNW. Prace nad statutem Akademii rozpoczęte w grudniu 1950 r. toczyły się do chwili rozpoczęcia obrad kongresu.

I Kongres Nauki Polskiej obradował w dniach 29 czerwca–2 lipca 1951 r. Wzięło w nim udział ponad 1000 uczestników i przeszło 700 gości z kraju i zagranicy. W ostatnim dniu obrad na trzecim posiedzeniu plenarnym Kongres uchwalił rezolucję w sprawie utworzenia Polskiej Akademii Nauk. Dla jej organizacji powołano 30 osobową Komisję Organizacyjną pod przewodnictwem Jana Dembowskiego, który w przedstawionym referacie „O organizacji nauki polskiej” oświadczył, że Rząd Polski występuje do Sejmu z projektem ustawy o powołaniu do życia Polskiej Akademii Nauk¹⁶. Projekt ten rozdany został wszystkim zgromadzonym uczestnikom Kongresu. Sejm RP uchwalił tenże statut w formie ustawy o Polskiej Akademii Nauk.

Już po zakończeniu kongresu władze PAU wystąpiły z projektem utworzenia ośrodka krakowskiego PAN. Mimo, że nie uzyskał on aprobaty rządu, kilka lat później wykorzystano go wraz z nie zakończonymi sprawami przekazania biblioteki i stacji w Paryżu, aby podjąć próbę wskrzeszenia PAU, zakończoną powołaniem krakowskiego oddziału PAN (1957 r.).

Pierwszym prezesem Polskiej Akademii Nauk został Jan Dembowski, godność wiceprezesów powierzono prezesom likwidowanych towarzystw: PAU – Kazimierzowi Nitschowi, TNW – Wacławowi Sierpińskiemu i PANT – Witoldowi Wierzbickiemu. Nowo powstała instytucja miała liczyć 400 członków honorowych, rzeczywistych, korespondentów oraz tytułarnych, a jej struktura w zarysie przypominać miała towarzystwa naukowe. Zgodnie z wcześniejszymi ustaleniami znaczną liczbę pierwszych członków nowo powstałej Akademii stanowili członkowie rozwiązanych towarzystw (PAU i TNW)¹⁷. Władzę sprawować miały: Zebranie Ogólne, Zarząd i Prezydium. Planowano utworzenie filii terytorialnych i 8 wydziałów, działających poprzez 30 komitetów obejmujących poszczególne

¹⁶ *I Kongres Nauki Polskiej*, Warszawa 1952, s. 72

¹⁷ Janusz Tazbir: *50 lat działalności Polskiej Akademii Nauk*. „Nauka” 2003, nr 2, s. 16

dziedziny wiedzy. Podstawowym zadaniem Akademii miało być zgromadzenie najbardziej twórczego grona badaczy i odciążenie ich od pracy administracyjnej i dydaktycznej, co miało pozwolić na skoncentrowanie ich sił i umiejętności na pracy badawczej. Podkreślano społeczną rolę nauki i jej więzi z życiem narodu, oraz względy organizacyjne wynikające z możliwości planowania pracy badawczej.

Ostatecznie działalność rozpoczęły 4 wydziały: I. Nauk Społecznych (filozofia, historia, filologia, literatura, sztuka, ekonomia i prawo), II. Nauk Biologicznych (biologia, nauki rolnicze i leśne, lekarskie i weterynaryjne), III. Nauk Matematycznych (matematyka, astronomia, fizyka, chemia i nauki o Ziemi) i IV. Nauk Technicznych. Akademia była instytucją państwową i ustawowo „najwyższą instytucją naukową Rzeczypospolitej Polskiej”¹⁸. 9 kwietnia 1952 r. Prezydent RP powołał 148 członków Akademii oraz skład pierwszego Prezydium¹⁹. Siedzibą kierownictwa Polskiej Akademii Nauk był początkowo Pałac Staszica – przekazany przez władze Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, a następnie Pałac Kultury i Nauki w Warszawie. Na I sesji Zgromadzenia Ogólnego (5.07.1952 r.) zatwierdzono wytyczne, które stały się podstawą opracowania planów badań naukowych nie tylko placówek PAN ale również wyższych uczelni. Akademia objęła patronatem finansowym i merytorycznym działającą sieć regionalnych towarzystw naukowych ogólnych (Gdańskie, Łódzkie, Poznańskie, Wrocławskie, Toruńskie i Płockie) i specjalistycznych.

Powołanie Polskiej Akademii Nauk i uchwalenie ustawy *O szkolnictwie wyższym i pracownikach nauki*²⁰ zakończyło pierwszy etap odbudowy struktur organizacyjnych nauki polskiej. Odbudowano, często w dosłownym rozumieniu przedwojenne uczelnie, powołano nowe, zdemokratyzowano szkolnictwo wyższe, wprowadzono zasadę planowania badań

¹⁸ Piotr Hubner: *Nauka polska po II wojnie światowej – idee i instytucje*, Warszawa 1987, s. 155

¹⁹ Skład pierwszego Prezydium tworzyli: Prezes – Jan Dembowski (biologia, 1889–1963), wiceprezysi: Kazimierz Nitsch (językoznawstwo, 1874–1958), Wacław Sierpiński (matematyka 1882–1969), Witold Wierzbicki (statyka budowl, 1890–1965), sekretarz naukowy: Stanisław Mazur (matematyka 1905–1981), zastępcy sekretarza naukowego: Józef Chałasiński (socjologia 1904–1979), Stanisław Leszczycki (geografia ekonomiczna 1907–1996), Paweł Szulkin (radiotechnika 1911–1987), sekretarze wydziałów: I – Stefan Żółkiewski (historia literatury 1911–1991), II – Kazimierz Petruszewicz (ewolucjonizm 1900–1982), III – Michał Śmiałowski (chemia 1906–1990), IV – Witold Nowacki (mechanika ośrodków ciągłych 1911–1986) oraz 14 członków.

²⁰ 15 grudnia 1951 r.

w powiązaniu z planami rozwoju kraju²¹. Mimo, że Polska Akademia Nauk organizowana była na wzór akademii radzieckiej a nad jej powstaniem czuwał rząd Polski Ludowej, warto zauważyć jak wielką rolę odegrała w historii nauki polskiej. Była naturalną kontynuacją przedwojennych idei utworzenia jednej, ogólnokrajowej, nowoczesnej instytucji naukowej, która prowadziłaby planową i ujednoczoną politykę organizacyjno-naukową. W nowych warunkach politycznych Akademia dawała możliwość pracy badawczej szerokiej grupie wysoko wykwalifikowanej kadry naukowej, która z przyczyn politycznych nie mogła znaleźć zatrudnienia na uczelniach wyższych, stwarzając jej często możliwość kontynuowania przedwojennych prac. Utworzyła liczne instytuty, biblioteki, ośrodki badawcze. W latach 1952–2002 na wniosek Akademii 1706 osobom nadano tytuł profesora, 1903 osobom nadano stopień naukowy doktora habilitowanego, a 6104 stopień doktora.

W ostatnich latach środowisko naukowe wystąpiło z ideą budowy pomnika Stanisława Staszica w Warszawie. Historia Towarzystwa Przyjaciół Nauk, którego S. Staszic był współzałożycielem, a do którego poprzez Towarzystwo Naukowe Warszawskie odwołuje się Polska Akademia Nauk „jest przykładem ukazującym, jak wiele osiągnąć może systematyczna i świadoma swych celów praca zbiorowa, podejmowana we właściwym momencie i odpowiednimi sposobami”²².

²¹ *Historia Nauki Polskiej* pod red. Bogdana Suchodolskiego, t. 5 1918–1951, Wrocław 1992, s.468

²² B. Suchodolski: *Rola Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk w rozwoju kultury umysłowej w Polsce*, Warszawa 1951, s. 205

Hanna Krajewska
Archiwum PAN, Warszawa

GOETHE UND POLEN

Als Johann Wolfgang von Goethe am 29. August 1749 in Frankfurt am Main geboren wurde, war Polen noch ein freier Staat und es wurde vom sächsischen König August III. regiert. Während der Zeit zum Ende des 18. Jahrhunderts, als Goethe seine großen Talente entwickeln konnte, brachen über Polen drei Aufteilungen des Staates an fremde Mächte herein und unsere Freiheit ging für 123 Jahre verloren. Als Goethe 1832 in Weimar starb haben polnische Patrioten des polnischen Novemberaufstandes Aufnahme in Deutschland und in Frankreich gefunden.

Ich möchte jetzt gerne über Goethe und Polen sprechen, über die Kontakte, die er zu Personen in seinem Nachbarland Polen hatte und über die Rezeption seiner Werke und vor allem über Dokumente, die sich in Polen befinden.

Als Goethe im Jahre 1785 zum erstenmal zur Kur Karlsbad besuchte, begegnete er dort auch zum erstenmal der polnischen Aristokratie. Für den Dichter, der bisher nur das kleine Hofleben in Weimar und die spießbürgerliche Gesellschaft zu Frankfurt am Main kennengelernt hatte, war dieses Zusammentreffen mit der polnischen Aristokratie sehr interessant. Selbst Herder und seine Gattin, sowie Frau von Stein waren von den Polen begeistert.

Fürst Adam Czartoryski, ein polnischer General durch Geburt, mit Reichtum und Bildung gleich ausgezeichnet, nach dem Tode Augusts III. sogar Kandidat für den Thron Polens, seine Schwester Fürstin Isabella Lubomirska, Graf Stanislaw Kostka Potocki, der später in Polen Kulturminister war, und die Gräfinnen Dembińska und Ogińska bildeten den Kreis, in dem Goethe und Herder sich wohlfühlten. Aber diese Beziehungen waren sehr locker.

In der Jagiellonischen Bibliothek in Kraków befindet sich ein Brief an Kazimierz Czartoryski aus dem Jahre 1803 und eine Widmung für Andrzej Trzciński beginnend mit den Worten: „Zur gefälligen Erinnerung an dem 11. September 1812“. In der Nationalbibliothek in Warszawa befindet sich eine Briefdedikation für Isabella Czartoryski, im Karlsbad im Jahre 1808 geschrieben.

Am 26. Juli des Jahres 1790 trat Goethe in den berühmten herzoglichen Kutschen seine Reise nach Schlesien an. Von Breslau aus unternahm er „manchen frischen Gebirgsritt“ und durchreiste das Land nach allen Richtungen. Von hier aus reiste er aber auch nach Oberschlesien und Polen. Das Notizbuch seiner schlesischen Reise befindet sich in der Kirzelischen Goethe-Sammlung der Leipziger Universität.

Im September besuchte Goethe mit dem Herr von Röden und dem Herzog die polnische Krönungsstadt Krakau. In Krakau wird Professor Karl Scheidt erwähnt, der viele Schriften über Bergbau, Salzwerke und Kohlelager wie auch über die Steinschneidekunst herausgegeben hat.

In Krakau besuchte allerdings nicht die Marien-Kirche, in der sich der Altar von Veit Stoß befindet, obwohl er ganz in der Nähe der Kirche, am alten Markt nächtigte.

Wie es scheint, hat der Dichter während der achttägigen polnischen Campagne keinen einzigen Brief geschrieben. Dagegen dürften wohl einige Entwürfe zu Gedichten und Epigrammen während dieser Zeit entstanden sein. Eines der Epigramme ist sehr charakteristisch für Goethes damalige Stimmung, es lautet: „Von Osten nach Westen, zu Hause am Besten“. Goethe hatte damals Sehnsucht nach seiner Frau Christine und seinen jungen Sohn bekommen. Sie haben auf ihn in Weimar gewartet.

Ein zweites, nicht epigrammatisches Gedicht, das mit den Worten „Ach, wir sind zur Qual geboren...“ beginnt, wird im allgemeinen als ein selbständiger lyrischer Spruch angesehen; auch er ist in Schlesien entstanden. Von diesem Entwurf ist nur noch ein ganz kurzes Fragment von nur acht Versen erhalten, in denen man aber deutlicher als in allen anderen Dichtungen, den damaligen persönlichen Bezug auf die Stimmung bei der schlesischen Reise erkennen kann. Es lautet:

Ach, wir sind zur Qual geboren
 Sagt dir unter Tränen wert
 Er ist dem was wir verloren
 Das ist dem, was wir begehren!
 Du bist nicht zur Qual geboren
 Habe, was dein Herz begehrt
 Jenen Menschen, die verloren
 Ist das zweite doppelt wert.

Schlesien blieb immer in Goethes Erinnerung haften. Die größten Ergebnisse der Reise scheinen allerdings naturwissenschaftlichen Erfahrungen, geologische und mineralogische Interessen gewesen zu sein.

Die Jagiellonische Bibliothek bewahrt Briefe an Knabel aus den Jahren 1781–1831. Das sind insgesamt 330 Briefe, von denen viele von der Reise nach Schlesien berichten. Die Sammlung befindet sich in der ehemaligen Preußischen Nationalbibliothek Berlin, die gegenwärtig in Kraków aufbewahrt wird. In dieser Bibliothek befinden sich bei der Sammlung von Autographen viele Briefe an verschiedene Persönlichkeiten. Zu den wichtigsten und umfangreichsten Briefen gehören 44 Briefe an Herder aus den Jahren von 1772 bis 1789, an Rochitz – 62 Briefe aus den Jahren 1810–1831, an Arthur Schoppenhauer – 1, 1831, an Charlotte von Stein aus dem Jahre 1800, an Karoline Luise, Erbprinzessin von Mecklenburg-Schwerin aus dem Jahre 1813, und 5 Briefe an das Ministerium des Inneren in Berlin aus den Jahren 1821–1831.

Am 2. Oktober hatte Goethe seine berühmte Audienz bei Napoleon in Erfurt. Dort empfing ihn zuerst ein Pole, und im Gespräch zwischen dem Kaiser und dem Marschall Soult „konnte ich über einige unangenehme Ereignisse in Polen mitanhören und Zeit hatte der Vergangenheit zu denken“, schrieb er später über diese Audienz.

Der polnische Fürst Radziwiłł war ein Bekannter Goethes, zuerst durch Briefe. Radziwiłł hat die Musik für den Faust komponiert. Er besuchte Goethe in Weimar im Jahre 1814. Nach diesem Besuch schrieb Goethe: „daß er der erste Troubadour sein, der ihm vorgekommen, ein kräftiges Talent, ein Enthusiasmus, ja wenn man wolle, etwas Phantastisches zeichne und alles, was er hervorbringe, habe einen individuellen Charakter“. Durch diesen Besuch belebe sich natürlich Goethes Hoffnung, seinen Faust einmal auf der Bühne zu sehen.

Die Musik des Fürsten Radziwiłł hat verschiedene Beurteilungen erfahren, aber alle Kritiker sprechen ihm eine gewisse musikalische Begabung nicht ab.

Radziwiłłs vollständige Faust-Musik wurde zum ersten Mal 1835 in der Singakademie in Berlin aufgeführt, aber der Komponist und Goethe waren zu der Zeit schon gestorben.

Im August 1823 hat Goethe Maria Szymanowska in Marienbad kennengelernt. Sie war eine berühmte polnische Schauspielerin. Sie war auch erste Hofpianistin der Kaiserin von Rußland. Sie war nach Marienbad zusammen mit ihrer Schwester gekommen.

Darüber schreibt Goethe in einem seiner Briefe: „Nun, aber doch das eigentlich Wunderbare. Die ungeheure Gewalt der Musik auf mich in diesen Tagen! Die Stimme der Lieder, das Klangreiche der Szymanowska erfaßten mich, wie man eine geballte Faust freundlich Flach heißt“.

Die berühmten Verse, die Goethe Szymanowska gewidmet hat, lauten:

Aussöhnung

Die Leidenschaft bringt Leiden! – Wer beschwichtigt
Bekommenes Herz, das allzuviel verloren
Wo sind die Stunden, überschnell verflüchtigt
Vergebens war das Schönste Dir erkoren
Trüb ist der Geist, verworren das Beginnen
Die leere Welt, wie schwindet sie von hinnen!

Dieses Gedicht befindet sich im Mickiewicz-Museum in Paris. Nach dem Novemberaufstand von 1830 ist ein großes Emigrationszentrum in Paris entstanden. Die Emigration hat dort ein Museum und eine Bibliothek auf der Insel des Heiligen Ludovico eingerichtet, die es noch heute gibt. In diesen Institutionen gibt es andere Gedichte an M. Szymanowska in französischer Sprache geschrieben und einen Brief aus dem Jahre 1828.

Am 23. Oktober 1823 traf endlich Madame Marie Szymanowska, von Goethe wiederholt eingeladen, mit ihrer Schwester in Weimar ein. Schon ein Tag nach der Ankunft der beiden Damen gab ihnen Goethe eine große Abendgesellschaft. Im Bericht darüber steht geschrieben: „Goethe war den ganzen Abend hindurch sehr heiter und galant, er widmete sich an den allgemeinen Beifall, den Madame Szymanowska eben so sehr durch ihre Persönlichkeit als durch ihr seelenvolles Spiel fand“. Später, als sie in Hannover spielte, war Goethes Freund Zelter begeistert und er schrieb an Goethe: „Ihr Spiel ruht auf einem gewachsenen Talente, und Du hast sie ganz richtig beurteilt. Der König mit dem ganzen Hof war zugegen. Sie ist rasend in Dich verliebt und hat Dir hundert Küsse auf meinen Mund gegeben“.

Die Schilderung des Verhältnisses von Goethe zur polnischen Künstlerin ist zunächst sehr charakteristisch für den großen Dichter, wie auch für die unmutige Künstlerin, sodann aber, weil darin auch alle ferneren Beziehungen Goethes zu Polen datieren und schließlich weil gerade dieses lebenswürdige und freundliche Verhältnis noch nirgends im Zusammenhang dargestellt worden ist.

Als Frau Szymanowska wieder in ihre Heimat zurückkehrte und dort von Goethes Gastfreundschaftlichkeit erzählte, erwachte bei vielen jungen Männern der Wunsch, den Dichter persönlich kennenzulernen.

Der erste, welcher nach Weimar kam, war Adam Mickiewicz, der hervorragende polnische Dichter und auch Vater des polnischen Romanzismus genannt. Er hatte im Dezember 1827 in Moskau Frau Szymanowska mit ihren drei Töchtern, wovon eine seine spätere Frau geworden ist, kennen gelernt.

Mickiewicz war gezwungen in Russland zu leben. Er war früher als Student in Wilna Mitglied in einer patriotischen Organisation. Nach deren Verurteilung schickte ihn der Zar nach Krym und später nach Moskau. Im Jahre 1829 konnte er nach dem Westen fahren, aber leider nicht nach Polen. Während seines Aufenthaltes in Dresden hat er sein berühmtes Drama *Totenfeier* geschrieben. Er hat auch viel berühmte Deutsche besucht, unter anderen eben auch Goethe. Er machte die Reise zusammen mit einem seiner ältesten Freunde, mit dem polnischen Schriftsteller Anton Odyniec. Odyniec hat diesen Besuch ganz ausführlich in einigen Briefen beschrieben, die in deutscher Übersetzung 1870 in Wien erschienen sind mit dem Titel *Zwei Polen in Weimar*.

Schon am 13. Juni kündigte Zelter Goethe die Ankunft der Polen mit den Worten an: „Unsere Freundin Madame Szymanowska empfiehlt einen talentvollen polnischen Compatrioten und Dichter besonders Dir als Prince de poètes, er heißt Mickiewicz und will eine Reise durch Deutschland nach Italien machen“.

Am 18. August trafen die beiden Reisenden Mickiewicz und Odyniec, in Weimar ein. Sie übernachteten im Hotel „Zum Elephanten“. Am 20. August waren sie in das Landhaus Goethes zu Mittag eingeladen. Odyniec schreibt über diesen Besuch: „... da hörten wir den Schritt – und herein trat – Jupiter! Uns wurde heiß, und ohne Übertreibung, es ist etwas Jupiterhaftes an ihm. Der Wuchs hoch, die Gestalt colossal, das Antlitz würdig innovierend und die Stimme – gerade dort ist die Jupiterhaftigkeit. Ohne Diadem strahlt sie von Majestät. Das Haar noch wenig weiß, ist nur über der Stirn etwas grau, die Augen brunnenklar. Wir sahen bisher bei niemandem etwas ähnliches“.

Mickiewicz sprach mit Goethe Französisch und auch Deutsch. Goethe hat schon seinen „Konrad Wallenrod“ gelesen und sie sprachen über Goethes Genius und über Mickiewicz's Talent. „Weiter spricht er mit Adam über seine Bekannte in Berlin, und zwar besonders über Professor Gans, dann kehrte er wieder zu Frau Szymanowska zurück, Johann Potocki, Fürstin Lubomirska“, erzählt Odyniec weiter. Das Gespräch ging dann auf die polnische Literatur selbst und auf die Volkslieder über.

Um 3 Uhr saßen sie beim Tisch zum Mittagessen. Mickiewicz saß zwischen Goethe und Frau Otilie, die Frau vom Sohn des Dichters August. Beim Empfang war auch eine Enkelin von Schiller anwesend. Sehr schnell befreundeten sich die beiden jungen Polen mit August und Otilie von Goethe.

Am Abend des 24. Augusts hatten die beiden Polen wieder die Freude Goethe in einer Abendgesellschaft zu sehen und sprechen zu können. Das

Gespräch war aber dieses Mal „kalt und gereizt“. Während der nächsten Tage sahen sie immer wieder Goethe, einmal waren sie zusammen im Theater.

Am 27. August wurde mit einem Ball bei Otilie von Goethe, die Feste am Vorabend des Geburtstages Goethes eröffnet. Goethe war heiter und wohlwollend wie stets. Er fragte Odyniec: „Nun, wie geht's im Paradies?“

Am 28. August, am Abend war ein großer Empfang anlässlich 80. Geburtstages von Goethe im Hotel „Zum Erbprinzen“. Die beiden Polen entdeckten bei ihrem Eintritt in dem Saal, daß es keine Tischkarten mit ihren Namen gab. Endlich zeigte ihnen der Kanzler von Müller ihre Plätze mit den Karten „Der Pole Nr. 1, Der Pole Nr. 2“. Man hatte ihre Namen nicht richtig schreiben können. Mickiewicz brachte einen Toast auf Goethe aus, welcher dankbar angenommen wurde.

Während der nächsten Tage haben die beiden über „Faust“ gesprochen. Faust hatte einen Doppelgänger in Polen. Er heißt Twardowski und ist in Polen sehr populär. Er hatte auch seine Seele dem Teufel für ein gutes und reiches Leben verkauft. Die einzige Bedingung war, daß die Seele dem Teufel gehöre, wenn Twardowski nach Rom kommt. Plötzlich ereignete es sich, daß der Teufel Twardowski in einer Gaststätte mit dem Namen „Rom“ getroffen hat. Weil er aber ziemlich viel Gutes für die Menschen getan hatte, konnte der Teufel seine Seele nicht mitnehmen. Dafür kam sie aber auf den Mond, wo sie alle Ewigkeit bleiben muß. Goethe hat in Mickiewicz die Idee erweckt, über dieses Geschehen zu schreiben, der es auch tat und schnell verwirklichte, wenn auch nur in einem längeren Gedicht.

Am 30. August haben die zwei Polen Weimar verlassen. Später, während ihrer Reise nach Italien, hat Mickiewicz in Genua wieder August von Goethe getroffen. Sein Begleiter berichtet darüber: „Kaum hatte August den Namen von Mickiewicz im Fremdenbuch gelesen als er sofort in dessen Zimmer eilte, ihn umarmte und herzlich küßte. Mickiewicz war dieses Zusammentreffen besonders angenehm und er erfuhr, daß man ihn in Weimar im guten Andenken bewahrt hatte“.

In dem bereits erwähnten Museum in Paris befindet sich auch ein Brief an Mickiewicz datiert vom 30. August 1830, der mit dem Anfang beginnt: „Herr Mickiewicz ist höflichst ersucht dem Überbringer des gegenwärtigen ...“.

Im Jahre 1831 kam der polnische Poet der neuen Zeit, Vincent Pol, zu Besuch, der nach dem mißglückten polnischen Aufstand nach Deutschland geflüchtet war. Er sprach mit Goethe Deutsch. Als er zu Goethe kam, tat er es mit viel Würde, in militärischer Uniform, geschmückt

mit dem Verdienstkreuz „*Virtuti militari*“. Goethe sagte zu ihm: „Sie haben viel Feuer“. „Ich komme auch aus dem Feuer, Euer Exzellenz“, war die Antwort des schlagfertigen Polen.

1829 erhielt Goethe vom Fürsten Czartoryski die Mitteilung, daß er von der Warschauer Gesellschaft der Freunde der Wissenschaften zum Ehrenmitglied ernannt worden sein. Goethe war hochofrennt, dankte mit einer Dankadresse und erklärte, daß er diese Ernennung nicht nur als große Auszeichnung erachte. Nun war er in der Tat mit der geistigen Elite der polnischen Nation auch äußerlich verbunden. Dieses war der sehr bedeutender Abschluß und Krönung seiner Beziehungen zu Polen.

Was wußte Goethe wirklich über Polen? Man muß offen sagen: eigentlich wenig. Im jungen Alter waren ihm Polen, Rußland und die Türkei, die Länder, wo sich nach einem Sprichwort die Füchse sozusagen Gute Nacht sagen. Auch in späteren Jahren ist in ihm etwas von dieser Vorstellung zurückgeblieben. So schreibt er noch 1808 seiner Frau aus Karlsbad „wenn sich meine Gedanken manchmal an die Grenze von Polen verirren, so kehren sie bald wieder über Weimar nach Heidelberg zurück“.

Klingt das nicht so, als ob er sagen wollte, daß dieses Polen für ihn am Ende der zivilisierten Welt liegt? „Fern von gebildeten Menschen am Ende des Reichs“ schreibt er ja am 4. September 1790 in das Fremdenbuch als er die Grenze zu Polen überschritt. Während seiner Reise hat er allerdings ja nur einen Ausschnitt Polens gesehen, nur Konturen und Farben.

Und was wußte man über Goethe in Polen?

In der Zeit der Romantik war er mehr durch seinen Familiennamen bekannt als gelesen. Der einzige Enthusist, der damals Goethe vorbehaltlos hochgeschätzt und gepriesen hat, war Mickiewicz. Verschiedene Einschübe kann man in Mickiewiczs *DZIADY* (Totenfeier) bemerken. Im IV. Teil schreibt er: „Ach, wenn DU Goethe in Original kennst, dann kennst Du auch Feuer, Tränen von Werther!“ Vieles von Gustav im IV. Teil ist auch wie Werther, aber er war nicht nur Liebhaber, sondern auch Patriot und er kämpfte für die Freiheit seiner Heimat.

Zu Beginn des 19. Jahrhunderts kamen immer mehr Übersetzungen der Werke Goethes heraus. Im Jahre 1821 zuerst Werther und ein bißchen später „Faust“, sowie verschiedene Gedichte. Diese und seine Balladen haben immer einen großen Eindruck auf die polnische Romantik hervorgerufen. Der künstlerische Ruhm und die dichterische Klarheit des Mannes und Geistes Goethes standen dem Sturm und Drang nationaler und patriotischer Begeisterung Fremd allerdings gegenüber.

Seit dem Anfang der vierziger Jahre des 19. Jahrhunderts beginnt aber eine neue Phase.

Von 1800 bis 1912 gab es 70 Übersetzungen der Werke Goethes und 250 Gedichten, die in polnischer Version erschienen sind. Sein „Faust“ erreichte die größte Popularität – er fand 30 Übersetzungen. Seit 1912 sind die Zahlen der Übersetzungen beträchtlich angewachsen und Goethe gewann immer mehr an Bedeutung.

In den polnischen Archiven befinden sich noch Briefe, welche zwar von anderen Personen geschrieben wurden... Sie befinden sich in der Bibliothek in Wrocław. Autographen befinden sich auch bei verschiedenen Gedichten. In der „Sammlung von Gedichten aus dem 19. Jhr.“ befindet sich ein von Goethe eigenhändig geschriebenes Gedicht. Diese Sammlung befindet sich in der Bibliothek des Museums Kórnik bei Posen. Im Literatur-Museum in Warszawa wird eine Schreibfeder Goethes verwahrt. Aber das ist bereits ein museales Exponat.

Der Reichtum seiner Gedankenwelt, die Meisterschaft seiner Wortkunst haben die dichterische Entwicklung polnischer Dichter gefördert und auf diese Weise die polnische Literatur bereichert.

Jarosław Matysiak
*Archiwum PAN,
 Oddział w Poznaniu*

WIELKOPOLANIE – CZŁONKOWIE TOWARZYSTWA KRÓLEWSKIEGO WARSZAWSKIEGO PRZYJACIÓŁ NAUK

Wśród członków Towarzystwa Królewskiego Warszawskiego Przyjaciół Nauk wywodzących się praktycznie ze wszystkich obszarów państwa polskiego oraz środowisk naukowych, liczna grupa osób związana była z Wielkopolską.

Na podstawie dostępnych źródeł ustaliłem, że w poczet Towarzystwa wchodziło przeszło 40 osób związanych z Wielkopolską czy to przez miejsce urodzenia, czy to przez dłuższy pobyt w regionie związany z pełnieniem funkcji państwowych i kościelnych, czy wreszcie przez fakt posiadania majątków ziemskich. W gronie tym znalazło się wiele wybitnych osobowości reprezentujących naukę, oświatę i kulturę polską pierwszej połowy XIX wieku nie tylko w Wielkopolsce ale także w skali całego kraju. Byli wśród nich przedstawiciele nauk przyrodniczych i ścisłych: **Jan Śniadecki**, matematyk, astronom, profesor i rektor Uniwersytetu Wileńskiego oraz jego brat **Jędrzej Śniadecki**, biolog, chemik, autor pierwszego polskiego podręcznika poświęconego chemii, przedstawiciele nauk lekarskich: **Jerzy Chrystian Arnold**, uważany za ojca polskiej historiografii medycznej, **August Wolff**, profesor Uniwersytetu Warszawskiego, pedagogzy: **Jan Samuel Kauffuss**, ks. **Onufry Kopczyński**, autor nowoczesnych podręczników do nauki języka polskiego, geograf: **Stanisław Plater**, wydawca kilkunastu atlasów i opracowań dotyczących Polski i krajów ościennych, jego brat **Ludwik**, organizator leśnictwa i twórca nowoczesnej gospodarki leśnej, wybitny kompozytor i dyrygent **Karol Kurpiński**, działacze społeczni: **Stanisław Staszic**, ksiądz, dr praw, filozof, uczonek, mąż stanu i pisarz polityczny, **Edward Raczyński**, pisarz, kolekcjoner, fundator biblioteki w Poznaniu, **Adam Tytus Działyński**, wydawca źródeł historycznych, działacz społeczny i polityczny, hierarchowie kościoła katolickiego: Arcybiskup gnieźnieński **Ignacy Raczyński**, Arcybiskup metropolita gnieźnieński i poznański **Teofil Michał Wolicki**, politycy: **Józef Wybicki**, autor słów polskiego hymnu narodowego, **Wincenty Niemojowski**, członek Rządu Narodowego w okresie

powstania listopadowego w 1831 r., wojskowi: gen. **Jan Henryk Dąbrowski**, twórca legionów polskich we Włoszech, gen. **Antoni Amilkar Kosciński**, uczestnik walk niepodległościowych i wojen napoleońskich w latach 1794–1812, gen. **Klemens Kołaczkowski**, inżynier wojskowy, walczył w wojnach napoleońskich i powstaniu listopadowym w 1831 r.

Nie sposób oczywiście wymienić w tak krótkim wystąpieniu wszystkich Wielkopolan, którzy byli członkami Towarzystwa ani też ich zasług politycznych, gospodarczych, naukowych czy społecznych. Pozwolę sobie jednak na przedstawienie sylwetek trzech osób, którzy swą działalnością oddali wprost nieocenione zasługi dla rozwoju nauki i kultury polskiej w trudnych czasach zaborów – **Stanisława Staszica**, **Edwarda Raczyńskiego** i **Tytusa Działyńskiego**.

Stanisław Staszic urodził się w 1755 r. w Pile, w mieszczańskiej rodzinie burmistrza tego miasta, Wawrzyńca Staszica. Po ukończeniu seminarium duchownego w Poznaniu w 1779 roku studiował w Paryżu. W latach 1781–1796 był wychowawcą i domownikiem rodziny Zamoyskich. W okresie Sejmu Czteroletniego w latach 1788–1792 był działaczem obozu reform – walczył o utrzymanie niezawisłości narodowej. Występował jako rzecznik interesów mieszczaństwa oraz polepszenia sytuacji chłopów. Po rozbiorach Polski poświęcił się pracy nad rozwojem gospodarczym kraju oraz rozwinął różnorodną działalność w dziedzinie nauki i oświaty. Był organizatorem, a w latach 1808–1826 prezesem Towarzystwa Królewskiego Warszawskiego Przyjaciół Nauk, dla którego ufundował siedzibę (dzisiejszy Pałac Staszica w Warszawie), współtwórcą Uniwersytetu Warszawskiego i wielu innych szkół specjalistycznych w Królestwie Polskim. Był autorem projektów kształcenia urzędników państwowych oraz rzecznikiem kształcenia ubogiej młodzieży miejskiej, inicjatorem i opiekunem rzemieślniczych szkół niedzielnych. W latach 1815–1824 był członkiem Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego oraz dyrektorem generalnym w Wydziale Przemysłu i Kunsztów.

Stanisław Staszic był odkrywcą złóż węgla kamiennego i inicjatorem budowy kopalni węgla w Dąbrowie Górniczej. Popierał rozwój Zagłębia Staropolskiego znajdującego się na terenie Królestwa Polskiego i przygotowywał plany jego rozbudowy. Podjął systematyczne badania naukowe w dziedzinie geologii, organizował wyprawy geologiczne, m. in. w Tatry.

Edward Raczyński urodził się w 1786 r. Nauki pobierał w domu rodzinnym, w Rogalinie. W 1804 rozpoczął studia języków i nauk przyrodniczych na uniwersytecie we Frankfurcie nad Odrą, w roku następnym przeniósł się do Berlina. W okresie istnienia Księstwa Warszawskiego,

w latach 1806–1810 służył w wojsku polskim. Walczył m. in. na Pomorzu, w Prusach Wschodnich oraz w wojnie polsko-austriackiej 1809 r. Po wystąpieniu z wojska osiadł w Rogalinie. W 1811 r. był posłem do sejmu pruskiego z powiatu poznańskiego. W latach 1813–1814 podróżował do Szwecji, Turcji i Grecji.

Po powrocie do kraju i odbudowie zrujnowanych przez wojnę majątków ziemskich, Edward Raczyński zajął się działalnością bibliotekarską i wydawniczą. W latach 1821–1845 wydał ponad 200 tomów dzieł różnego rodzaju, pochodzących głównie z Polski przedrozbiorowej, ale także i z czasów nowszych: pamiętniki, diariusze, kodeksy, żywoty sławnych Polaków, przekłady klasyków łacińskich, dzieła pisarzy i poetów oraz uczonych epoki oświecenia i romantyzmu, z których wiele bez jego starań albo pozostałoby nadal w rękopisach, albo po prostu zaginęłoby. Kilkanaście z nich opracował lub tłumaczył osobiście.

Jedną z największych zasług Raczyńskiego jest ufundowanie gmachu i zbiorów biblioteki publicznej w Poznaniu, otwartej 5 maja 1829 r., której podstawą był rodzinny księgozbiór fundatora, systematycznie uzupełniany nowymi darami. Spośród wielu innych zasług Raczyńskiego należy wymienić m. in. rozbudowę ważnej dla miasta sieci wodociągowej w Poznaniu, czy założenie w 1841 r. szkoły rolniczej w Jeżewie, w powiecie śremskim.

Działalnością swoją wybiegał Edward Raczyński niekiedy poza teren Wielkiego Księstwa Poznańskiego. W 1833 r. został mianowany komisarzem rządowym w celu rozwoju przemysłu ciężkiego w Królestwie Polskim. Dzięki inicjatywie Edwarda Raczyńskiego i hrabiego Henryka Łubieńskiego powstały duże, nowoczesne urządzone zakłady metalurgiczne w Rejowie, Starachowicach oraz Huta Bankowa w Dąbrowie Górniczej, w której po raz pierwszy zaczęto w Polsce wytapiać żelazo na węglu kamiennym.

Był także aktywny na scenie politycznej. Wielkim sukcesem i uwieńczeniem jego walki z łamaniem praw narodowościowych Polaków w Wielkim Księstwie Poznańskim było wystąpienie w obronie języka polskiego w czasie koronacji Fryderyka Wilhelma IV w Królewcu w 1840 r., dzięki czemu nastąpiło znaczne złagodzenie dotychczasowego kursu politycznego wobec Polaków.

Z działalności Raczyńskiego na polu sztuki i mecenatu artystycznego, na podkreślenie zasługuje, poza kolekcjonerstwem dzieł sztuki, m. in. dokończenie budowy pałacu w Rogalinie oraz budowa kaplicy – mauzoleum pierwszych władców Polski w katedrze poznańskiej. Kaplica, która

wraz z umieszczonymi w niej posagami księcia Mieszka I i pierwszego króla polskiego Bolesława Chrobrego powstała głównie dzięki staraniom i pomocy finansowej Raczyńskiego, była przyczyną ostrych i niezasłużonych ataków przeciw jego działalności, które doprowadziły go do śmierci samobójczej w dniu 20 stycznia 1845 w Zaniemyślu.

Tytus Działyński urodził się 24 grudnia 1796 w Poznaniu. Pierwsze nauki pobierał w domu, następnie w latach 1807–1812 kształcił się w przedmiotach humanistycznych w Berlinie i Paryżu, wreszcie w latach 1813–1815 w szkole politechnicznej w Pradze. Po powrocie do kraju zajął się porządkowaniem archiwum rodzinnego i księgozbioru zawierającego głównie dzieła historyczne i literaturę francuską. „To zatrudnienie – napisze później Tytus w swojej autobiografii – wzbudziło w mnie chęć utworzenia zbioru przeznaczanego do użytku współrodaków...”. Kolekcjonerstwo rzadkich książek i rękopisów, dotyczących politycznej i kulturalnej przeszłości, stało się odąd pasją życiową Tytusa Działyńskiego, który nie szczędził środków finansowych, by wzbogacić swoje zbiory o cenne materiały dotyczące politycznych i kulturalnych dziejów Polski. Dużo energii poświęcił zapoczątkowanej w 1829 r. działalności wydawniczej źródeł historycznych. Wydawnictwa Działyńskiego odznaczały się bogatą i staranną szatą graficzną. W uznaniu zasług na polu gromadzenia cennych druków i rękopisów polskich w dniu 30 kwietnia 1829 r. został członkiem Towarzystwa Królewskiego Warszawskiego Przyjaciół Nauk. W uzasadnieniu tej kandydatury prezes Towarzystwa Julian Ursyn Niemcewicz podkreślił, iż Działyński znany jest stąd, „że wielkim nakładem dzieła ojczyste nabywa, pracującym ich udziela i wszelkie zamiary piękne wspiera gorliwie.”

Tytus Działyński troszczył się również o rozwój nauki i oświaty w Wielkopolsce. W 1828 r. należał do grona twórców nie zatwierdzonego przez władze pruskie Towarzystwa Przyjaciół Rolnictwa, Przemysłu i Oświaty. W 1831 brał udział w powstaniu listopadowym, za co w ramach represji popowstaniowych rząd pruski obłożył dobra Działyńskich sekwestrem. Pozbawiony majątku schronił się w Galicji. Do Wielkopolski powrócił w 1839 r., kiedy w wyniku procesu rząd pruski zwrócił mu jego majątki.

Po powrocie z wygnania i uporządkowaniu spraw gospodarczych, nadal gromadził rękopisy i druki do swoich zbiorów bibliotecznych, oraz aktywnie włączył się w życie społeczne i gospodarcze Wielkiego Księstwa Poznańskiego.

W latach 40 XIX w. zabiegał u władz pruskich o utworzenie uniwersytetu w Poznaniu. Był też jednym z założycieli i od 12 lutego 1858 r. aż

do zgonu prezesem Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. W swoim pałacu w Poznaniu organizował wykłady z różnych dziedzin wiedzy. Pałac Działyńskich stał się na długie lata centrum życia naukowego i kulturalnego miasta. Wiele uwagi poświęcał też rozwojowi polskiego przemysłu i rzemiosła. Był członkiem założonej w 1838 r. spółki akcyjnej pod nazwą „Bazar Polski”, której zadaniem była m. in. ekonomiczna rywalizacja z elementem niemieckim. Starał się również o podniesienie kultury agrarnej regionu. W swojej rezydencji w Kórniku utworzył park, w którym aklimatyzował różne gatunki drzew i krzewów. Wysunął także projekt zorganizowania uczelni rolniczej.

Brał aktywny udział w życiu politycznym Wielkiego Księstwa Poznańskiego stając zawsze w obronie żywotnych interesów polskich obywateli. W latach 1841–1845 trzykrotnie posłował z powiatu poznańskiego do sejmu prowincjonalnego Wielkiego Księstwa, a w latach 1859–1861 także do sejmu pruskiego. Jako poseł zajmował się w szczególności walką o język polski w szkolnictwie i sądownictwie oraz wspomnianą już wyżej sprawą utworzenia polskiego uniwersytetu w Poznaniu.

Adam Tytus Działyński zmarł nagle w nocy z 11/12 kwietnia 1861 r. w Poznaniu. Został pochowany w krypcie kościoła parafialnego w Kórniku.

Zasługi Stanisława Staszica, Edwarda Raczyńskiego i Adama Tytusa Działyńskiego są ogromne, zarówno w dziedzinie przemysłu, rolnictwa, szkolnictwa, jak i popularyzacji dziejów ojczystych. Już za życia cieszyli się uznaniem i szacunkiem współczesnych. Ich działalność nie ograniczała się tylko do jednego regionu ale obejmowała praktycznie całą Polskę – Polskę, której nie było na mapach Europy.

Jarosław Matysiak
Archiwum PAN,
Oddział w Poznaniu

GROBPOLEN – MITGLIEDER DER KÖNIGLICHEN WARSCHAUER GESELLSCHAFT DER FREUNDE DER WISSENSCHAFTEN AUS GROBPOLEN UND POSEN

Unter den Mitgliedern der Königlichen Warschauer Gesellschaft der Freunde der Wissenschaften, die praktisch aus allen polnischen Landesteilen und Bildungsschichten stammen, zahlreiche Personengruppe war mit Großpolen verbunden.

Aufgrund mit zur Verfügung stehenden Quellen habe ich festgestellt, dass im Kreis der Gesellschaft über 40 Personen waren, die mit Großpolen verbunden waren, ob das der Geburtsort oder längerer Aufenthalt im Zusammenhang mit Ausübung einer staatlichen oder kirchlichen Funktion oder auch durch den Tatbestand des Besitzes ländlicher Güter. In dieser Gruppe fanden sich viele bedeutende Persönlichkeiten, die Wissenschaft, polnische Bildung und Kultur, nicht nur innerhalb Großpolen, sondern auch auf der Ebene ganzes Landes, in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts, vertreten haben. Unter ihnen waren die Vertreter der Naturwissenschaften: **Jan Śniadecki**, Mathematiker, Astronom, Professor und Rektor der Universität in Vilnius und sein Bruder **Jędrzej Śniadecki**, Biologe, Chemiker, Autor des ersten polnischen Lehrbuchs für Chemie, Vertreter der medizinischen Wissenschaft; **Jerzy Kristian Arnold**, den Vater der polnischen medizinischen Historiographie; **August Wolff**, Professor der Warschauer Universität, Pädagogen; **Jan Samuel Kaulfuss**, Priester; **Onufry Kopczyński**, Autor der moderner Lehrbücher für die polnische Sprache, Geograph; **Stanisław Plater**, Herausgeber mehrer Atlasse und Bearbeitungen über Polen und ihre Grenzländer, sein Bruder **Ludwik**, der Begründer des Forstwesens und der modernen Fortwirtschaft, berühmte Komponist und Dirigent **Karol Kurpiński**, sozial engagierte Tatmenschen; **Stanisław Staszic**, Priester, Doktor der Rechtswissenschaft, Philosoph, Denker, Staatsmann und politischer Schriftsteller, **Edward Raczyński**, Schriftsteller, Sammler, Stiften der Bibliothek in Posen, **Adam Tytus Działyński**, Herausgeber historischer Quellen, sozialer und politischer Aktivist, die Hierarchie der katholischen

Kirche; Erzbischof von Gniezno **Ignacy Raczyński**, Erzbischof Metropolit von Gniezno und Posen **Teofil Michał Wolicki**, Politiker: **Józef Wybicki**, Autor der Wörter der polnischen Nationalhymne, **Wincenty Niemojowski**, Mitglied der Nationalen Regierung während des Novemberaufstandes in 1831, Militärs: Gen. **Jan Henryk Dąbrowski**, der Begründer der polnischen Legionen in Italien, Gen. **Antoni Amilkar Kosiński**, Kriegs teilnehmer der Unabhängigkämpfe und der napoleonischen Kriege in den Jahren 1794–1812, Gen. **Klemens Kolaczowski**, Militärsingenieur, kämpfte in der napoleonischen Kriegen und im Novemberaufstand in 1831.

Es ist natürlich nicht möglich, in so kurzem Referat, alle Großpolen, die Mitglieder der Gesellschaft waren zu erwähnen, genau so, wie ihre politische, ökonomische, wissenschaftliche und gesellschaftliche Verdienste. Es sei mir jedoch erlaubt drei Persönlichkeiten zu skizzieren, die durch ihre Tätigkeit gerade unschätzbare Dienste für die Entwicklung polnischer Wissenschaft und Kultur, in schwierigen Zeiten der Annexion Polens, geleistet haben – **Stanisław Staszic**, **Edward Raczyński** und **Tytus Działyński**.

Stanisław Staszic ist in Pila im Jahre 1755 geboren, in einer bürgerlichen Familie des Bürgermeisters dieses Stadt, den Wawrzyniec Staszic. Nach Beendigung des Priesterseminars in Posen in 1779 hat er in Paris studiert. In den Jahren 1781–1796 war er Erzieher und Hausbewohner bei der Familie Zamoyski. In Zeiten des Vierjährigen Sejms in Jahren 1788–1792 war er Mitglied der Reformatorenfraktion – er kämpfte um die Beibehaltung der nationalen Unabhängigkeit. Er tritt als Vertreter der bürgerlichen Interessen und bemühte sich um Verbesserung der Lage der Bauern. Nach den Teilungen Polens widmete er sich der Arbeit zur wirtschaftlichen Entwicklung des Landes und hat vielfältige Tätigkeit in Bereichen der Wissenschaft und Bildung begonnen. Er war der Gründer, und in den Jahren 1808–1926 der Präsident, der Königlichen Warschauer Gesellschaft der Freunde der Wissenschaften, für die er den Sitz gestiftet hat (heutige Staszic-Palais in Warschau), Mitbegründer der Warschauer Universität und vieler anderer Fachschulen im Königreich Polen. Er war auch Autor der Bildungsprojekte für die staatlichen Beamten und Befürworter der Ausbildung der armen städtischen Jugend, Inspirator und Schirmherr gewerblicher Sonntagsschulen. In den Jahren 1815–1824 war er ein Mitglied der Regierungs-Kommission für Religions-Konfessionen und die Allgemeine Aufklärung, und der Generaldirektor in Abteilung der Industrie und Kunstfertigkeiten.

Stanisław Staszic war der Entdecker das Steinkohlevorkommen und Anreger der Bau einer Steinkohlgrube in Dąbrowa Górnicza. Er unterstützte die Schaffung des Altpolnischen-Gebiets, das sich auf dem Boden des Königreichs Polens befand und bereitete die Pläne für seinen Ausbau. Er hat systematische Forschungsarbeiten im Bereich der Geologie aufgenommen und hat geologische Expeditionen organisiert, u.a. in die Tatra.

Edward Raczyński ist im Jahre 1786 geboren. Den Unterricht bekam er im Elternhaus im Rogalin. In 1804 hat er das Studium der Philologie und der Naturwissenschaften an der Universität in Frankfurt an der Oder angefangen, im nächsten Jahr zieht er nach Berlin um. In der Zeit der Herzogtums Polen 1806–1810 hat er in polnischer Armee gedient. Er kämpfte u.a. in Pommern, in Ostpreußen und in dem polnisch-österreichischen Krieg in 1809. Nach dem Auftritt aus der Armee setzte er sich in Rogalin nieder. In 1811 war er Abgeordneter des preußischen Parlaments aus dem Bezirk Posen. In den Jahren 1813–1814 reiste er nach Schweden, in die Türkei und nach Griechenland.

Nach der Rückkehr in die Heimat und dem Wiederaufbau der durch Krieg verwüsteten Landgüter, hat Edward Raczyński die Tätigkeit als Bibliothekar und Verleger begonnen. In den Jahren 1821–1845 hat er über 200 Bänder Werke verschiedener Art herausgebracht, meistens aus Polen vor den Teilungen stammende, aber auch aus den neueren Zeiten: Erinnerungsbücher, Tagesbücher, Kodexe, Biographien berühmter Polen, Übersetzungen lateinischer Klassiker, Werke Schriftsteller und Dichter sowie Denker der Aufklärung und Romantik, aus denen viele ohne seine Bemühungen entweder immer noch in Manuskripten blieben oder gingen einfach verloren. Einige hat er selbst bearbeitet oder persönlich übersetzt.

Eines der größten Verdienste von Raczyński ist die Stiftung des Gebäuden und der Sammlung der öffentlichen Bibliothek in Posen, die am 5. Mai 1829 eröffnet wurde, und die Grundlage dafür bildete die familiäre Buchsammlung des Stifters, regelmäßig ergänz mit neuen Schenkungen. Unter vielen Verdiensten von Raczyński soll man u.a. den Ausbau des Wasserleitungsnetzes in Posen, so wichtig für die Stadt, und die Gründung einer Landwirtschaftsschule in Jeżewo, im Landkreis Śrem.

Mit eigener Tätigkeit ging Edward Raczyński manchmal über das Gebiet des Großherzogtums Posen hinaus. In 1833 wurde er zum Regierungskommissar für die Entwicklung der Schwerindustrie in Königreich Polen ernannt. Durch die Bemühungen von Edward Raczyński und Grafen Henryk Łubiński entstanden große, modern ausgestattete metallurgische Werkanlagen in Rejów, Starachowice und die Bank-Hütte

in Dąbrowa Górnicza, in der zum ersten Mal in Polen angefangen wurde Eisen auf Basis der Steinkohle auszuschmelzen.

Er war auch in politischem Leben aktiv. Sein größter Erfolg und der Höhepunkt seiner Bemühungen im Kampf gegen die Brechung der Minderheitengesetze der Polen im Großherzogtum Posen war der Auftritt für den Schutz der polnischen Sprache während der Krönung Friedrich Wilhelms IV. in Königsberg im Jahre 1840, wodurch eine wesentliche Milderung der damaligen politischen Richtlinie gegenüber der Polen erfolgte.

Aus den Tätigkeiten von Raczyński auf dem Feld der Künste und der Kunstförderung für besondere Erwähnung, neben der Sammlung der Kunstwerke, u.a. die Gedenkstätte der ersten polnischen Herrscher in dem Dom in Posen. Die Kapelle, die, mit in ihr aufgestellten Figuren des Fürsten Mieszko I. und des ersten polnischen Königs Bolesław Chrobry, vor allem dank der Bemühungen und finanzieller Hilfe von Raczyński entstanden ist, war der Grund scharfer und ungerechtfertigter Angriffe gegen sein Wirken, die ihn schließlich zum Selbsttod am 20. Januar 1845 in Zaniemyśl geführt haben.

Tytus Działyński ist am 24. Dezember 1796 in Posen geboren. Erste Lehre hat er zu Hause empfängt, danach in den Jahren 1807–1812 bildete er sich in Geisteswissenschaften in Berlin und Paris, schließlich in den Jahren 1813–1815 in polytechnischen Schule in Prag. Nach der Rückkehr in die Heimat beschäftigte er sich mit der Katalogisierung des Familienarchivs und der Bibliothek, die vorwiegend historische Werke und französische Literatur beherbergte. „Diese Arbeit – schrieb später Tytus in seiner Autobiographie – hat in mir die Absicht geweckt eine Sammlung zu schaffen zum Nutzen der Landsleute...“. Das Sammeln rarer Bücher und Manuskripte, die der politischer und kultureller Vergangenheit betrafen, war seitdem die Lebensaufgabe von Tytus Działyński, der keine finanzielle Mittel gescheut hat, um seine Sammlung mit kostbaren Materialien über politische und kulturelle Geschichte Polens. Viel Aufwand hat er der im Jahre 1829 angefangenen Verlagsarbeit der historischen Quellen gewidmet. Die Veröffentlichungen haben sich durch gehaltvolle und sorgfältige Ausstattung ausgezeichnet. In Anerkennung seiner Leistungen im Sammeln wertvoller polnischer Werke und Schriften wurde er am 30. April 1829 als Mitglied in die Königliche Warschauer Gesellschaft der Freunde der Wissenschaften aufgenommen. In der Begründung dieser Wahl hat der Präsident der Gesellschaft Julian Ursyn Niemcewicz betont, dass Działyński ist dafür bekannt, „dass er mit

großem Aufwand die vaterländische Werke anschafft, den Arbeitern sie zukommen lässt und alle edle Ideen willig unterstützt“.

Tytus Działyński hat sich auch um die Entwicklung der Wissenschaft und der Bildung in Großpolen gekümmert. In 1828 hat er zu den Gründern der, durch preußische Gewalt nicht anerkannten, Gesellschaft der Freunde der Landwirtschaft, Industrie und Bildung gezählt. In 1831 nahm er im Novemberaufstand teil, wofür im Rahmen der Repressionen nach dem Aufstand durch preußische Regierung die Güter von Działyński beschlagnahmt wurden. Nach dem Verlust des Besitzes hat er in Galizien Zuflucht gefunden. Nach Großpolen ist er in 1839 zurückgegeben hat.

Nach der Rückkehr aus dem Exil und in seine wirtschaftliche Lage in Ordnung gebracht, hat er wieder die Manuskripte und Schriften zur sein Bibliothek gesammelt und hat sich aktiv am politischen und wirtschaftlichen Leben des Großherzogtums Posen beteiligt.

In den 40-ten Jahren des 19. Jh. hat er sich bei der preußischen Herrschaft bemüht um die Errichtung einer Universität in Posen. Er war auch einer der Gründer und seit dem 12. Februar 1858 bis zum Tode Präsident der Gesellschaft der Freunde der Wissenschaften zu Posen. In seinem Palast in Posen hat er Vorlesungen aus verschiedenen Wissenschaftsgebieten organisiert. Der Palast von Działyński wurde für viele Jahre das Zentrum des wissenschaftlichen und kulturellen Lebens der Stadt. Viel Aufmerksamkeit widmete er auch der Entwicklung der polnischen Industrie und des Handwerks. Er war auch Mitglied der, im Jahre 1838 errichteter, Aktiengesellschaft unter dem Namen „Polnischer Markt“, die die Aufgabe hatte u.a. sich dem ökonomischen Modernisierung der Landwirtschaft in der Region. In seinem Sitz in Kórnik hat er ein Park angelegt, in dem er verschiedene Arten von Bäumen und Büschen akklimatisierte. Er hat auch ein Projekt einer Landwirtschaftsschule vorgebracht.

Er hat sich aktiv am politischem Leben des Großherzogtums Posen beteiligt, dabei stand er immer für die lebenswichtige Interessen der polnischen Bürgern. In den Jahren 1841–1845 drei Mal war er Parlamentsmitglied aus dem Kreis Posen im Provinzparlament des Großherzogtums, und in den Jahren 1859–1861 auch im preußischen Parlament. Als Parlamentarier kümmerte er sich besonders um die Verteidigung der polnischen Sprache in dem Schul- und Justizsystem und wie oben schon erwähnt die Errichtung einer Universität in Posen.

Adam Tytus Działyński starb plötzlich in der Nacht von 11. auf 12. April 1861 in Posen. Er wurde in der Totengruft der Pfarrkirche in Kórnik begraben.

Die Verdienste von Stanisław Staszic, Edward Raczyński und Adam Tytus Działyński sind riesig, sowohl für die Industrie, Landwirtschaft und Bildung als auch für die Popularisierung der Vaterlandsgeschichte. Schon zu Lebzeiten erfreuten sie sich allgemeiner Anerkennung und Hochachtung der Zeitgenossen. Ihre Tätigkeit beschränkte sich nicht nur auf eine Region, aber umfasste praktisch ganz Polen – Polen, das auf den Landkarten Europas nicht gegeben hat.

Michael Niedermeier
*Berliner-Branderburgische
 Akademie der Wissenschaften,
 Berlin*

ZWISCHEN POLITIK UND POESIE. GOETHE UND DIE WARSCHAUER GESELLSCHAFT DER FREUNDE DER WISSENSCHAFTEN¹

I. Mein Entschluß, der Bitte, über Goethes Verhältnis zur Gesellschaft der Freunde der Wissenschaften – der Vorgängerorganisation der Polnischen Akademie – zu referieren, nachzukommen und mich dieser Aufgabe zu stellen, gründete zunächst auf folgender Vermutung: eine schier erdrückende Flut an Publikationen und Zeugnissen darüber würde nicht nur jeden Winkel von Goethes Wirken gründlich ausgeleuchtet haben, sondern auch ich würde mich hier gewiß auf recht gut dokumentiertem und erforschtem Terrain bewegen. Nach Sichtung der einschlägigen Publikationen stellte sich aber heraus, daß die Goethe-Forschung dazu kaum Ergebnisse vorzuweisen hat. Nach Auswertung der aufgefundenen Archivalien aus dem Archiv der Polnischen Akademie der Wissenschaften² zeigte sich, daß der Themenkomplex jedoch zu Unrecht derart wenig beachtet worden ist. Das Erforschen der Hintergründe des Streites über die Frage, ob Goethe neben Thomas Jefferson, Alexander von Humboldt oder François-René de Chateaubriand als eine berühmte ausländische Persönlichkeit in die polnische Gesellschaft der Freunde der Wissenschaften aufgenommen werden sollte, erwies sich als sehr ergiebig, wurden doch dadurch schlaglichtartig komplexe kulturelle, künstlerische und politische Zusammenhänge sichtbar³.

¹ Der Aufsatz wurde als Vortrag auf der Konferenz „Die Tradition der Polnischen Akademie der Wissenschaften – Die europäischen Wurzeln der polnischen Wissenschaft“ als Beitrag der BBAW am 14. 11. 2003 in Berlin gehalten. Die Gestus der Redeform wurde in der Druckfassung beibehalten.

² Für die Übermittlung der Archivalien bin ich Frau Dr. Hanna Krajewska zu Dank verpflichtet.

³ Für die Hilfe bei der Übersetzung dieser Texte danke ich dem Polonisten Thomas Klein sowie dem Altphilologen Stefan Elit ganz herzlich.

Ein erster Blick in die einschlägigen Fachlexika war zunächst einmal ernüchternd. Der entsprechende Artikel „Akademienmitgliedschaften“ im neuen fünfbandigen „Goethe-Handbuch“ vom Metzler-Verlag, im Jahre 1998 erschienen, erwähnt Goethes Mitgliedschaft in der polnischen Gesellschaft nicht⁴. Der Autor des Artikels im „Goethe-Handbuch“, eines von der Forschung geschätzten Standardwerkes, machte es sich auch etwas einfach, denn er führte als Akademien (fast) nur solche auf, die sich auch selbst diesen Namen gegeben haben. Das ist insofern problematisch, als die Bezeichnung Akademie im 18. Jahrhundert noch sehr viel mehr abdeckte als heute und allgemein als Synonym gebraucht wurde für eine gelehrte Gesellschaft, Sozietät, Schule, ein Institut oder ein Verein⁵. Der Handbuch-Artikel erfaßt so insgesamt nur elf Mitgliedschaften Goethes – zumeist Ehrenmitgliedschaften – in- und ausländischer Akademien. Am Beginn der Liste von Goethes Ehrenmitgliedschaften stand übrigens die am 10.2.1789 erfolgte Aufnahme des Dichters in die Königlich-preußische Akademie der Künste und mechanischen Wissenschaften. Im Jahre 1806 wurde Goethe auf Vorschlag von Alexander von Humboldt und Aloys Hirt als auswärtiges Mitglied in die Preußische Akademie der Wissenschaften aufgenommen. Der Zeitpunkt der beiden Aufnahmen fiel im übrigen zeitlich mit markanten politischen Zäsuren zusammen. Auf den Tod Friedrichs II. von Preußen am 17.8.1786 und die Thronbesteigung durch Friedrich Wilhelm II. folgte eine Welle Nobilitierungen und Auszeichnungen von Persönlichkeiten des politischen und kulturellen Lebens, welche der alte Preußenkönig eher abschätzig betrachtet hatte und die für die Pläne des neuen Preußenkönigs und der um ihn herum agierenden einflußreichen Personen wie Prinz Heinrich über Graf Hertzberg bis hin zu Wöllner und Bischoffwerder von Interesse waren. Goethe gehörte sicher zu jenem Kreis von Persönlichkeiten, die für die Pläne der neuen Machthaber in Preußen eingespannt und so auch durch Ehrungen beeinflusst werden sollten. Ja schließlich fallen Preußens Versuche – unter Beteiligung von Türken, Polen, Schweden und anderen Gegnern der Kaiser Rußlands und Österreichs sowie unter Goethes persönlicher Mitwirkung – Ungarn von Österreich loszulösen und Herzog Karl August

⁴ *Goethe Handbuch in vier Bänden* (u. Registerbd.). Hg. von Regine Otto, Bernd Witte u.a. Stuttgart/Weimar 1996–98, Bd. 4/1, S. 13–15.

⁵ Vgl. *Goethe-Wörterbuch*. Hrsg. von der Berlin-Brandenburgischen Akademie der Wissenschaften (bis 1990: Akademie der Wissenschaften der DDR), der Akademie der Wissenschaften in Göttingen und der Heidelberger Akademie der Wissenschaften. Bd. 1, Stuttgart (u.a.) 1978, Sp.313–315.

von Sachsen-Weimar zum König von Ungarn wählen zu lassen, genau in diese Zeit⁶. Der ungarische Unterhändler, Baron von Hompesch, hatte über Bischoffwerder und den Preußenkönig versucht, den Weimarer Herzog für das riskante Unternehmen zu gewinnen, als ungarischer König zu kandidieren⁷. Eine Idee, der Goethe angesichts der Unberechenbarkeit der preußischen Außenpolitik heftig mißtraute. Von Hompesch suchte denn auch in Warschau die Polen auf diesen antihabsburgischen Plan einzustimmen. Die wenig später erfolgte plötzliche Annäherung Friedrich Wilhelms II. an Österreich hatte dann ja jedoch die 2. und 3. Teilung Polens zur Folge.

Zehn Tage vor der katastrophalen Niederlage der Preußen bei Jena und Auerstedt übersandte Aloys Hirt das vom Preußenkönig Friedrich Wilhelm III. bestätigte Aufnahmeschreiben in die Preußische Akademie der Wissenschaften an Goethe, der es dann auch „mitten unter den Kriegsunruhen“⁸ in Empfang nahm.

Daß aber der Autor des Artikels im Goethe-Handbuch bei Nennung der Akademiemitgliedschaften auch Goethes Ehrenmitgliedschaft an der Universität Charkow aufführt, zeugt von einer erstaunlichen Inkonsequenz. Nicht nachvollziehbar ist das Fehlen der polnischen Akademie allemal, wäre es doch ein leichtes gewesen, die Gesellschaft der Freunde der Wissenschaften in ihrem eigentlichen Charakter, nämlich dem einer Akademie mit den einzelnen Fakultäten bzw. Klassen zu erkennen, auch wenn die Gesellschaft nicht ausnahmslos Künstler und Wissenschaftler aufnahm, sondern auch Politiker, Militärs, Aristokraten, Gutsbesitzer und Landeigentümer – Leute also, die durch ihren Einfluß, ihre Arbeit, ihre Sammlerleidenschaft oder dank ihres Vermögens der polnischen nationalen Sache zu dienen vermochten⁹. Zudem konnte der Name Akademie

⁶ Vgl. Paul Bailleu: *Herzog Karl August, Goethe und die ungarische Kaiserkrone*. In: *Goethe-Jahrbuch*, Bd. 20, 1899, S. 14–152; Robert Gragger: *Preußen, Weimar und die ungarische Kaiserkrone. Mit dem Faksimile eines Goethe-Briefes*. Berlin/Leipzig 1923; Hans Tümmeler: *Einleitung*. In: *Politischer Briefwechsel des Herzogs und Großherzogs Carl August von Weimar*. Hrsg. von Willy Andreas. Bearbeitet von Hans Tümmeler Bd. 1, Stuttgart 1954, bes. S. 41–45.

⁷ Vgl. Bischoffwerder an Carl August, 4.12.1789; In: *Politischer Briefwechsel des Herzogs und Großherzogs Carl August von Weimar*, Bd. 1, S. 530.

⁸ Goethe an A. Hirt, 3.11.1806; In: *Goethes Werke*. Weimarer Ausgabe (=WA). Weimar 1887–1919, IV. Abteilung, Bd. 19, S. 226.

⁹ Vgl. Alicja Kulecka/Magdalena Osiecka/Dorota Zamojska: „...którzy nauka, cnota Ojczyznie kochają“ znani i nieznanymi członkowie Towarzystwa Królewskiego Warszawskiego Przyjaciół Nauk. W dwusetną rocznicę powstania Towarzystwa. Warszawa 2000, S. 100.

Anfang des 19. Jahrhunderts unter den Bedingungen der Teilung Polens nicht verwendet werden, da er doch als Ausdruck eines nationalen Selbstverständnisses ihrer Mitglieder bei der zaristischen Obrigkeit unliebsam gewesen sein dürfte. Goethe immerhin nennt die Gesellschaft in seinem Brief an ihren Präsidenten Niemcewicz vom 7. Juni 1830 eine „verehrte Akademie“¹⁰, und zwar genau in der einschlägigen Wortbedeutung „gelehrte Gesellschaft“, wie man aus dem „Goethe-Wörterbuch“ eindeutig ersehen kann¹¹.

Aber die Ernüchterung über die Forschungslage ging noch weiter. Goethe ließ nämlich 1829 eine eigene Liste aufstellen mit allen gelehrten Gesellschaften, die ihm eine Mitgliedschaft angeboten hatten. In diesen Listen sind insgesamt 53 Diplome gelehrter Gesellschaften aufgeführt¹², die zwar nicht ausschließlich den Namen „Akademie“ führen, unter denen sich aber doch auch welche befinden, die wir heute ausdrücklich als solche bezeichnen würden. Goethe hatte vor, die Liste in seiner Zeitschrift „Kunst und Altertum“ zu publizieren, um diesen Gesellschaften für die Ehre, ihn aufzunehmen, quasi summarisch seinen Dank abzustatten¹³. Goethes Zählung endete aber am 30. April 1829, was dann dazu führte, daß von der Forschung alle die Akademien und gelehrten Gesellschaften nicht mehr berücksichtigt wurden, die nach dem Stichdatum des 30. April 1829 Goethe noch zu ihrem Mitglied wählten. Zudem stellte sich Goethes Vernetzung in wissenschaftlichen Gesellschaften und Akademien als ein wiederholt beklagtes, bisher aber kaum untersuchtes Forschungsgebiet der Goetheforschung heraus¹⁴.

Ich habe dann in der sehr zuverlässigen Bibliographie von Günther Schmid „Goethe und die Naturwissenschaften“ (Halle/S. 1940) nicht weniger als 33 Mitgliedschaften oder Ehrenmitgliedschaften Goethes in wissenschaftlichen Akademien oder Gesellschaften gezählt. Aber die Mitgliedschaft in der Gesellschaft der Freunde der Wissenschaften in Warschau nannte auch Schmid nicht. Man kann dabei sicher nicht völlig

¹⁰ WA IV, Bd. 47, S. S. 94. Vgl. auch die Grundbedeutungen von Akademie. GWb 1, Sp. 313–315.

¹¹ *Goethe-Wörterbuch*, Bd. 1, Sp. 313.

¹² gehören auch die sogenannte Societas Regia scientiarum Göttingensis, die oder die Société Royale d'Agriculture et de Botanique in Gent oder die Naturforschende Gesellschaften wie die in Halle oder Jena, usw

¹³ Vgl. WA I, Bd. 53, S. 211 ,499; wesentlich aussagekräftiger: *Goethes Sämtliche Werke nach Epochen seines Schaffens*. Münchner Ausgabe, Bd. 18/2, S. 139–142; 893–904.

¹⁴ Vgl. Kommentar, ebenda, S. 893.

ausschließen, daß es womöglich ideologische Gründe waren, die polnische Gesellschaft zu ignorieren. Das Buch erschien immerhin 1940. Nach dem polnischen Aufstand wurde die Gesellschaft im Juli 1832 aufgelöst. Zudem suchten die Verwaltung über das Königtum Polen und die zaristischen Behörden zu beweisen, daß die Gesellschaft einen politischen und keinen wissenschaftlichen Charakter gehabt habe, und deshalb wurden deren Sammlungen und Archive überwiegend nach St. Petersburg und Moskau gebracht. Aus all den genannten Gründen dürfte die Kenntnis von Goethes Mitgliedschaft zu diesem Zeitpunkt jedenfalls nicht einwandfrei belegbar gewesen sein. Die Weimarer Ausgabe von Goethes Werken gibt 1909 z. B. die Handschrift als nicht zugänglich an¹⁵. Die Akten des Archivs der Gesellschaft kehrten erst 1923/24 in lückenhafter Form nach Warschau zurück. Während des zweiten Weltkrieges wurden die Akten dann größtenteils vernichtet.

Dies alles mag also dazu beigetragen haben, daß die Goethe-Forschung bisher von Goethes Mitgliedschaft in der Warschauer Gesellschaft keine Notiz genommen hat.

II. Goethe war durch Diplom vom 3. Januar und durch ein Begleitschreiben von Julian Ursyn Niemcewicz, dem Vorsitzenden der Gesellschaft, vom 18. Januar 1830 (die Originale befanden sich im Goethe-Schiller-Archiv in Weimar) zum Ehrenmitglied der „Societas Regia Philomathica Varsaviensis“ ernannt worden und hat sich dafür in einem lateinischen Brief bedankt. Alexander Kraushar und Jakob Caro nahmen an, daß die lateinische Textfassung nicht von Goethe selbst stammte, sondern entweder von Mitarbeitern Goethes, den Altphilologen Friedrich Wilhelm Riemer oder Karl Wilhelm Götting, wahrscheinlich von letzterem. Beide hatte Goethe nämlich seinerseits ungefragt in seinem Antwortbrief als Mitglieder der Warschauer Akademie vorgeschlagen, und beiden Vorschlägen war dann von seiten der polnischen Gesellschaft entsprochen worden. Tatsächlich war der Autor Götting, der sich in der lateinischen Fassung eng an Goethes Vorgaben gehalten hatte¹⁶.

¹⁵ „Handschrift (wohl Schreiberhand) in den Acten der „Société royale philomatique“ oder „Gesellschaft der Freunde der Wissenschaften“ in Warschau, aufgefunden von Alexander Kraushar, abgedruckt von Jakob Caro in den Studien zur vergl. Literatur-Geschichte I, 4, 388, unzugänglich.“ (WA IV. Abt., Bd. 47, S. 360)

¹⁶ „Ew. Excellenz werden verzeihen, dass ich erst heute das lateinische Schreiben nach Warschau übersende: Vorbereitungen zum Wiederanfang der collegia haben mich vorige Woche so beschäftigt, dass ich erst vorgestern die gehörige Musse erlangt habe. Ich habe mich streng an das von Ew. Excellenz angedeutete gehalten bei der Abfassung des

Er setzte also in bester ciceronianischer Manier einen lateinischen Dankesbrief an die „Königlich Wißbegierige Gesellschaft“ auf, in welchem Goethe seinen Gruß entbietet:

„Wenn es denn zu Recht als etwas Großes eingeschätzt wird, wenn wir unseren Landsleuten anscheinend das an Unterstützung gebracht haben, daß sie glauben, einiges durch unsere wissenschaftliche Bemühung erreicht haben: dann ist es zu den wünschenswertesten, uns vom Schicksal gütig zugestandenen Dingen zu zählen, wenn sogar zu auswärtigen Nationen, die [von uns] in Sprache und Abstammung weit unterschieden sind, auf eine solche Weise unser Name ausgedehnt [bekannt gemacht] wird, daß es auch diese [Nationen] nicht verdrießt, einigermaßen von uns gelernt 'profitiert' zu haben.

Deswegen bezeuge ich Eurer so berühmten Gesellschaft und Dir, ganz herausragender Vorsitzender, meine größte Dankbarkeit, daß Ihr mich in Euren überaus glanzvollen Kreis habt aufnehmen wollen. Dies rechne ich mir nämlich sowohl wegen jenes Ziels, das Ihr Euch vorgenommen habt und das des hochherzigen Volkes von Polen sehr würdig ist, als auch wegen des höchsten fördernden Einflusses Eures überaus milden Königs, der mit gleichermaßen brennendem Herz so sehr die freien Wissenschaften pflegt, wie er seine Völker schützend umfaßt hält, nicht nur als Ehre an, sondern sogar als große Zierde.

Freilich gestehe ich ein, daß ich, wie es ja durch mein fortgeschrittenes Alter nicht anders sein kann, hinsichtlich der lebhaften, Eurer Gesellschaft zu leistenden Hilfe mit den jüngeren Mitgliedern nicht mithalten kann. Ich möchte also, daß Ihr gerecht und gut beratet, ob ich weniger für Eure Sache werde erarbeiten können, als ihr auf einzigartige Weise verfolgt; ihr mögt Euch jedoch davon überzeugen, daß ich nach meinen Kräften so handeln werde, daß Euch nicht scheinen mag, Ihr hättet Euch jemand Untätiges angebunden. Was Ihr von mir wünschtet, daß ich es über meine Lebensverhältnisse an Euch schriebe, habe ich diesem [Schreiben] hier beigefügt. Lebet wohl und seid [mir] wohlgesinnt.“¹⁷

Schreibens an die Gesellschaft, weil es so lateinisch gedacht war, dass fast nicht die kleinste Änderung nöthig zu seyn schien“ (WA IV. Abt., Bd. 47, S. 331.)

¹⁷ Joannes Volfgangus a Goethe Societati regiae Philomaticae, quae Varsavii floret S[alutem]. Quum magnum jure existimetur, si popularibus nostris id videmur attulisse adjumenti, ut aliquantum [Seite 96] se arbitrentur opera nostra litteraria adeptos esse, tum in rebus exoptatissimis, a fortuna benigne nobis concessis, habendum est, si etiam ad exterarum nationum, lingua et stirpe longe diversas, ita propagetur nomen nostrum, ut vel has quodammodo a nobis profecisse non poeniteat. Quamobrem, clarissimae Societati Vestrae, Tibique, Praeses excellentissime, gratissimum testor animum, quod in circulum

Auf einem angefügten Blatt stand ebenfalls auf Latein: Name: Johann Wolfgang von Goethe Tätigkeit: für den Durchlauchtigsten Sachsen-Weimeraner Herzog für innerste/bedeutendste Pläne zuständig. Geboren zu Frankfurt am Main, im Jahr 1749 am 28. August. Wohnort: zu Weimar

Das Konzept des Briefes, den Goethe seinem Schreiber John am 7. Juni 1830 diktiert hatte, lautet:

„An Julien Ursin de Niemcewicz. Hochwohlgeborner Insonders hochgeehrter Herr. Einer verehrten Akademie habe, beyliegend, meine schuldige Verpflichtung, in dem schicklichsten Idiom, auszudrücken gesucht, nun erlauben Ew. Excellenz, in der mir angebornen Sprache, meinen aufrichtigen besonderen Dank zu entrichten, daß Sie die Geneigtheit gehabt haben, die Aufmerksamkeit einer verehrten Gesellschaft auch auf mich zu wenden. Insofern nun freylich meine hohen Jahre nicht zulassen an Ihrer edlen Thätigkeit lebhaften Antheil zu nehmen, so verfehle nicht, Ihrer eigenen Anregung gemäß, auf den Fall, daß Stellen sich eröffnen sollten, zwey Männer zu empfehlen, welche allerdings verdienen möchten mit der angesehenen Akademie verbunden zu seyn. Der Eine, Dr. Friedrich Wilhelm Riemer, Professor an der großherzoglichen Hauptbibliothek zu Weimar, hat sich durch zweymalige Ausgabe eines griechischdeutschen Lexicons um das Studium der alten Sprachen höchst verdient gemacht, woraus denn folgt, daß er zugleich eine vollkommene Übersicht der meisten Sprachen und Literaturen sich erworben habe. Der Zweyte, Dr. Carl Wilhelm Götting, Professor und Bibliothekar der akademischen Bibliothek zu Jena, ein trefflicher Philolog, der sich, durch Herausgabe der Politik des Aristoteles, nicht weniger anderer, die griechische Literatur betreffenden Arbeiten besonders ausgezeichnet; beide haben, früher und später, bey einer Reise nach Italien für ihr Fach genugsam gewonnen und ich kann also solche im eintretenden Falle gewissenhaft

Vestrum splendidissimum me recipere voluistis. Id enim et propter finem, quem Vobis proposuistis, dignissimum illum populo Poloniae generoso, et propter summam auctoritatem Regis Vestri clementissimi, qui pari animi amore, tam bonas litteras colit, quam populos suos amplectitur, non solum honori mihi duco, sed magno etiam ornamento. Quamquam me fateor, ut pote jam provectum aetate, de vegeta ope Societati Vestrae praestanda cum junioribus sodalibus non posse contendere, velim igitur ut aequi bonique consulatis, si minus elaborare potero pro re Vestra, quam unice sequimini, id autem Vobis persuadeatis me pro viribus ita acturum esse, ut desidem Vobis adjunxisse non videamini. Quae de rebus meis desiderastis, ut ad Vos perscriberem, his adjunxi. Valet et favete. Dabam Vimarum die XIII Maii MDCCCXXX. Joannes Volfgangus a Goethe. Munus: Magno Duci Saxo-Vimarensi Serenissimo a consiliis intimis. Natus: Francofurti ad Moenum. Anno MDCCCXXXVIII d. XXVIII Augusti. Domicilium: Vimarum

vorschlagen. Der ich, ohne Weiteres, mich zu geneigtem Andenken empfehle und es für ein besonderes Glück zu schätzen habe, daß Ihre Kaiserliche Hoheit die Frau Großherzogin, bey Ihrem dießmaligen Aufenthalt vielleicht einiges zu meinen Gunsten gnädigst aussprechen werden. Weimar den 7. Juni 1830.“¹⁸

III. Goethe hat hier nicht einfach eine weitere Mitgliedschaft in seine reiche Liste von Ehrendiplomen eingesammelt. Untersucht man die Hintergründe der Aufnahme Goethes etwas genauer, dann zeigt sich, daß der Weimarer Dichter, Staatsmann und Wissenschaftler in Warschau nicht unumstritten war, sondern daß sich im Streit um Goethes Aufnahme künstlerische, wissenschaftliche und politische Divergenzen auftraten, die ein spannendes Bild zeichnen.

„Ich habe die Ehre, der Gesellschaft zur Ehrenmitgliedschaft J. W. von Goethe vorschlagen zu dürfen, seines Zeichens Minister im Großherzogtum Sachsen-Weimar. Der Name ist so bekannt, daß er keiner Empfehlung bedarf. Diese späte Ehrung einer in Europa anerkannten Berühmtheit möge der Gesellschaft insofern nachgesehen werden, als sie in ihren Kreis aufzunehmen wünscht, wer mit der polnischen Literatur in irgendeiner Weise in Verbindung steht. Goethe hatte erst unlängst Gelegenheit, einige Früchte der slawischen Musen kennen- und schätzen zu lernen, und um die polnische Literatur ist ihm momentan insbesondere zu tun.“¹⁹ Diese Aufnahmeempfehlung des Präsidenten kam insgesamt etwas vollmundig daher. Die Gesellschaft der Freunde der Wissenschaften hatte sich ja ob ihres vornehmlichen Ansinnens, die polnische Sprache und Literatur zu fördern, zur Aufgabe gestellt, solche neuen Mitglieder aufzunehmen, die Bedeutendes für die polnische Sprache und Literatur geleistet haben²⁰. Der Ruf – Goethe interessiere sich für slawische Literatur – geht ganz offenbar auf Adam Mickiewicz und Anton Odyniec zurück, welche im August 1829 mehrfach bei Goethe zu Gast waren. Ihnen hatte Goethe sein Interesse für serbische Lyrik anvertraut, sich aber auch nicht ohne Kenntnisse über Mickiewiczs eigene Arbeiten gezeigt.

¹⁸ WA IV. Abt., Bd. 47, S. 94.

¹⁹ Alexander Kraushar: *Towarzystwo Warszawskie Przyjaciół Nauk 1800–1832*, Bd. IV 1831–1836 (VIII) Kraków Warszawa 1906, S. 248; 375.

²⁰ Vgl. Alicja Kulecka/Magdalena Osiecka/Dorota Zamojska: „...którzy nauki, cnotę Ojczyzny kochają” znani i nieznanzi członkowie Towarzystwa Królewskiego Warszawskiego Przyjaciół Nauk. *W dwusetną rocznicę powstania Towarzystwa*. Warszawa 2000, S. 42f.

So erwähnte er, wie Odyniec berichtet, „daß er Adam schon aus den Journalen kenne, sowie auch Fragmente aus seiner neuen Dichtung („Konrad Wallenrod“), welche ihm Frau S.(zymanowska) freundlichst in einer deutschen Übersetzung (von Fräulein Caroline Jaenisch, einer Freundin Adam's in Moskau) zugesendet, oder welche er später in den Leipziger Jahrbüchern [?] gelesen hatte. Dorthin wisse er auch, wie er, sich zu mir wendend, versicherte, von dem von mir herausgegebenen Almanach (Melitela), welcher Productionen aller jetzt lebenden polnischen Dichter enthält, habe auch dort die Übersetzung meiner Dichtung „Die Gefangene des Litauers“ gelesen, und lobte die Lebendigkeit der Handlung und des Stiles (autant que je puis en juger par la traduction)“²¹.

Insgesamt aber, so klagte Goethe gegenüber den beiden jungen polnischen Romantikern, „verstehe er nur wenig von der polnischen Literatur und kenne keine slawische Sprache“²².

Der Grund, Goethe in die Gesellschaft der Freunde der Wissenschaften aufzunehmen, bestand sicher nicht in erster Linie darin, daß er sich für die polnische Literatur einsetzte. Eher darf man wohl annehmen, daß sich die Gesellschaft Renommee versprach, wenn sie mit Goethe eine Persönlichkeit von europäischem Rang in ihren Reihen begrüßen durfte. Hervorhebenswert ist übrigens, daß Goethe eben nicht – wie sonst in den meisten vergleichbaren Fällen – wegen seiner naturwissenschaftlichen Arbeiten in die Akademie gewählt wurde, sondern wegen seines Rufs als Dichter.

Doch Goethes Ansehen war nicht unumstritten innerhalb der polnischen geistigen und künstlerischen Elite. Zwar hatten Mickiewicz und Odyniec Goethe bei ihrem Besuch geradezu weihevoll wie einen Jupiter, einen Gott, bewundert. Aber die Gesellschaft der Freunde der Wissenschaften hatte sich bereits in politisch als auch in ästhetisch differenzierte Flügel aufgespalten.

Neue Kandidaturen für die Mitgliedschaft respektive Beförderungen innerhalb der Gesellschaft wurden gewöhnlich im Vorfeld einer öffentlichen Hauptversammlung vorgeschlagen, so daß der Präsident ihre Namen in seiner Eröffnungsrede der Allgemeinheit bekanntgeben konnte. Diesmal kam es jedoch ungeachtet der für den 9. Dezember 1829 anberaumten öffentlichen Sitzung und trotz der ungewöhnlich hohen Zahl neuer Kandidaten von europäischem Rang wie auch herausragender Persönlichkeiten aus dem polnischen Wissenschaftsbereich zu keiner

²¹ *Zwei Polen in Weimar. ein Beitrag zur Goetheliteratur aus polnischen Briefen übers. und eingel.* von Franz Thomas Bratranek. Wien 1870, S. 54.

²² Ebenda, S. 55.

Abstimmung²³. Es drang zunächst nichts über die Ursachen nach außen, später wurde aus Andeutung im damaligen „Polnischen Kurier“ bekannt, daß es über einige Kandidaten zu Unstimmigkeiten innerhalb der Gesellschaft gekommen war. Aus einigen an die Presse lancierten Indiskretionen wurde erkennbar, daß insbesondere Goethes Kandidatur den Protest eines prominenten Schriftstellers aus dem Kreise der sogenannten Klassiker hervorgerufen hatte und daß sich daran eine heftige Diskussion entsponnen habe, zu deren Klärung die Abstimmung anscheinend zeitweilig ausgesetzt werden mußte.

Danach schwieg sich Präsident Niemcewicz auf der am 9. Dezember 1829 abgehaltenen Sitzung über das Abstimmungsergebnis in puncto neue Mitglieder aus²⁴.

Bevor nun auf der Auswahlsitzung, die erst im Januar des Jahres 1830 stattfand, die mehrheitliche Abstimmung über die Kandidatur Goethes mit lediglich einem „Einwand“ erfolgte, wurde eine Diskussion angekündigt zwischen einem der Stimmberechtigten, welcher den Beweis dahingehend zu erbringen gedachte, daß Goethe nicht als Mitglied aufgenommen werden dürfe, und einem anderen, der für seine Aufnahme war. Zu diesem kennzeichnenden Meinungs-austausch ist es nicht gekommen. Warum nicht, das ist schwer festzustellen, da Akten und sonstige Schriftstücke der Gesellschaft aus eben jener Zeit leider nicht vollständig erhalten sind.

Hier nun sind einige Erläuterungen zum Gegensatz zwischen den polnischen Romantikern und Klassikern – oder besser Klassizisten – notwendig; einmal weil sich die Verhältnisse in Polen, Rußland oder Ungarn anders darstellten als in Deutschland, und zweitens, weil man ohne diesen Kampf um Vorherrschaft in der Ästhetik, die politische Dimension des Streites um Goethes Aufnahme nicht verstehen kann. Ich stütze mich hier insbesondere auf die Ausführungen von Czesław Miłosz in seiner „Geschichte der Polnischen Literatur“²⁵. Um 1820 entstand innerhalb der polnischen Jugend eine romantische Bewegung, die anders als die deutsche Romantik, durch die Konfrontation mit dem revolutionären Frankreich sich überwiegend politisch konservativ entwickelnd, einen patriotisch-revolutionären Charakter annahm. Die polnische Romantik trug ähnliche Züge wie die frühen deutschen Burschenschaftler. Beide

²³ Ich folge hier der Darstellung: Alexander Kraushar: *Towarzystwo Warszawskie Przyjaciół Nauk 1800–1832*, Teil II., Kraków Warszawa 1906, 254ff.

²⁴ Vgl. Antoni Magier. Warschau 1903, S. 11.; zit. nach Kraushaar.

²⁵ Köln 1981.

waren sie eine revolutionäre Generationsbewegung. Beide sehnten sich nach einer angeblich besseren Zeit der alten Freiheiten zurück, die es einstmals in der nationalen Vorgeschichte gegeben habe. Literarisch machte sich die romantische Bewegung in ihrem Aufbegehren gegen den klassizistischen Geschmack kenntlich und war von Anfang an politisch betont. Im Gegensatz zu einer Haupttendenz der deutschen Romantik wurde hier Romantik nicht als Flucht des Menschen ins Innenleben verstanden. Die polnische Romantik zeichnete sich aus durch einen Drang nach politischen Veränderungen. Der romantische Dichter sah sich dementsprechend als nationaler Barde, als Volksheld. Die Partei der Klassiker innerhalb der polnischen Literatur orientierten sich demgegenüber streng am französischen Klassizismus. In Frankreich lebte am Hofe Stanislaw Leszczyńskis, dem emigrierten König von Polen und Schwiegervater Ludwigs XV., ein Teil der polnischen Elite. Von hier aus hatte sie erfolgreich Einfluß auf die Kunst in Polen genommen. Die Regeln des französischen rationalen Klassizismus in den schönen Künsten, in der Literatur und auf dem Theater wurden von den Vertretern der polnischen Klassik eifersüchtig verteidigt, ja sie verhinderten sogar, daß Werke, die diesen Regeln nicht entsprachen, nach Polen eingeführt werden durften. Warschau war das zunehmend unter Druck geratene Zentrum dieser einst dominierenden Richtung. Diese Warschauer Literaten, die auch in der Gesellschaft der Freunde der Wissenschaften fest verankert waren, wurden von der Jugend einer übertriebenen Anhängerschaft an die bestehende Ordnung angeklagt. Dabei waren die Klassiker vor allem Gefolgsleute von Voltaire, die ihre bissigen Angriffe auf Aberglaube, Klerikalismus, Vorurteile und menschliche Schwächen nach dem Vorbild der älteren französischen Aufklärung fortsetzten. Richtig ist allerdings, daß sie sich nicht mit der bestehenden politischen Ordnung anlegen wollten.

Einer ihrer hervorragendsten Vertreter, Ludwig Osiński, Odendichter, Dramatiker, Kritiker und Literaturprofessor an der Warschauer Universität, war es denn auch, der in jener denkwürdigen Abstimmung gegen Goethes Aufnahme auftrat²⁶. Die Debatte über Goethes Aufnahme sprach sich bald herum und wurde sogar bis ins Petersburger Wochenblatt kolportiert. Osiński war bekannt geworden durch seine exzellenten Übertragungen klassizistischer Dramen wie *Der Cid* oder *Die Horatier* von Comeille

²⁶ Alexander Kraushar: *Towarzystwo Warszawskie Przyjaciół Nauk 1800–1832*, Teil II., Kraków Warszawa 1906, Kap. 15, S. 254ff.

oder „Alzire“ von Voltaire²⁷. Er war von 1804 bis 1814 der Sekretär der Gesellschaft der Freunde der Wissenschaften gewesen, weshalb sein Wort etwas galt unter den Mitgliedern. Es war dann auch ein Vertreter der gegnerischen „Romantiker“, der Osieńskis Opposition gegen Goethes Aufnahme öffentlich machte.

²⁷ „Ludwik Osieński (1775–1838), jüngerer Bruder von Alojzy (Alois) Osieński; anerkannter Dichter und Redner aus dem Fürstentum Warschau und den Anfangsjahren des Königreichs Polen, geboren in Kock. Besuch der Pijarschule in Radom, vorzeitiger Abschluß derselben im Alter von 14 Jahren. Im weiteren höhere Studien an gleichem Ort, sodann Aufnahme in den sowie Lehrtätigkeit am hiesigen Pijarenorden, schließlich Vorlesungen an verschiedenen Häusern und im eigenen Pensionat, das er zusammen mit Konstanty (Konstantin) Wolski unterhielt. Exzellente Übertragungen französischer Tragödien (*Alzire*, *Der Cid* und *die Horazianer* 1801–1804) begründeten unverzüglich seinen Ruhm unter den bedeutendsten Schriftstellern seiner Zeit. Nach Gründung des Fürstentums Warschau Generalstaatssekretär im Justizministerium und danach Schreiber beim Kassationsgericht. Erneute Berühmtheit durch glorreiche Verteidigung des Oberst Siemianowski, sie gilt seither als bleibendes mustergültiges Beispiel für hohe Redekunst und Beweiskraft in der [polnischen] Literatur. Von seinem Schwiegervater Wojciech Boguslawski Übernahme der Geschäfte des Nationaltheaters in Warschau, ... 1818 Berufung als Professor für Literatur an die Warschauer Universität und 12 Jahre lang Leiter dieses Lehrstuhls. ... Einige Jahre bis zu seinem Ableben Referendar im Staatsrat. L. Osieński starb am 27. November 1838 und wurde auf dem Powązkowski-Friedhof beerdigt. Unvergessen sind seine Verdienste in der Vervollkommnung des polnischen Verses, dem er nach Trembecki als erster einen neuen, bis dato unbekanntenen harmonischen Klang verlieh. Neben den durch Originaltreue und Schönheit sich auszeichnenden Übersetzungen als freischaffender Dichter – Beweis seines hohen Talentes mit den beiden Oden auf die *Heimkehr des siegreichen polnischen Soldaten* 1809 und *Zum Gedenken an Kopernikus* sowie dem lyrischen Drama *Andromeda*, aufgeführt am Warschauer Theater zur Zeit unter Kaiser Napoleon I. 1799 Herausgabe erster Proben seines poetischen Schaffens. ... Erst 1861 Herausgabe seiner Werke durch die Witwe des Autors mit Unterstützung und im seligen Andenken an Jan Kanty (Johann Kant) Wołowski sowie unter der Redaktion von F. S. Dmochowski. Die vierbändige Osieński-Ausgabe enthält: neben dessen Biographie seitens des Verlages Übersetzungen der folgenden Tragödien: Pierre Corneilles *Der Cid*, *Cinna*; Voltaires *Alzire*; Chéniers *Fenelon*; Du Bellays *Gabrielle de Vergy*; originale Gedichte und übersetzte; Vorlesung zum Literaturvergleich an der Warschauer Universität; Lobreden und Strafvorträge; Kritiken und literarische Vorträge; Traktat über Schreibweise und Rechtschreibung, über den Gebrauch der Buchstaben j, y und i. Sie enthält nicht alle seine Werke. 1809–1810 Bearbeitung des *Warschauer Tagebuches* in vier Bänden. Als Mitglied in der Gesellschaft der Freunde der Wissenschaften bekleidete er eine ehrenamtliche Funktion und gehörte dem Sitzungsrat innerhalb dieser Gesellschaft und dem Ausschuß zur Festlegung der polnischen Rechtschreibung an. K. Wł. W.“ *ENCYKLOPEDIJA POWSZECHNA*, Bd. 20, Warschau 1865, S. 115 f.

Wir wissen, daß die Meldung über den Streit um Goethes Kandidatur von Maurycy (Maurizius) Mochnacki stammte und eben zu jener Zeit die Zeitungen vermehrt gegen die Klassiker zu Felde zogen, die der Allgemeinheit einzig über die Gesellschaft der Freunde der Wissenschaften präsentiert wurden. Wahrscheinlich trugen jene Attacken letzten Endes aber zur Stärkung der Reihen der Klassiker bei, gewissermaßen zum Ausdruck ihrer Abneigung gegen die Romantiker, „die Goethe als ihren Patriarchen schätzten“, dessen Mitgliedschaft aber „unserer [der polnischen] Literatur zum Schaden gereichen könnte“. Mochnacki war in der Revolution 1831 übrigens einer ihrer eifrigsten Anführer, wurde aber durch Aktenfunde, die ihn angeblich als Verräter entlarvten, aus der Führungsspitze verstoßen. Um seine Ehre wieder herzustellen, ging er als einfacher Soldat ins Feld. Mochnacki wurde mehrfach verwundet, erhielt das goldene Kreuz der Tapferkeit, mußte aber dann nach dem Scheitern des Aufstandes ins Exil gehen, wo er in Paris mit Mickiewicz zusammentraf und als erster den Grund für den Mißerfolg der polnischen Revolution im Widerstand der bürgerlichen Klassen gegen die Volksbewaffnung sah. Er starb 1833 im Exil an den Spätfolgen seiner Verwundungen²⁸.

Über das Abstimmungsergebnis der Januarsitzung berichtete man erst am 30. April 1830 auf einer öffentlichen Sitzung. Denn jene in den täglichen schriftlichen oder mündlichen Verlautbarungen über die Namen der gewählten Mitglieder zirka zwei Tage nach der Abstimmung lancierte Information waren gerüchteweise nebulös und ungenau geblieben.

Der erste, der sich aus einem Gefühl der Dankbarkeit heraus in einer vertraulichen Mitteilung eiligst für die Wahl aussprach, war Józef Korzeniowski.

„Ich bitte Herrn J. W.“ – schrieb er unter anderem an Präsident Niemcewicz – „dieser meiner hiermit eröffneten tiefempfundenen Verehrung für Seinen großen Geist, Bildungshorizont und Seine staatsbürgerliche Gesinnung gütigst versichern zu wollen. Diese Verehrung und Wertschätzung teile ich mit dem ganzen Volk. Ich bete zu Gott, daß er uns Herrn J. W. als würdigsten Repräsentanten unserer Vergangenheit noch lange erhalten möge“. Józef Korzeniowski, Dramatiker und Professor für polnische Literatur, war allerdings selbst kein Romantiker, eher im Gegenteil. Er war eher ein konservativer Mensch. Als der Lehrstuhl für polnische Literatur in Krzemieniec nach der Revolution geschlossen wurde, ging er nämlich sehr zum bitteren Spott der Romantiker nach Kiew und übernahm dort den Lehrstuhl für lateinische Sprache, römische Al-

²⁸ Constant v. Wurzbach: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*. T.18. Wien 1868. In: *Polskie Archiwum Biograficzne*. Mikrofilme ???f.

tertümer und Mythologie. „Die nationale Partei hat ihm diesen Schritt, an der russischen Universität die Lehrkanzel anzunehmen und wie früher seinem gesetzlichen Herrn weiter Dienste zu leisten, sehr übel genommen, ihn offen und heimlich angefeindet und für einen Abtrünnigen, der im Solde der Moskowiter stehe, verschrieen.“ Er schien sich aber darum nicht sehr geschert zu haben, so Constant von Wurzbach in seinem *Biographischen Lexikon des Kaiserthums Oesterreich* (1864)²⁹. So verlief der Riß in der Frage, ob man für die Aufnahme in die Gesellschaft der Freunde der Wissenschaften sei oder dagegen, nicht einfach entlang der Trennlinie zwischen Romantikern oder Klassizisten, sondern ging auch mal quer durch die Reihen. So waren sich revolutionäre Romantiker mit konservativen Klassizisten in ihrer positiven Einschätzung einig, wenn diese die staatstragende politische Haltung Goethes hervorhoben.

Mit der polnischen Geschichte und insbesondere mit dem polnischen Nationalstolz und der Hoffnung auf eine Unabhängigkeit Polens hat sich Goethe übrigens selbst verschiedentlich intensiver auseinandergesetzt, speziell in der Napoleonischen Zeit, da die Polen leidenschaftlich ihre Freiheit zurückzuerlangen hofften.

Sehr typisch ist denn auch seine Haltung nach der Niederschlagung des Aufstandes in Polen. Friedrich von Müller berichtete: „Zwischen 5, 6 Uhr trafen Coudray und ich [Goethe] ihn sehr heiter und aufgelegt, ja er neigte sehr zu seiner Lieblingsform, der Ironie. Als ich das Verbot von Raumer's [']Untergang Polens['] rügte, vertheidigte er es lebhaft. »Preußens frühere Handlungsweise gegen Polen jetzt wieder aufzudecken und in übles Licht zu stellen, kann nur schaden, nur aufreizen. Ich stelle mich *höher*, als die gewöhnlichen platten moralischen Politiker, ich spreche es geradezu aus: Kein König hält Wort, kann es nicht halten, muß stets den gebieterischen Umständen nachgeben; die Polen wären doch untergegangen, *mußten* nach ihrer ganzen verwirrten Sinnesweise untergehen; sollte Preußen mit leeren Händen dabei ausgehen, während Rußland und Österreich zugriffen? Für uns arme Philister ist die entgegengesetzte Handlungsweise Pflicht, nicht für die Mächtigen der Erde.«³⁰

Goethe wäre nicht der abgeklärte Diplomat und Staatsmann eines kleinen, von Großmächten wie Preußen, Habsburg, Rußland oder

Frankreich abhängigen Ländchens gewesen, wenn er ernsthaft der polnischen Sache eine echte Chance eingeräumt hätte. Das machte nicht zuletzt auch seine Danksagung an die Gesellschaft der Freunde der Wissenschaften deutlich, wo er ausdrücklich den milden König und seine weitsichtige Kultur- und Wissenschaftspolitik hervorhob.

Wir haben hier also wieder einmal den Fall, daß Goethe über die literarischen und politischen Grenzen hinweg zu polarisieren in der Lage war. Die Romantiker, die eine Revolution der Gesellschaft herbeiführen wollten, begeisterten sich für einen Realpolitiker, der alles Revolutionäre scheute und die Burschenschaftler in Jena, mit denen sie konspirierten, scharf verfolgen ließ. Die Klassiker lehnten ihn ab, weil er sich von den klassizistischen Regeln verabschiedet hatte und mit seinen Jungenddichtungen der Romantik vorgearbeitet hatte. Und ein gemäßiger Bürger wie Korzeniowski lobte Goethe für „Seinen großen Geist, Bildungshorizont und Seine staatsbürgerliche Gesinnung“, wenn er schon dessen Abkehr vom französischen Klassizismus nicht gutheißen konnte.

Der „Fall“ der Kontroverse über Goethes Aufnahme in die Gesellschaft der Freunde der Wissenschaften erweist sich als eine spannende Auseinandersetzung, bei der politische, kulturelle, nationale und ästhetische Auseinandersetzungen aufscheinen. In der Neuauflage des Goethe-Handbuches sollte auch aus diesem Grund die polnische Gesellschaft der Freunde der Wissenschaften im Artikel „Akademienmitgliedschaften“ aufgenommen werden.

²⁹ , Constant v. Wurzbach: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*. T.12. Wien 1864 (112) In: *Polskie Archiwum Biograficzne*. Mikrofiche 239, Bild 041ff

³⁰ *Goethe Gespräche*. Auf Grund der Ausgabe und des Nachlasses von Flodoard Freiherrn von Biedermann ergänzt und herausgegeben von Wolfgang Herwig. Zürich und Stuttgart 1972, Bd. 3/2, S. 831f.

Małgorzata Sobieszczak-Marciniak
 Muzeum Marii Skłodowskiej-Curie,
 Warszawa

MARIA SKŁODOWSKA-CURIE'S CONTRIBUTION TO THE DEVELOPMENT OF POLISH ONCOLOGY AND THE WARSAW INSTITUTE OF RADIOLOGY

„...If the achievements which further the growth of the human race move your hearts, if you are filled with admiration for the amazing results produced by the electric telegraph, daguerreotype, narcosis and other magnificent inventions; if you are envious of the share that your country could have in the development of such miracles – I beseech you, take an interest in the fate of the sacred institutions referred to as «Laboratories». You must insist that they are built in abundance, that they are ornamented – for they are the shrines of the past, wealth and well-being. It is in the laboratory that the human kind grows, becomes stronger and better...”. Those are the words of Pasteur, and this concept was further developed by Maria Skłodowska-Curie. „...I am among those who believe that Science embodies a great deal of beauty. A scientist in his laboratory is not merely a technician, but also a child bewildered by the natural phenomena which are as moving as a magical tale...”

But let us start from the beginning. This takes us back to the times of the Polish noblemen – the Skłodowski family, crest of DOŁĘGA, the Boguski family, crest of TOPÓR, later the Polish intellectual elite. The members of both families held high offices in the church and social hierarchy, they participated in the national uprisings of 1830 and 1863 and bore the severe consequences of being deported to Siberia. Maria's parents were teachers. Her mother was the headmistress of one of the most renowned private schools for girls in Warsaw at 16 Freta St. Her father was a teacher of physics and mathematics in private and state schools.

Maria Salomea Skłodowska was born on 7 November 1867 in Warsaw at Freta St. as the fifth and youngest child to the Skłodowski family. The eldest, Zofia, died of typhoid when Maria was 9. Another sister, Bronisława, became a doctor, and together with her husband Kazimierz Dłuski opened a sanatorium near Zakopane for children suffering from tuberculosis. Józef also became a doctor. Helena was a teacher. Their mother

died of consumption two years after Zofia, when Maria was only 11. At the age of ..., Maria was enrolled in a public gymnasium at Krakowskie Przedmieście street in Warsaw.

„...Warsaw was by the Russian occupation ... I belonged to those Poles who believed that only hope for our nation was in a great effort to develop our intellectual and moral and strength...” Maria Skłodowska-Curie wrote in her Autobiography. In 1883, she completed her studies in the gymnasium with merit, earning a matriculation diploma. Maria had to make a choice regarding her future education. She took an active interest in sociology, psychology, literature as well as the natural sciences. The children in the Skłodowski family were raised in the atmosphere of the great Polish Romantic writers' books – Slowacki, Mickiewicz, Krasiński. Maria's formative years coincided with the era of Positivism, and she was particularly influenced by the work of the leading figures of the Positivist movement – Świętochowski, Prus and Orzeszkowa. It was work from the source, organic work, the passion for knowledge. This explains Maria's active involvement in the underground university, known as the Flying University due to the fact that its members were constantly forced to change their meeting venues. Maria wrote: *„...I have vivid memories of those meetings [...]. We had very meagre resources [...], but I still believe that the ideals that guided our actions are the only reasonable basis for social progress. You cannot hope to direct the world to a better future without showing the right path to individuals first...”* The University's students were encouraged to deepen their knowledge and pass it on to others. Maria organised courses for girls and took the post of a governess, first in Warsaw, later in Szczuki, where she taught the children of property administrators – the Żorawskis.

„...Every day, I have two hourly lessons with Andzia, and I read with Bronia. A field worker's child comes here for an hour every day [...] in addition, Broncia and I tutor village girls for two hours: it is nearly a school – we have up to ten students attending...”

Even as a youth, Maria made attempts to put to practice the ideas that had been instilled in her since childhood, even if she risked exile to Siberia.

In 1889, Maria left Szczuki with a well-formed concept of what appealed to her most in life – the magic of natural sciences. She faced a serious practical problem since none of the universities in the partitioned Poland recruited female students. Paris or Geneva remained the only options. Bronisława Skłodowska, Maria's sister, was studying medicine at Sorbonne at the time, and Maria had provided her with financial support

while working as a governess in Szczuki. This time, Maria turned to her sister for assistance. But before leaving the country, Maria for the first time crossed the threshold of a real laboratory in the Museum of Science and Agriculture in Warsaw, her cousin Józef Jerzy Boguski headed the chemical laboratory. *„If Professor Milicer and his assistant Dr. Kossakowski had not taught me chemical analysis, I would have never been able to isolate radium...”* Maria Skłodowska wrote later in her life. Maria's dream came true in November 1891 when she left for Paris at the age of 21. She enrolled in the department of natural sciences. Maria initially lived with her sister and her husband, taking an active part in the meetings of Polish students, attending the concerts of the then beginning pianist Ignacy Paderewski, making friends with the Polish president-to-be Stanisław Wojciechowski. In 1893, she completed her physics studies with top marks, a year later – a course in mathematics as the first runner-up. After a summer spent in Poland, Maria returned to Paris and received the Aleksandrowicz academic scholarship that helped her to survive through harsh times. Although this was never the requirement, she later repaid every penny of the scholarship. In 1895, Maria Skłodowska met Piotr Curie, an established physicist in France, her senior of 8 years. They met at the home of a Polish Professor, Józef Wierusz Kowalski. Maria wrote: *„...When I arrived, Piotr was standing at the balcony door. He seemed young, although he was thirty-five at the time. I was taken in by his bright gaze and a certain type of carelessness in his tall figure...”*

At the time, Piotr was working for the School of Industrial Physics and Chemistry. The first meeting greatly impressed them both, and although neither Maria nor Piotr were willing to make a lasting commitment, fate was soon to prove otherwise. *„...We promised each other (didn't we?) that we would at least remain close friends. I hope you did not change your mind! There are things that we simply cannot impose on ourselves and where promises mean nothing. Yet how wonderful it would be – yet I still cannot believe it – if we could spend our lives together, led by our ideals: your patriotism and our general commitment to the human kind and scientific effort...”* In 1895, Maria and Piotr were married during a modest civil ceremony attended only by the closest family members in the mayorate of Sceaux, Piotr's hometown. They set out on their honeymoon on bicycles they had received as a wedding gift. Their first daughter, Irena, was born in 1897, the second – Ewa – in 1904. Maria Skłodowska-Curie began working on her doctorate in the field of radioactivity, a phenomenon discovered by Henri Becquerel. Becquerel studied uranium

and concluded that some compounds produced very strong radiation. At the time, the causes of radioactivity were a mystery, which Maria Skłodowska-Curie undertook to solve. Maria worked in extreme conditions in a makeshift lab in an old shed, a former prosectorium. She discovered that some samples showed much higher radiation levels than uranium itself. In July 1898, this logic, backed by a slavish effort, led to the discovery of the first radioactive element, named Polonium after Maria's homeland. In December, scientists discovered the second radioactive element – Radium. In 1903, Maria Skłodowska-Curie passed her doctorate examination at the Sorbonne. In the same year, Maria, Piotr and Henri Becquerel received the Nobel Prize in physics. Due to mounting work and poor health, the scientists were able to collect the prize and give the mandatory lecture only in 1905. A year later, when fame enabled them to move to a better laboratory, Piotr died in a street accident. Maria was left alone with her daughters and the promise once given to her husband that regardless of the events in their life, she would never quit her scientific pursuits. In 1908, two years after Piotr's death, Maria became the first female professor in physics at the Sorbonne, taking over Piotr's chair. In 1910, Maria Skłodowska isolated metallic radium. In June 1911, she became a candidate for the Academy of Sciences, but lost by one vote in the election – this opportunity was still unavailable to women at the time. In 1911, Maria attended the first Solvay Conference of physicists. In 1933, she was the only woman at the conference alongside great scientists such as Einstein, Bohr, Planck and Rutherford. In the same year her daughter Irena and Lisa Meinter, Otto Han's colleague, joined her. In December 1911, Maria Skłodowska-Curie received the second Nobel Prize, this time in physics and as her own accomplishment. She became the first and, to date, the only woman to have received the Nobel Prize on two occasions and in two fields of science.

Throughout her career, Maria maintained close links with Poland. She supported Polish scientists, their initiatives and projects; she awarded scholarships in her laboratory and provided Polish scientists with opportunities to work in scientific institutions in France and other countries. The Warsaw Society of Science was established in 1907 to continue the tradition of the Warsaw Royal Friends of Science Society, an organisation dissolved in 1831. Maria became the Society's honorary member in 1911. A project was initiated to establish a radiology laboratory in Warsaw. The supporters of this concept hoped to bring Skłodowska-Curie back to Poland as the head of the new institution. The Committee for Skłodowska's

Return to Poland was set up. The committee's delegation, headed by writer Henryk Sienkiewicz, arrived in Paris in 1912. *„...Our nation greatly admires you, but we would like to see you working in your country. This is the fervent wish of the entire nation. By having you in Warsaw, we would feel stronger and able to rise from the great oppressions wrought on our nation...”* Maria seemed to back this concept whole-heartedly, but she could not leave her colleagues and students behind, she was unable to return just as her and Piotr's dream of starting a new laboratory was about to materialise. She turned down the offer with a sinking heart. She promised to support the Warsaw laboratory and its supervisor. The laboratory would be headed by two of her most talented students – Jan Danysz and Ludwik Wertenstein. At the outbreak of World War I, Danysz – a French citizen – was drafted to the army and died in the first days of the military conflict. Maria visited Warsaw in 1913 to attend the opening ceremony of Mirosław Kernbaum's Radiology Laboratory. Kernbaum, a highly promising scientist and one of Skłodowska-Curie's best students, committed suicide in 1911. His father, a rich industrialist, donated 10 000 roubles to the Warsaw Society of Science and undertook to make annual donations. This donation and the Mianowski Fund grant led to the creation of a research and publishing institution. The curator of the Warsaw Society of Science, count Józef Potocki, bought a house on Kaliksta street (now Śniadeckich street) and donated the premises to the society. Maria Skłodowska-Curie received a very warm welcome in Poland, but was ignored by the Russian authorities. She gave a lecture in Polish probably for the first time in her life. The laboratory was launched in March 1914, but the scientist practically lost touch with the new facility several months later upon the outbreak of World War I. Skłodowska-Curie set up a radiology service on the front line and sacrificed everything to aid her second homeland. After the war, in 1926, Wertenstein became the laboratory's official manager, and Maria assumed the post of its honorary supervisor. The laboratory continued to operate until September 1939.

One of the Polish scientist's greatest dreams was to open a radium institute in Warsaw modelled on the example of the Paris institute. She was hoping that the radiology lab would become the cornerstone of the new institute. Maria donated a radium compound (radium bromide) and 1000 dollars donated by American women in 1921. Skłodowska-Curie believed that the new institute would host scientific and medical laboratories. After the end of the war when Poland had regained its independence, Maria began to work on that project with the immense support of her sister

Bronisława, brother Józef, Polish President Stanisław Wojciechowski, the Cancer Committee and the Warsaw University. The Radium Institute Society was established under the auspices of Maria Skłodowska-Curie. The Polish people were asked to make financial contributions. The Radium Institute Donation for Maria Skłodowska-Curie was created and the Donation Committee was headed by Stanisław Wojciechowski. Generous contributions were made by institutions and individuals. The Warsaw University donated an undeveloped property for the construction of the building at Wawelska street. Skłodowska-Curie participated in meetings on the design and organisation of the institute. In 1925, she visited Poland to attend the cornerstone ceremony. Maria gave a lecture on the institute and visited leading scientific organisations in Warsaw, establishing close contacts with Professor S. Pieńkowski of the Warsaw University's Physics Department. Cezary Pawłowski became the head of the Institute's physics department, and the clinical department was supervised by Franciszek Łukaszczyk. In 1929, Skłodowska-Curie donated 1033 mg of radium purchased with the funds raised in the US. The sample was marked with the symbol RMS (Radium of Maria Skłodowska). In September 1939, Łukaszczyk transported the radium out of Warsaw and buried it in the ground in the suburban district of Wawer. After the war, radium was returned to the institute and used for radium applicators. It was subsequently neutralised due to the lack of storage options. In 1932, Maria Skłodowska-Curie made her last visit to Poland to attend the opening ceremony of the Radium Institute. Unfortunately, by 1934, the institute managed to open only its research laboratories. The scientist died of malignant leukaemia on 4 July 1934 in France. She was buried in Sceaux, and in 1995, the ashes of Maria and Piotr were laid in Paris' Pantheon.

Maria and Piotr's daughter, Irena Joliot Curie, donated a part of the Nobel Prize funds received in 1935 and an electrical magnet to the Warsaw Institute. The magnet is currently on display in the Maria Skłodowska-Curie's Museum in Warsaw.

Dorota Zamojska
Archiwum PAN,
Warszawa

TOWARZYSTWO WARSZAWSKIE PRZYJACIÓŁ NAUK – POCZĄTKI OGÓLNOPOLSKIEJ ORGANIZACJI NAUKI

Po III rozbiórce Polski, dotychczasowa stolica państwa, Warszawa, zepchnięta została do rangi prowincjonalnego miasta pruskiego. Opuściły ją wielkie rody arystokratyczne, bądź to usuwając się do swych majątków wiejskich, bądź przenosząc do siedzib dworów zaborczych. Na emigrację udała się większość przedstawicieli polskiej elity intelektualnej i politycznej, zagrożonych represjami za zaangażowanie patriotyczne w okresie Powstania Kościuszkowskiego. Ośrodki uniwersyteckie – Wilno i Kraków – odcięte zostały od dawnej stolicy granicami rozbiorowymi.

Z upływem czasu, gdy minął pierwszy szok związany z klęską polityczną, stało się oczywiste, iż brak ośrodka intelektualnego stanowi zagrożenie dla dalszego trwania narodu, a także dla normalnego funkcjonowania społeczeństwa polskiego, które – w tych czy innych ramach politycznych – istniało przecież nadal i w sposób naturalny dążyć musiało do dalszego rozwoju. Dość szybko zdano sobie sprawę, iż potrzeb kulturalnych tego społeczeństwa nie zaspokoją – i zaspokoić nie zamierzają – instytucje państwa pruskiego. W odradzających się polskich salonach powstał pomysł utworzenia stowarzyszenia, które stałoby się instytucjonalnym oparciem dla polskiego życia kulturalnego. W prace nad jego utworzeniem zaangażowali się przedstawiciele do niedawna najpotężniejszych rodów Rzeczypospolitej (Stanisław Sołtyk, Stanisław Potocki, Aleksander Chodkiewicz, Tadeusz Matuszewicz), a także wybitni działacze polityczni i uczeni, często noszący suknie duchowne (biskup Jan Albertand, ks. Stanisław Staszic, ks. Franciszek Dmochowski). 23 listopada 1800 r. odbyło się pierwsze posiedzenie stowarzyszenia, które w literaturze historycznej określane jest najczęściej mianem Towarzystwa Przyjaciół Nauk (TPN), chociaż w toku swych dziejów używało również nazw Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk i Towarzystwa Królewskiego Warszawskiego Przyjaciół Nauk i uznawane za pierwszą polską (obejmującą swym działaniem całość dawnych ziem Rzeczypospolitej, a nie tylko Warszawę czy nawet zabór pruski) Akademię Nauk. Oczywiście,

na terytoriach Rzeczypospolitej powstawały już wcześniej rozmaite stowarzyszenia naukowe, jednak ze względu bądź na krótkość ich istnienia, skromność działalności bądź też zawężenie (regionalne lub dyscyplinarne) pola działania nie mogą być one zaliczane do ogólnokrajowych towarzystw naukowych o charakterze akademickim. Dopiero TPN łączy ambicje objęcia swą działalnością całości ziem polskich i wszystkich dziedzin wiedzy z trwałą i skuteczną strukturą organizacyjną.

U zarania istnienia Towarzystwo dzieliło się na pięć wydziałów: 1) nauk wyzwolonych, 2) historii, 3) prawa, 4) nauk fizycznych, 5) nauk matematycznych. W 1804 r. liczbę wydziałów zmniejszono do trzech: 1) matematyczne, 2) filozoficzne, 3) historii, literatury, języków i sztuk wyzwolonych.

Określenie: „Przyjaciół Nauk” ważne jest nie tylko jako stały człon nazwy, pozwalający identyfikować Towarzystwo w toku jego dziejów, przemian organizacyjnych pociągających za sobą niejednokrotnie modyfikację nazwy. Oddaje również wiernie charakter stowarzyszenia. Jego twórcy wzorowali się na akademiach, istniejących już w wielu państwach europejskich, przede wszystkim na francuskiej. Od tych szacownych gremiów różnił jednak TPN brak oparcia w instytucjach państwowych. Nie mogąc liczyć na stałe zasilki z kasy państwowej, nie posiadając stabilnego zaplecza w autorytecie władcy i administracji państwowej, w odróżnieniu od wielu innych europejskich stowarzyszeń akademickich TPN musiało liczyć głównie na wsparcie finansowe i protekcję swych członków i sympatyków, przedstawicieli wpływowych i zamożnych rodów. Byli to w większości ludzie światli i zainteresowani rozwojem narodowej kultury, jednak na polu sztuk i nauk – w najlepszym razie amatorzy. Ludzie, których uznać moglibyśmy za „zawodowych” intelektualistów, czy przynajmniej fachowców na polu pracy umysłowej, stanowili początkowo w Towarzystwie mniejszość. Trudno zresztą się temu dziwić: właśnie brak w Warszawie takich ludzi – i instytucji, które mogłyby ich zatrudniać – był przecież podmiotą dla utworzenia TPN.

Jak zresztą okazało się z czasem, licząc na hojność swych możliwych członków Towarzystwo zawiodło się poważnie. Jeżeli już sięgali do kiesy, to swe datki obwarowywali tytuł warunkami, iż równały się one złożeniu zamówienia na konkretny „produkt intelektualny”, nie zawsze zgodny z przekonaniami i stanem wiedzy naukowców wchodzących w skład Towarzystwa. Narzucali nie tylko temat prac naukowych, ale i ich kierunek, rezultat rozważań. Z punktu widzenia materialnego najwięcej TPN zawdzięczało niewątpliwie swemu drugiemu prezesowi, ks. Stanisławowi Staszicowi. Był to prawdziwy „człowiek nowy”, z pochodzenia mieszczą-

nin, który zarówno pozycję socjalną jak i – skądinąd olbrzymi – majątek zawdzięczał wyłącznie własnej pracy umysłowej. To on ofiarował Towarzystwu wspaniałą siedzibę – do dziś znaną jako „Pałac Staszica” i stanowiącą jeden z najbardziej charakterystycznych akcentów w pejzażu Warszawy. Budynek ten, projektowany przez włoskiego architekta Antonio Corazziego, wychowanek florenckiej Akademii, miał w zamierzeniu Staszica odbijać wspaniałość i dostojeństwo uczonego gremium. Jako prawdziwy człowiek Oświecenia, Staszic w ludziach nauki upatrywał bowiem rzeczywistej elity narodu.

Analizując kilkakrotnie formułowane (w kolejnych statutach oraz w szeregu publicznych wystąpień przedstawicieli Towarzystwa, przede wszystkim w przemówieniach jego prezesów) cele istnienia TPN, dostrzegamy wyraźnie, iż myślą naczelną jego założycieli było utrzymanie kulturowej tożsamości pozbawionego państwa narodu, a także zapewnienie mu godnej pozycji w kulturowej wspólnotce europejskiej. Stąd wiele inicjatyw mających popularyzować wkład Polski w cywilizacyjny dorobek Europy, np. podkreślanie polskości Mikołaja Kopernika (był to akt intelektualnej odwagi, jako że dzieło Kopernika wciąż jeszcze figurowało na indeksie ksiąg zakazanych).

Jako podstawowy cel swej działalności Towarzystwo Przyjaciół Nauk wymieniało „utrzymanie narodowego języka w swojej czystości”. W przekonaniu członków TPN likwidacja państwa polskiego stwarzała sytuację najwyższego zagrożenia dla dalszego rozwoju języka polskiego. Niektórzy wręcz przepowiadali jego obumarcie. Stąd niezwykle waga, jaką przywiązywano do wszelkich prób kodyfikacji reguł gramatycznych i ortograficznych polszczyzny oraz możliwie szerokiej rejestracji semantycznych zasobów języka. Wśród wspieranych przez TPN pionierów polskiej filologii wymienić należy Samuela Bogumiła Lindego, z pochodzenia Niemca, autora monumentalnego „Słownika Języka Polskiego” oraz księdza Onufrego Kopczyńskiego, autora „Gramatyki języka polskiego”, jednego z najpopularniejszych w tej epoce podręczników. Zasługi obydwu Towarzystwo upamiętniło medalami.

Drugim ważnym celem stawianym sobie przez TPN było opracowanie kanonu dziejów narodowych. Podejmowano szereg inicjatyw na tym polu: przede wszystkim gromadzono źródła, mogące być podstawą do badań historycznych. W tej dziedzinie miało Towarzystwo niemałe osiągnięcia. Głównie dzięki darom działaczy politycznych różnej rangi udało się mu zebrać imponującą kolekcję dokumentów historycznych, wśród których na pierwsze miejsce wybijały się archiwalia Sejmu Wielkiego (przełomowego

dla rozwoju polskiej myśli polityczno-państwowej ostatniego Sejmu niepodległej Rzeczypospolitej) i kolekcja generała Jana Henryka Dąbrowskiego, stanowiące kapitalne źródło do opracowania historii polskich starań o utrzymanie niepodległości na przełomie XVIII i XIX w.

Towarzystwo zamierzało zbiorowo opracować dzieje Polski, rozdzielwszy między swych członków poszczególne epoki. Prace te jednak nie zostały ukończone, ukazały się jedynie fragmentaryczne opracowania i edycje źródeł. Znacznie większe znaczenie dla kształtowania świadomości historycznej miały popularne „Śpiewy historyczne” Juliana Ursyna Niemcewicza, ostatniego prezesa TPN. Ten zbiór pieśni ilustrujących losy wybranych postaci z dziejów Polski, zaopatrzonych krótkimi komentarzami, stał się praktycznie na cały wiek XIX historycznym elementarzem Polaków.

Wielokrotnie donośnie (choć trudno ocenić na ile szczerze) deklarując rezygnację z wszelkich ambicji politycznych, Towarzystwo propagowało ideę kompensacji klęsk politycznych poprzez osiągnięcia naukowe i kulturalne, za przykład stawiając podbitą przez Rzymian Grecję.

Mimo wielokrotnych deklaracji apolityczności, losy Towarzystwa w wielkiej mierze zależne były od politycznych dziejów ziem polskich. W latach 1800–1806, tzn. pod władzą pruską, Towarzystwu nie udało się uzyskać formalnego dyplomu królewskiego stabilizującego jego byt. Władca Prus ograniczył się jedynie do wyrażenia aprobaty dla wzniesionych celów TPN. Sytuacja zmieniła się po wkroczeniu na ziemie polskie wojsk francuskich (1806). Fryderyk August, król saski i Książę Warszawski, władający uznawanym za załazek odrodzonego państwa polskiego Księstwem Warszawskim, nie tylko zatwierdził oficjalnie istnienie TPN, ale nadal mu przywilej nazywania się towarzystwem „królewskim”. Tworząc na ziemiach polskich nowoczesną administrację, doceniono fachowe kwalifikacje wielu członków Towarzystwa, powołując ich na najwyższe nawet stanowiska państwowe. Wzmacniało to rzecz jasną pozycję TPN, ale i odciągało od pracy naukowej wielu najwartościowszych jego członków. Szeregi TPN zasilone zostały w tym okresie przez wielu pozostających dotąd na emigracji lub pod nadzorem intelektualistów, działaczy politycznych związanych z demokratycznym, tzw. jakobińskim nurtem polskiej sceny politycznej. Przyczyniło się to także do demokratyzacji składu TPN, większość z tych ludzi wywodziła się bowiem z niższych warstw społecznych i swój awans i pozycję zawdzięczała pracy umysłowej.

Okres Królestwa Polskiego (1815–1830) to w zasadzie epoka najpełniejszego rozwoju TPN. Byt Towarzystwa zagwarantowany został oficjalnymi dyplomami carów Aleksandra I i następnie Mikołaja I, na mocy

postanowień Kongresu Wiedeńskiego królów marionetkowego Królestwa Polskiego. Bibliotece TPN przyznano symboliczne subwencje oraz przywilej egzemplarza obowiązkowego wszystkich druków ukazujących się w Królestwie. Powstanie w Warszawie Uniwersytetu zasililo szeregi Towarzystwa liczną grupą profesorów tej uczelni, przyczyniając się do podniesienia naukowego poziomu prac Towarzystwa, a jednocześnie dostarczyło mu zainteresowanej i kompetentnej publiczności w gronie studentów tejże uczelni. Jednak zdecydowanie narodowy charakter Towarzystwa musiał przyczynić się do stopniowego pogarszania się jego stosunków z władzami rosyjskimi, w miarę jak coraz wyraźniej rezygnowały one z liberalnych haseł, przyświecających Aleksandrowi I w początkach jego panowania.

Kres Towarzystwa przyszedł wraz z upadkiem Powstania Listopadowego. Za najlepszy dowód znaczenia TPN uznać możemy prześladowania, jakimi zarówno Towarzystwo jako całość, jak i jego poszczególnych członków zaszczytyły władze rosyjskie. TPN zlikwidowane zostało na mocy decyzji cara, a jego majątek skonfiskowany. Liczącą ponad 30 tys. tomów bibliotekę, zbiory rycin, archiwalia, numizmaty etc. wywieziono do Rosji. Wiele z tych eksponatów do dziś nie wróciło do Polski. W Pałacu Staszica, siedzibie TPN, zainstalowano... Dyрекcję Loterii. Wielu członków Towarzystwa znalazło się na emigracji, lub na zesłaniu, wielu straciło swój dotychczasowy warsztat pracy wraz z likwidacją Uniwersytetu Warszawskiego i ograniczeniami szkolnictwa.

Jednak przetrwała ożywiająca TPN idea, odradzając się po latach, w chwili większej swobody politycznej, w Towarzystwie Naukowym Warszawskim, a wreszcie w Polskiej Akademii Nauk.

„Między środkami do ogólnego dobra narodowego prowadzącymi jest upowszechnienie jednostajnego światła, rozkrzewienie gustu i dobrych opinii w narodzie, przysposobienie zdolnych do pełnienia obowiązków stanu każdego obywateli.” – pisał w 1809 r. jeden z członków TPN. „... męzowie toż Zgromadzenie składający okazali się czymś więcej, niż przyjaciółmi nauk. Pozbawieni Ojczyzny, i jej swobód, chcieli pielęgnować, odżywiać, i utrzymać język i ducha narodowego, chcieli krzepić nauki, aby tym sposobem, i ulgę przynieść umysłowi, i współbraciom rozpierchnionym po zgonie Matki jakkolwiek jeszcze być użytecznymi i wspólną cechą braterstwa z nimi zachować od zagładzenia”¹.

Dorota Zamojska
Archives of the
Polish Academy of Sciences,
Warsaw

WARSAW SOCIETY OF FRIENDS OF SCIENCES – THE BEGINNING OF THE POLISH NATIONWIDE ORGANIZATION OF SCIENCE

After the third partition of Poland (1795), Warsaw – until then the capital of the state – was reduced to the status of provincial Prussian city. Most aristocratic families abandoned the town. They withdrew to their estates or moved to the conquerors' courts. Most of the political and intellectual elite emigrated, being in danger of repressions due to their patriotic involvement during the Four Years Parliament and Kościuszko insurrection. University centres – Vilnius and Krakow – were cut off from the former capital by the partition borders.

With the passage of time, when the first shock connected with the political defeat was over, it became obvious that the absence of an intellectual centre constitute a menace to the national distinctness and to the normal functioning of the Polish society, which – no matter what political confines – still existed and obviously had to aim at further development. Relatively quickly, it became clear that the Prussian institutions will not, and do not wish to, satisfy the cultural needs of the Polish citizens. In the reviving Polish salons arose the idea of creating a society which would become an institutional support for the Polish cultural life. Creation of such a society we owe to the group of outstanding cultural, political activists and scientists, who were often people of the Church (bishop Jan Albrebrandi, reverend Stanisław Staszic, Franciszek Dmochowski) or representatives of the until recently most powerful houses of the Polish Commonwealth (as Stanisław Sołtyk, Stanisław Potocki, Aleksander Chodkiewicz, Tadeusz Matuszewicz). On 23 November 1800 took place the first session of the society, frequently in the historical literature referred to as the Society of Friends of Science (SFS), although during its history it was also called the Warsaw Society of Friends of Sciences and the Royal Warsaw Society of Friends of Sciences. It is considered the first Polish Academy of Sciences (as its works encompassed all the former territory of the former Polish state, and not only Warsaw or the Prussian partition).

¹ Konstanty Wolski, *Mowa o ważności ustanowienia i wprowadzenia po szkołach książek elementarnych.....miana .... dnia 18 września 1809 roku*, „Roczniki TWPN”, t. VIII (R. 1812), ss. 149–163.

Of course, in the former territory of the Poland various scientific societies had been established before. But due to the short period of existence, limited activity or (regional or scientific) limitation of the operational area, they cannot be counted as nationwide science societies of academic nature. SFS was the only organization which connected an ambition of operating over the whole territory of Poland and covering all the scientific disciplines with an effective organizational structure.

The first legislative act of SFS established five departments: 1. of liberal studies, 2. of history and antiquity, 3. of law, 4. physical studies, 5. mathematical studies. In 1804 number of departments was reduced to three: 1. of mathematics, 2. philosophy and 3. history, literature, languages (particularly the Slavic ones) and liberal studies. Number of active members was limited to the 60.

The term: „Friends of Sciences” is important not only as a fixed element of the name, allowing the identification of the Society in the course of history and its organizational changes that usually led to modifications of the name. It also describes precisely the nature of the society.

Its founders modelled it after the academies that already existed in many European countries, especially after the French one. But Warsaw Society was different from those esteemed organizations as it did not have any support from the state institutions. As Society could not count on regular funds from the state, and did not have support from the rulers and the state administration, it had to, contrary to many other European academic societies, count mostly on donations and protection from its members and sympathizers, representatives of influential and wealthy families. Most of those individuals were enlightened and interested in the development of the national culture, but they were amateurs in the field of arts and science. At the beginning, people we could regard as „professional” intellectualists, or at least specialists on the field of intellectual work, were underrepresented in the Society. And this is no surprise, as the absence of such people – and of institutions which could employ them – was the reason (one of the reasons) for establishing SFS.

Time showed that the Society should not have counted on the generosity of its wealthy members. Even if they decided to donate some money, they did so subject to so many conditions that it was equivalent to ordering one precise „intellectual product”, not always consistent with the beliefs and the knowledge of the scientists comprising the Society. They not only decided on the subject of the scientific work but also on the direction and the results of the deliberations. From the financial point of

view, SFS certainly owed most to its second President, Reverend Stanisław Staszic. He was a real „new man”, of burgher origin, who gained his social status and fortune only to his intellectual work. It was he who donated – for a seat of the Society – the magnificent building known until now as „The Staszic Palace”, one of the most characteristic accents in the Warsaw landscape. The building, designed by the Italian architect Antonio Corazzi, who graduated from the Florence Academy, was supposed to illustrate the splendour and dignity of the academics. Staszic, a true man of the Enlightenment, considered scientists the real elite of the nation.

By analysing the aims of the Society which had been reworded several times (in the successive statutes and in a number of public speeches of the representatives of the Society, especially in the speeches of its Presidents) we can clearly see that the main guideline of the founders was to retain the cultural identity of the stateless nation, and to secure its position in the European culture. Hence so many initiatives popularising the contribution of Poland to European cultural heritage, e.g. the emphasis on the Polish nationality of Nicolas Copernicus (by the way, the work of Kopernik in the time, appeared still on the index of prohibited books of St. Inquisition.)

The main goal of the Society was to „preserve the national language in its purity”. The members of SFS considered the liquidation of the Polish state the worst threat to the further development of the Polish language. Some of them even predicted that it will die out. That is why they attached such importance to all attempts to codify the grammatical and orthographic rules of the Polish language and to register the widest possible variety of the language’s semantic resources. Among the pioneers of the Polish philology who were supported by SFS is Samuel Bogumił Linde, of German descent, author of the monumental *Polish Language Dictionary* and Reverend Onufry Kopczyński, author of *The Polish Grammar*, one of the most popular textbooks of the time. For their works they were honoured by the Society with medals.

Another important goal was to work out the canon of the national history. Society of Friends of Sciences took several initiatives in this area: source documents were gathered to form a basis for historical research. The Society’s achievements in this area are significant. Donations offered by more and less senior politicians allowed it to accumulate an imposing collection of historical documents. The archives of the Great Sejm (the last Parliament session of independent Republic of Poland, crucial for the development of the Polish national and political thought) and the collection of general Jan Henryk Dąbrowski, a magnificent source of documents

for writing up the history of Polish efforts to retain independence at the turn of the 18th and 19th century, were the most precious part of Society's archival collection.

The Society wanted to write up the history of Poland collectively, by assigning particular epochs to particular members. Those works were never finished. Only fragmentary studies and editions of source documents were published. The *Historical choruses* (*Śpiewy historyczne*) by Julian Ursyn Niemcewicz, the last chairman of Society, were much more important for moulding historical awareness. This collection of songs illustrating the fates of selected characters from the Polish history, with short comments, became the Poles' historical reading primer in the 19th century.

The Society repeatedly and loudly (although it is hard to say how sincerely) declared resignation from any political ambition. It promoted the idea of compensating political failures with cultural and scientific achievements, giving the example of Greece conquered by the Romans.

Although the Society declared itself as apolitical, its future depended heavily on the political history of Poland. During the years 1800–1806, under the Prussian occupation, the Society did not obtain the official royal diploma which would ensure its existence. The ruler of Prussia limited himself to approving privately to the lofty aims of Warsaw Society. The situation changed when the French army marched into the formerly Polish territory (1806). Frederic Augustus, a Saxon king and the Duke of Warsaw, ruler of the Duchy of Warsaw, which was considered an embryo of the revived Polish state, not only officially approved the existence of the Society, but also offered it the privilege of naming itself „royal”. When modern administration was developed in Poland, professional qualifications of many members of the Society were appreciated and some of them were even nominated to the highest State positions. This strengthened the position of SFS but at the same time diverted many of the most valuable members of the Society from academic work. At the time, SFS drew on the resources of many intellectuals and political activists connected with the democratic (the so-called Jacobinic) trends on the Polish political scene. This also contributed to the democratization of the SFS as most of those people descended from lower social classes and owed their careers and position to intellectual work.

The period of the Congress Kingdom of Poland (1815–1830) was the period of the fullest development of SFS. The existence of the Society was guaranteed by official diplomas of Tsar Alexander I and Tsar Nicolas I, who in accordance with the provisions of the Congress of Vienna

were the kings of the Congress Kingdom. The SFS Library was granted symbolic subsidies and the privilege of a mandatory copy of all prints published in the Kingdom. The establishment of the University in Warsaw enabled the Society to draw on the resources of the professors of this University which enhanced the academic level of its research and at the same time supplied it with interested and competent public among the University students. About 80% of Warsaw University professors became the members of Society. However, the decidedly national nature of the Society had to lead to the gradual deterioration of relations with the Russian authorities, as those clearly began to turn away from the liberal mottos which had been the guiding principle of Alexander I at the beginning of his reign.

The end of the Society came with the fall of the November Uprising (1830/1831). The persecution of both the Society itself and its members by the Russian authorities was the best evidence of the Society's significance. SFS was liquidated on the basis of the Tsar's personal decision and its property was confiscated. The library with over 30 thousand books, the collections of paintings, prints, archives, numismatic collections, etc. were taken to Russia. Many of the items still have not returned to Poland. In the SFS headquarters in the Staszic Palace, the... Main Lottery Office was installed. Many of the members of the Society had to emigrate or were exiled, many lost their work when the Warsaw University was liquidated and education was limited.

Nevertheless, the idea which animated SFS survived and was revived when politics became less restrained, in the Warsaw Scientific Society, and then in the Polish Academy of Sciences.

„The means leading to national welfare is the proliferation of uniform enlightenment, of taste and good opinions in the nation, teaching all citizens to fulfill their duty.” – wrote Konstanty Wolski, one of the members of Society of Friends of Sciences in 1809. „... the men comprising the Society were recognized as more than just the friends of science. Deprived of their homeland and its liberties, they wanted to nurse, animate and maintain the language and the national spirit, they wanted to boost sciences and in this manner bring relief to the mind and be of use to their brethren dispersed after the death of their Mother and to save the common brotherhood from annihilation”¹.

(tłum. Joanna Lipińska)

¹ Konstanty Wolski, *Mowa o ważności ustanowienia i wprowadzenia po szkołach książek elementarnych.....miana .... dnia 18 września 1809 roku*, „TWP Annals”, t. VIII (R. 1812), pp. 149–163.

SPRAWOZDANIE Z DZIAŁALNOŚCI ARCHIWUM PAN W 2003 R.

PODSTAWOWE DANE O ARCHIWUM

Archiwum ma swoje oddziały w Poznaniu oraz w Katowicach z siedzibą w Wodzisławiu Śląskim. Archiwum posiada zasób historyczny powierzony. Obecnie Archiwum dysponuje 20 etatami

Zatrudniano 26 osób, w tym w Warszawie 18 (11 w niepełnym wymiarze godzin), w Poznaniu 6 (4 w niepełnym wymiarze), w Wodzisławiu 2 (1 w niepełnym wymiarze).

Większość stanowią pracownicy zajmujący się merytoryczną działalnością archiwalną. Zatrudniano 2 pracowników naukowych, 1 starszego kustosa, 2 kustoszy, 6 adiunktów archiwalnych, 1 starszego dokumentalistę, 4 archiwistów, 1 starszego asystenta archiwalnego, 2 konserwatorów, 3 młodszych archiwistów, 1 bibliotekarza, główną księgową, starszego księgowego – kasjera oraz sprzątaczkę; 21 osób ma wykształcenie wyższe w tym 4 osoby – stopień doktora.

Z pracy w Archiwum zrezygnował w Warszawie: Karol Móravski (30.09.2003 r.) a zatrudniona została: Agnieszka Szustkowska (15.10.2003 r.)

Rada Naukowa pod przewodnictwem prof. dr hab. Ryszarda W. Wołoszyńskiego odbyła 2 posiedzenia: w dniu 12.03. i 1.12. 2003 r. Pierwsze posiedzenie otworzył Przewodniczący Wydziału I, Polskiej Akademii Nauk, prof. dr hab. Henryk Samsonowicz, który wręczył nominacje członkom nowo powołanej Rady Naukowej oraz złożył życzenia owocnej pracy w nowej kadencji. W wyniku głosowania przewodniczącym Rady Naukowej Archiwum PAN wybrano ponownie prof. dr hab. Ryszarda W. Wołoszyńskiego, a zastępcą prof. dr hab. Andrzeja Tomczaka. Po ogłoszeniu wyników prof. H. Samsonowicz przekazał przewodnictwo obrad nowo wybranemu przewodniczącemu. Przedmiotem obrad Rady było sprawozdanie z działalności Archiwum w 2002 r. i program prac na 2003 r. w tym plany uroczystych obchodów 50 lecia działalności Archiwum PAN.

W związku z pięćdziesięcioleciem 1 grudnia 2003 r. Archiwum PAN zorganizowało uroczyste posiedzenie Rady Naukowej. Uczestniczyli w nim członkowie Rady Archiwum, pracownicy oraz zaproszeni goście, w tym wiceprezes Polskiej Akademii Nauk, prof. dr hab. Jan Strelau, Przewodniczący Wydziału I PAN prof. dr hab. Henryk Samsonowicz oraz Naczelny

Dyrektor Archiwów Państwowych doc. dr hab. Daria Nałęcz i przedstawiciele polskich archiwów naukowych.

Uroczystość miała podniosły charakter, przybliżono dzieje formowania się Rady Naukowej i jej wpływ na kształtowanie się charakteru Archiwum oraz losy samego Archiwum i sylwetki jego dyrektorów.

Pracownicy Archiwum udekorowani zostali złotymi i brązowymi Krzyżami Zasługi oraz odznaczeniami Zasłużony dla Archiwistyki. Dyrekcja Archiwum uhonorowała mecenasów, przyjaciół i długoletnich współpracowników naszej placówki medalem okolicznościowym wybitym z okazji 200. rocznicy powstania Warszawskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk.

W przerwie uroczystości nastąpiło otwarcie wystawy pt.: „Zbiory Archiwum PAN”, na której pokazano wybrane dokumenty z bogatej kolekcji spuścizn po uczonych przechowywanych w Archiwum. Przygotowując wystawę w sali TNW Pałacu Staszica, kierowano się strukturą Akademii, prezentując archiwalia kolejno – wydziałami.

Posiedzenie Kolegium Dyrekcji odbyło się 3.02.2003 r. Omawiano sprawy bieżące oraz problemy działalności organizacyjnej i merytorycznej Archiwum.

Stan zasobu

Do Archiwum PAN wpłynęło łącznie 13,58 m.b. akt, wybrakowano 3, 50 m.b. dokumentacji niearchiwalnej. W Warszawie wpłynęło 11,58 m.b. materiałów pochodzenia prywatnego i 2 m.b. materiałów pochodzenia instytucjonalnego. Stan zasobu Oddziału w Poznaniu i Wodzisławiu Śl. nie powiększył się. Ogólny stan zasobu wynosi obecnie 2 129,76 m.b., z tego w Warszawie znajduje się 1717,71 m.b., w Poznaniu 347,00 m.b., w Wodzisławiu Śl. 65,05 m.b.

Wykaz nabytków zawiera załącznik nr 1.

Komisja Metodyczna pod przewodnictwem dr Hanny Szymczyk odbyła 4 posiedzenia, na których omówiono 5 inwentarzy, zatwierdzono 3 inwentarze i opracowano uwagi do 4 inwentarzy pochodzących z Warszawy i Oddziałów.

Komisja Oceny Zakupów nie obradowała.

Komisja Archiwalnej Oceny Dokumentacji zaopiniowała pozytywnie 17 wniosków na wybrakowanie ok. 220 m.b. dokumentacji niearchiwalnej w placówkach PAN. Dwa z nich nie uzyskały jeszcze z Archiwum Akt Nowych zezwoleń na brakowanie.

Komisja Opiniowania Normatywów zatwierdziła 1 rzeczowy wykaz akt i 1 instrukcję działania archiwum zakładowego.

Stan zbiorów mikrofilmowych nie powiększył się i wynosi obecnie 129 047 klatek mikrofilmów negatywowych i 3 225 303 klatek mikrofilmów pozytywowych. Zbiór fotografii powiększył się o 607 fotografii i negatywów – stan zbioru fotografii wynosi łącznie 27 875 sztuk. Zbiór medali liczy 1018 sztuk.

Księgozbiór w Warszawie powiększył się o 88 woluminów książek i 43 czasopism, w Poznaniu o 74 woluminy książek i 79 czasopism i w Wodzisławiu Śl. o 12 woluminów. Łącznie w Warszawie i Oddziałach znajduje się 13 079 woluminów druków zwartych i 11 722 woluminów wydawnictw ciągłych.

ARCHIWUM PAN W WARSZAWIE

1. Naukowo – archiwalne opracowanie zasobu

Ukończono porządkowanie materiałów Henryka Grossmana, ostateczna wersja inwentarza nie została jeszcze zatwierdzona przez Komisję Metodyczną. Zmeliorowano inwentarz Stefana Stasiaka i sformowano 56 nowych jednostek archiwalnych. Zakończono prace porządkowe w kolekcji „teczki zagadnieniowe”, doprowadzając do jej likwidacji. Część materiałów dołączona została do istniejących zespołów, z części utworzono nowe zespoły przechowywane w Dziale III.

Kontynuowane były prace nad archiwami osobistymi: Aleksandra Gieysztor, Mariana Morelowskiego, Izy Moszczeńskiej, Józefa Sieradzkiego, Zdzisława Stiebera. Na bieżąco sporządzane były spisy tymczasowe materiałów, które wpływały do Archiwum. Kontynuowano sporządzanie spisu tymczasowego materiałów Janiny Doroszewskiej, wyłączając przy tym materiały Marii Grzegorzewskiej oraz Witolda Doroszewskiego.

W zakresie porządkowania akt pochodzenia instytucjonalnego kontynuowano prace nad aktami Ośrodka Rozpowszechniania Wydawnictw Naukowych PAN oraz Zakładu Doświadczalnego w Jabłonie.

Uzupełniano istniejące bazy danych, kartotekę korespondencji i spisy nekrologów.

2. Ewidencja zasobu archiwalnego

Uaktualniano informacje dotyczące zbiorów Archiwum PAN w Warszawie i Oddziału w Wodzisławiu Śl. do komputerowej bazy danych „SEZAM” (System Ewidencji Zasobu Archiwum).

Rozpoczęto wprowadzanie do bazy danych dokumentacji osobowo – placowej, Zakładu Aparatury Mikrofalowej „Wilmer”. Liczba wprowadzonych rekordów wynosiła łącznie 4926, co stanowi ok. 50% całości danych o dokumentacji osobowo – placowej przechowywanej w Archiwum PAN. Informacja o dokumentacji zlikwidowanych placówek Polskiej Akademii Nauk, przechowywanej w Archiwum PAN wprowadzona została do bazy danych prowadzonych przez Naczelną Dyрекcję Archiwów Państwowych. Baza jest dostępna w sieci Internet.

3. Kształtowanie narastającego zasobu archiwalnego

Opiniowanie i konsultowanie normatywów

Komisja Oceny Normatywów zaopiniowała 5 rzeczowych wykazów akt, 3 instrukcje kancelaryjne i 3 instrukcje działania archiwum zakładowego oraz zatwierdziła 1 instrukcję działania archiwum zakładowego i 1 rzeczowy wykaz akt.

Udzielono licznych konsultacji na temat sporządzania instrukcji kancelaryjnych, wykazów akt, instrukcji działania archiwów zakładowych oraz obowiązujących aktów normatywnych pracownikom placówek PAN.

Wizytacja placówek PAN

Mgr Izabella Kwiatkowska i mgr Dariusz Kwiatkowski skontrolowali 10 placówek PAN w Warszawie. Kontrole w placówkach połączone były z udzieleniem informacji dotyczących postępowania z dokumentacją aktową oraz funkcjonowania archiwum zakładowego.

Brakowanie dokumentacji niearchiwalnej

Komisja Archiwalnej Oceny Dokumentacji zaopiniowała pozytywnie 17 wniosków na wybrakowanie ok. 220 m.b. dokumentacji niearchiwalnej w placówkach PAN. Dwa z nich nie uzyskały jeszcze z Archiwum Akt Nowych zezwoleń na brakowanie. Mgr Joanna Lewandowska udzieliła licznych konsultacji dotyczących niszczenia dokumentacji przeterminowanej. Przeprowadzono ekspertyzy materiałów przeznaczonych do brakowania w 2 placówkach Akademii.

4. Konserwacja akt

Prowadzono prace konserwatorskie „Pisma do Jabłkowskiego komornika sieradzkiego...”, obrazu olejnego na kartonie (j. 17 i 16, sygn. III – 369) oraz fragmentu cysterskiej „Księgi cudów”, spisanej na pergaminie (sygn. 171). Akta te poddano dezynfekcji w komorze próżniowej w AGAD, oczyszczono mechanicznie, wykonano kąpiele, odkwaszenie, uzupełnienie ubytków, dublowanie, punktowanie a następnie wykonano teczki i oprawy ochronne. Oczyszczeniu mechanicznemu i badaniom kwasowości pH papieru poddano również fragmenty spuścizny S. Majewskiego, W.L. Jaworskiego, S. Szobera, L. Chmaja, A.W. Maciejewskiego, ogółem ok. 1 300 kart z 48 j. a. Wykonano oprawy do „Pamiętników do szybkiego przepisywania” S. Kasznicy.

5. Dział fotografii i mikrofilmów

Stan zbiorów mikrofilmowych nie powiększył się i wynosi obecnie 129 047 klatek mikrofilmów negatywowych i 3 225 303 klatek mikrofilmów pozytywowych. Zbiór fotografii powiększył się o 607 fotografii i negatywów i wynosi obecnie 27 875 fotografii i negatywów. Wypożyczono 302 fotografie i 1 album, głównie na potrzeby organizowanych wystaw oraz do wydawnictw i dla instytucji.

6. Zbiory specjalne

Zbiór medali powiększył się o 24 pozycje i liczy obecnie 1 018 jednostki. Zbiór jest na bieżąco ewidencjonowany i konserwowany.

7. Biblioteka

Księgozbiór powiększył się o 88 woluminów druków zwartych (37 – zakupiono, 47 – pozyskano z darów, 2 – z wymiany, 2 – ze starego zasobu) i o 43 woluminy wydawnictw ciągłych (37 – zakupiono, 3 – z wymiany, 3 – z darów). Gromadzono 36 tytułów czasopism. Zrealizowano 593 wypożyczeń, w tym 434 prezencyjnych i 159 poza czytelnia. Zrealizowano także 376 wypożyczeń międzybibliotecznych (min. z BUW, Bibliotece IBL, Bibliotece IH, BN).

Księgozbiór liczy obecnie 10 891 woluminów druków zwartych i 9678 woluminy wydawnictw ciągłych.

8. Wydawnictwa

Rozprowadzono 104 woluminy 43 numeru „*Biuletynu*” oraz 14 woluminów *Przewodnika po zasobie Archiwum PAN*, a także 35 woluminów innych wydawnictw Archiwum. Zaktualizowano rozdzielnik wydawnictw Archiwum oraz realizowano wysyłkę w ramach egzemplarza obowiązkowego.

9. Udostępnianie

W pracowni naukowej odnotowano 441 odwiedzin 88 użytkowników, którym udostępniono 1 260 j. a. z magazynu A i magazynu terenowego w Górze. Wykonano 3 989 reprografii z czego: 3 511 kserokopii, 465 fotografii i 13 skanów z materiałów archiwalnych. Kontynuowano prowadzenie ewidencji udostępniania w bazie danych SUMA. Kartoteka użytkowników prowadzona jest na bieżąco i uzupełniana retrospektywnie. Obecnie dane za lata 1998 – 2003 i zawiera 494 rekordy.

Zrealizowano 27 kwerend zagranicznych i krajowych oraz 562 kwerendy w zespołach akt osobowych i kart wynagrodzeń (dla ZUS).

10. Popularyzacja

Archiwum PAN było organizatorem konferencji: *Postępowanie z dokumentacją w jednostkach organizacyjnych Polskiej Akademii Nauk* oraz współorganizatorem międzynarodowych konferencji naukowych: *Archives and changings societies: active strategies for meeting public, institutional and archival needs*, *Tradycje Polskiej Akademii Nauk – europejskie korzenie Warszawskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk* oraz *Polish Nobel Prize Winners*, a także organizatorem i współorganizatorem wystaw: *Genius loci, Maria Skłodowska-Curie w 100-lecie otrzymania nagrody Nobla*, *Zbiory Archiwum PAN*, oraz *Polscy Laureaci Nagrody Nobla*.

Celem konferencji szkoleniowej *Postępowanie z dokumentacją w jednostkach organizacyjnych Polskiej Akademii Nauk*, która odbyła się 16 maja w Palacu Staszica, było zapoznanie pracowników placówek naukowych PAN z obowiązującymi zasadami. Referaty zaprezentowali pracownicy Archiwum PAN Dariusz Kwiatkowski: *Zmiany w relacjach kompetencyjnych między Archiwum PAN, Archiwami Państwowymi a jednostkami organizacyjnymi PAN w świetle nowych regulacji prawnych* oraz Izabella Kwiatkowska: *Zarys problematyki opracowania dokumentacji jednostek organizacyjnych PAN*. Dyskusja dowiodła, że konieczne jest zorganizowanie kursów doszkalających dla pracowników zajmujących

się archiwami zakładowymi oraz, że dyrektorzy placówek powinni być informowani na bieżąco o obowiązujących zasadach postępowania z dokumentacją aktową.

Międzynarodowa Konferencja: *Archives and changings societies: active strategies for meeting public, institutional and archival needs* odbyła się w Warszawie i Krakowie w dniach 7–10 września. Zorganizowana została przez Międzynarodową Radę Archiwalną (ICA), Sekcję Archiwów Uniwersyteckich i Naukowych Instytucji (SUV) oraz Polską Sekcję Archiwów Instytucji Naukowych i Kulturalnych SAP, reprezentowaną przez Archiwum PAN, Archiwum Szkoły Głównej Handlowej, Muzeum Marii Skłodowskiej-Curie w Warszawie i Oddział SAP w Krakowie. W konferencji udział wzięło 90 uczestników z 22 z krajów. Celem konferencji było ukazanie strategii i roli archiwów w ich macierzystych instytucjach i działaniach na zewnątrz. Poruszane tematy, istotne dla archiwistów ukazały jednak ważną rolę ich aktywność i unaocznily zadania, które muszą być realizowane. Pracownicy Archiwum PAN przedstawili następujące referaty: Anita Chodkowska, *Użytkownicy i udostępnianie materiałów archiwalnych w muzeach*; Hanna Krajewska, *Strategie finansowania. Jak zdobyć środki finansowe dla archiwów naukowych?*; Izabella Kwiatkowska, *Wydawnictwa Archiwum Polskiej Akademii Nauk*; Dariusz Kwiatkowski, *Międzynarodowa współpraca naukowa Archiwum PAN*; Dorota Pietrzakiewicz, *Biblioteka w archiwum*; Dorota Zamojska, *Pozyskiwanie materiałów archiwalnych od naukowców w Polskiej Akademii Nauk*.

Konferencja naukowa *Tradycje Polskiej Akademii Nauk – europejskie korzenie Warszawskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk*, zorganizowana przez Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie, Stację Naukową Polskiej Akademii Nauk w Berlinie i Instytut Polski w Berlinie miała miejsce w Berlinie w dniach 13–16 listopada. Pracownicy Archiwum PAN wygłosili (w językach: niemieckim i angielskim) referaty: Anita Chodkowska, *Structure of Polish science after World War II on the example of Polish Academy of Sciences*; Hanna Krajewska, *Goethe und Polen*, Jarosław Matysiak, *Mitglieder der Warschauer Gesellschaft der Freunde der Wissenschaften aus Grosspolen und Posen*; Dorota Zamojska, *Royal Warsaw Society of the Friends of Sciences, the begining of nationwide organization of Science in Poland*. Podczas pobytu w Berlinie pracownicy Archiwum PAN odwiedzili Muzeum Kultur Europejskich oraz Państwowe Archiwum Pruskiego Dziedzictwa Kulturowego w Dahlem. Wizyta ta posłużyła wymianie doświadczeń oraz zapoznaniu się z historią, zasobem, organizacją, problemami, a także projektami na przyszłość placówek niemieckich oraz nawiązaniu współpracy z Brandenburską Akademią Nauk i Archiwum.

Konferencji towarzyszyła wystawa planszowa, której tytuł: *Genius loci*, nawiązywał do Pałacu Staszica w Warszawie, siedziby wielu instytucji naukowych ważnych dla historii nauki. Zaprezentowano biogramy najwybitniejszych członków Warszawskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk historię, rolę i znaczenie Towarzystwa oraz jego wpływ na dalszy rozwój polskiej i europejskiej nauki. Wystawa otwarta została 14 listopada w Instytucie Polskim w Berlinie, a po zakończeniu ekspozycji w Berlinie prezentowana będzie w innych miastach Niemiec.

We współpracy z Muzeum Marii Skłodowskiej Curie w Warszawie, w gmachu Muzeum 28 listopada otwarta została wystawa *Maria Skłodowska-Curie w 100-lecie otrzymania nagrody Nobla*. Ukazywała ona nie tylko postać wybitnej uczzonej, ale również przybliżała polskiemu odbiorcy sylwetkę Alfreda Nobla, fundatora nagrody i samą uroczystość wręczenia tego prestiżowego wyróżnienia.

W nawiązaniu do tej wystawy odbyły się również inne uroczystości organizowane we współpracy z Muzeum Marii Skłodowskiej Curie. 8–9 grudnia w salach Pałacu Staszica odbyła się konferencja międzynarodowa *Polish Nobel Prize Winners*. Na konferencji (1 dzień referaty w języku angielskim, 2 dzień sesja popularna w języku polskim m. in. dla zaproszonej młodzieży) zaprezentowano referaty przygotowane dla uczczenia M. Skłodowskiej – Curie oraz Lecha Wałęsy w 20. rocznicę przyznania mu pokojowej Nagrody Nobla. Izabella Kwiatkowska przedstawiła referat na temat Nagrody Fundacji na Rzecz Nauki Polskiej. W dniu następnym 10 grudnia w gmachu Muzeum Woli – Oddział Muzeum Historycznego m. Warszawy, otwarta została wystawa *Polscy Laureaci Nagrody Nobla*. Wystawa przygotowana przez pracowników Muzeum Woli, Muzeum Marii Skłodowskiej-Curie oraz Archiwum PAN przypominała wszystkich polskich laureatów nagrody: Cz. Miłosza, W. Reymonta, H. Sienkiewicza, M. Skłodowską Curie, W. Szymborską i L. Wałęsę a także samego A. Nobla. Wieczorem w gmachu Telewizji Polskiej, pod patronatem Danuty Waniek i prof. Andrzeja Legockiego odbył się koncert i spektakl Teatru Radia zrealizowany na kanwie biografii Marii Skłodowskiej-Curie. Zaprezentowano także wystawę przeniesioną z Muzeum M. Skłodowskiej-Curie.

11 grudnia w sali Lustrzanej Pałacu Staszica odbyło się uroczyste wręczenie stypendiów L'Oreal Polska dla Kobiet i Nauki przyznanych przez jury pod przewodnictwem prof. A.J. Podhajskiej przy wsparciu Polskiego Komitetu do Spraw UNESCO. Na uroczystości pokazany został film biograficzny o patronce stypendiów, którego scenariusz opracowany

został w Muzeum Marii Skłodowskiej-Curie i Archiwum PAN oraz piątkową publikację *Kobieta uczona*.

11. Praktyki archiwalne

Praktyki archiwalne odbyły 2 uczennice Szkoły Policealnej, które porządkowały spuściznę W. Ponikowskiego. Przeprowadzono także zajęcia ze studentami III roku Wydziału Historii (specjalizacja archiwistyka) Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego na temat działalności popularyzatorskiej, Archiwum Polskiej Akademii Nauk.

12. Współpraca naukowa

Współpraca naukowa krajowa

Dyrektor i pracownicy Archiwum PAN uczestniczyli w posiedzeniach Sekcji Archiwów Instytucji Naukowych, Kulturalnych i Oświatowych SAP oraz w innych spotkaniach i konferencjach. Odbyło się również zebranie naukowe poświęcone konserwacji i problemom kwaśnego papieru oraz nowym zasadom rejestracji czytelników.

Współpraca naukowa z zagranicą

Dyrektor Archiwum PAN, Hanna Krajewska brała udział w licznych spotkaniach naukowych i konferencjach na których przedstawiła wykłady *Archives of the Polish Academy of Sciences oraz Napoleon fuer Mickiewicz und Goethe*.

I. Kwiatkowska i D. Kwiatkowski odwiedzili Archiwa: Narodowe i Historyczne w Mińsku na Białorusi oraz Archiwum Rosyjskiej Akademii Nauk i Archiwum Instytutu Historii Rosji w Sankt Petersburgu. Celem obu wizyt było przeprowadzenie kwerend naukowych.

D. Zamojska odbyła staż naukowy w Wilnie przeprowadzając kwerendy w Dziale Rękopisów Biblioteki Litewskiej Akademii Nauk oraz centralnym Archiwum Historycznym Litwy. Kontynuowała wykonanie dokumentacji fotograficznej na cmentarzu kalwaryjskim i bernardyńskim.

ODDZIAŁY ARCHIWUM PAN

1. Naukowo – archiwalne opracowanie zasobu

W Oddziale Poznańskim wprowadzono poprawki do drugiej redakcji materiałów i zakończono porządkowanie materiałów Witolda Jakóbczyka i Zdzisława Kaczmarczyka. Kontynuowano opracowanie zespołów Stefana Tytusa Dąbrowskiego, Kazimierza Kaczmarczyka, Henryka

Łowmiańskiego, Aleksandry Smoczkwiczowej, Wincentego Swobody, Heleny Szafran i Augusta Zierhoffera.

W Oddziale w Wodzisławiu Śl. rozpoczęto porządkowanie spuścizny Włodzimierza Burzyńskiego i kontynuowano porządkowanie spuścizny Józefa Chlebowczyka.

2. Kształtowanie narastającego zasobu aktowego

W ramach opieki nad narastającym zasobem archiwalnym Oddział w Poznaniu nie przeprowadził żadnych wizytacji, ponieważ wszystkie placówki PAN wizytowane były w latach 2001–2002. Udzielano konsultacji zainteresowanym pracownikom placówek.

Pracownicy Oddziału w Wodzisławiu Śl. przeprowadzili kontrole w 9 placówkach Akademii. Udzielono licznych konsultacji dotyczących zasad działania archiwum zakładowego, porządkowania dokumentacji archiwalnej i brakowania dokumentacji niearchiwalnej.

3. Zbiór mikrofilmów i fotografii

Zbiory mikrofilmowe Oddziału w Poznaniu nie uległy zmianie i liczą 770 szpul. Zbiór fotografii powiększył się o fotografie dokumentujące wydarzenia, w których uczestniczyli pracownicy Oddziału.

4. Popularyzacja zasobu

Materiały ze zbiorów Oddziału Archiwum PAN w Poznaniu prezentowane były na licznych wystawach i pokazach. W Gmachu Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu przygotowano ekspozycję: *Tomasz Zygmunt Vetulani (1897 – 1952). Człowiek i uczony, badacz tarpana polskiego, pionier badań nad bioróżnorodnością*. Setnej rocznicy urodzin prof. W. Orlicza poświęcona była wystawa zorganizowana dla uczestników Zjazdu Polskiego Towarzystwa Matematycznego *Władysław Orlicz (1903–1990). Rodzina profesora. Okres lwowski. Okres poznański*. Konferencje zorganizowane przy współudziale Zarządu Oddziału Poznańskiego PTM. Ponad to Oddział Archiwum PAN w Poznaniu użyczył dokumentów ze swoich zbiorów na wystawy: *Regionaliści Wielkopolscy* w Miejskiej Bibliotece Publicznej w Lesznie oraz *Ulica Grunwaldzka* Muzeum Historii Miasta Poznania.

W ramach popularyzacji zasobu, na stronie internetowej Oddziału umieszczono kilkadziesiąt fotografii, poświęconych m. in. Władysławowi Orliczowi i Dagny Juel-Przybyszewskiej.

Oddział Archiwum PAN w Wodzisławiu Śl. wspólnie z Towarzystwem Miłośników Ziemi Wodzisławskiej przygotował wystawę pt.: *Miasto Wodzisław w opracowaniach i na fotografiach znajdujących się w spuściznach Archiwum PAN w Wodzisławiu Śl.* Wystawa była eksponowana w siedzibie Towarzystwa Miłośników Ziemi Wodzisławskiej. O uroczystościach związanych z 50-leciem powstania Archiwum PAN w Warszawie i o pracy w Archiwum informowano lokalną prasę.

5. Udostępnianie zasobu

W **Oddziale w Poznaniu** zanotowano 250 odwiedzin 97 użytkowników, udostępniono 1 009 j.a., 158 fotografii, 2 mikrofilmy oraz 20 tek ewidencyjnych i 50 tek Archiwum Prasowego. Wypożyczono 114 j.a., 181 fotografii, 25 woluminów z biblioteki, 12 nadbitek i 1 eksponat. Wykonano 96 kwerend archiwalnych, 1 264 kserokopie i 10 skanów i 20 fotografii cyfrowych.

W **Oddziale w Wodzisławiu Śl.** zanotowano 121 odwiedzin, 85 użytkowników, udostępniono 410 j.a., 20 fotografii i 45 woluminów z biblioteki podręcznej.

6. Księgozbiory

W **Oddziale w Poznaniu** księgozbiór powiększył się o 74 woluminy druków zwartych i 79 woluminy wydawnictw ciągłych i liczy 1 582 woluminy druków zwartych i 2 044 woluminów wydawnictw ciągłych.

W **Oddziale w Wodzisławiu Śl.** stan księgozbioru powiększył się o 12 pozycji i liczy 606 woluminy.

7. Praktyki

W **Oddziale w Poznaniu** praktykę archiwalną II stopnia odbyły 2 studentki V roku historii UAM. Na staż (1 raz w tygodniu) przyjęto 2 studentów V roku historii UAM.

W **Oddziale w Wodzisławiu Śl.** praktykę odbyło 2 studentów specjalizacji archiwalnej Instytutu Historii Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach.

8. Zebrania i posiedzenia

Pracownicy **Oddziału w Poznaniu** spotykali się regularnie omawiając: sprawozdania roczne, plany pracy, sprawy bieżące, a także z okazji wewnętrznych jubileuszy. Dr Anna Marciniak uczestniczyła w Sesjach

Zgromadzenia Oddziału PAN w Poznaniu, prezentując informację o działalności Oddziału Poznańskiego Archiwum PAN, oraz w posiedzeniach Komisji Historycznej i Komisji Historii Nauk Medycznych PTPN. Przedstawiła również referaty na sesjach okolicznościowych zorganizowanych przez Akademię Rolniczą i UAM. W konferencjach szkoleniowych i innych organizowanych przez Archiwum PAN przedstawicielem Oddziału poznańskiego był zazwyczaj J. Matysiak

9. Współpraca naukowa

Współpraca naukowa krajowa

Oddział w Poznaniu kontynuował współpracę z Biblioteką i Zarządem PTPN, Biblioteką Raczyńskich, Biblioteką Kórnicką, Uniwersytetem im. Adama Mickiewicza, Stowarzyszeniem Archiwistów Polskich oraz innymi instytucjami naukowymi i archiwalnymi. Pracownicy Oddziału uczestniczyli w promocjach wydawnictw regionalnych i sesjach jubileuszowych organizowanych przez poznańskie instytucje naukowe i kulturalne.

Współpraca naukowa z zagranicą

Oddział w Poznaniu odwiedziła grupa Komisji Historycznej ds. Niemców w Wielkopolsce dla której, przygotowano specjalny pokaz i okolicznościową prelekcję

Załącznik nr 1

NABYTKI ARCHIWUM PAN

Warszawa

Dział II – Akta Placówek PAN

1. Adresy gratulacyjne i medale pamiątkowe podarowane Akademii na jej 50-lecie	0,30 m.b.
2. Archiwum PAN	0,20 m.b.
3. Instytut Ekologii PAN	1 m.b.
4. Ośrodek Rozpowszechniania PAN	0,50 m.b.

Poz. 1 – 4 dary

Dział III – Spuścizny uczonych polskich

1. Gabriel Brzęk	3,2 m.b.
2. Jan Dąbrowski	0,02 m.b.
3. Tadeusz Dobrzeński	0,50 m.b.
4. Maria Grzegorzewska	0,07 m.b.
5. Tadeusz Korzybski	2,8 m.b.
6. Bronisław Kuchowicz	0,60 m.b.
7. Eugeniusz Olszewski	2,5 m.b.
8. Janina Świątosławska – Żółkiewska	1 m.b.
9. Mieczysław Wrzosek	0,40 m.b.
10. Kopie materiałów dotyczących członkostwa Polaków w Berlińskiej Akademii Nauk	0,06 m.b.

Poz. 1 – 10 dary

Materiały dodatkowe

1. Izabella Biezuńska Małowist	0,05 m.b.
2. Waldemar Doniec	0,02 m.b.
3. Karol Koranyi	0,02 m.b.
4. Mirosław Mossakowski	0,02 m.b.
5. Mieczysław Orłowicz	0,30 m.b.
6. Wiesława Zaborska	0,02 m.b.

Poz. 1 – 6 dary

Załącznik nr 2

WYKAZ PUBLIKACJI
PRACOWNIKÓW ARCHIWUM PAN

- Arvaniti Joanna: *Julian Ursyn Niemcewicz* (cz. I) „Kresowe Stanice” 2003, nr 1 (20), s. 31–40
- Arvaniti Joanna: *Julian Ursyn Niemcewicz* (cz. II) „Kresowe Stanice” 2003, nr 2 (21), s. 18–28
- Arvaniti Joanna: *Julian Ursyn Niemcewicz* (cz. III) „Kresowe Stanice” 2003, nr 3 (22), s. 13–23
- Arvaniti Joanna: *Obraz polsko-czeskich stosunków naukowych w zbiorach Archiwum PAN w: Seminare a studie vyzkumneho centra pro dejiny vedy z let 2002–2003* Praha 2003, s. 411–431
- Chodkowska Anita: *Chwalibóg Józef Zbigniew w: Słownik biograficzny techników polskich* Warszawa 2003, t. 14, s. 22 – 24
- Chodkowska Anita, Pietrzakiewicz Dorota: *Kalendarium Archiwum PAN, „Biuletyn Archiwum PAN”, 2003, s. 5 – 39*
- Chodkowska Anita: *The users and rendering the archival materials in Polish museums w: Archives and changing societies: active strategies for meeting public, institutional and archival needs* Warszawa 2003, s. 100–103
- Deloch Maria: *Kalendarium Archiwum Polskiej Akademii Nauk Oddział w Katowicach z siedzibą w Wodzisławiu Śląskim „Biuletyn Archiwum PAN” 2003, s. 69–74*
- Krajewska Hanna: *Financial support strategies. How to capture money for scientific archives, w: Archives and changing societies: active strategies for meeting public, institutional and archival needs* Warszawa 2003, s. 79–81
- Krajewska Hanna: *Genius loci. Ueber die Tradition der Polnischen Akademie der Wissenschaften* Warszawa 2003
- Krajewska Hanna, Sobieszczak-Marciniak Małgorzata: *Maria Skłodowska Curie. Kobieta uczona* Warszawa 2003
- Krajewska Hanna: *Die protestantische Akten in den polnischen Archiven, w: Archive und Herrschaft. Referate des 72. Deutschen Archivtages 2001 in Cottbus* Siegburg 2002, s. 125–131

- Krajewska Hanna: *Strategia finansowania. Jak zdobyć środki finansowe dla archiwów naukowych?*, „Biuletyn Archiwum PAN” 2003, s. 134–138
- Krajewska Hanna: *Spuścizna po profesorze Piotrze Bańkowskim jako źródło do dziejów regionu łomżyńskiego* w: „Studia Łomżyńskie”, 2002, t. 13, s. 45–48
- Kwiatkowska Izabella: *Scientific publications of the Archives of Polish Academy of Sciences* w: *Archives and changing societies: active strategies for meeting public, institutional and archival needs* Warszawa 2003, s. 97–99
- Kwiatkowska Izabella: *Wydawnictwa Archiwum Polskiej Akademii Nauk*, „Biuletyn Archiwum PAN” 2003, s. 139–143
- Kwiatkowski Dariusz: *Bilateral and multilateral international co-operation in the Archives of the Polish Academy of Sciences* w: *Archives and changing societies: active strategies for meeting public, institutional and archival needs* Warszawa 2003, s. 116–119
- Kwiatkowski Dariusz: *Międzynarodowa współpraca naukowa Archiwum PAN*, „Biuletyn Archiwum PAN” 2003, s. 144–149
- Malinowski Józef: *Kalendarium Oddziału Archiwum PAN w Poznaniu. Lata 1956–2002*, „Biuletyn Archiwum PAN” 2003, s. 59–68
- Marciniak Anna: *Dawne i nowe źródła do biografii kardynała Mieczysława Ledóchowskiego*, „Ecclesia. Studia z Dziejów Wielkopolski” 2003, nr 1, s. 155–173
- Marciniak Anna: *Kardynał Mieczysław Ledóchowski*, „Kronika Wielkopolska” 2003, nr 2, s. 170–173
- Marciniak Anna: *Z korespondencji Wielkopolan. Niespodziewany finał XIV Zjazdu Lekarzy i Przyrodników Polskich w Poznaniu, w 1933 roku opisany po pięćdziesięciu latach przez jednego z uczestników*, „Przegląd Wielkopolski” 2003, nr 3–4, s. 121–123
- Matysiak Jarosław: *Działalność wydawnicza i księgarska Jana Jachowskiego w latach 1919–1952*, „Biblioteka” 2003, nr 7 s. 47–58
- Matysiak Jarosław: *Jan Jachowski, księgarz i wydawca*, „Kronika Wielkopolska” 2003, nr 1 s. 93–100
- Pietrzekiewicz Dorota: *Biblioteka w Archiwum*, „Biuletyn Archiwum PAN” 2003, s. 150–161

- Pietrzekiewicz Dorota: *Library in Archives at the Polish Academy of Sciences* w: *Archives and changing societies: active strategies for meeting public, institutional and archival needs* Warszawa 2003, s. 104–108
- Szymczyk Hanna: *Bibliografia prac pracowników Archiwum Polskiej Akademii Nauk na podstawie „Biuletynu Archiwum PAN” nr 1–43*, „Biuletyn Archiwum PAN” 2003, s. 79–132
- Zamojska Dorota: *Acquisition of archival material from private sources on the Polish Academy of Sciences* w: *Archives and changing societies: active strategies for meeting public, institutional and archival needs* Warszawa 2003, s. 18–24
- Zamojska Dorota: *Cezaria Baudouin de Courtenay Ehrenkreutz-Jędrzejewiczowa* w: *Etnografowie i ludoznawcy polscy – sylwetki i szkice biograficzne* Kraków 2002, s. 3–7
- Zamojska Dorota: *Nabytki Archiwum PAN w 2002 r.*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 2003, nr 1–2, s. 161–164
- Zamojska Dorota: *Pozyskiwanie materiałów archiwalnych ze źródeł prywatnych – na przykładzie Archiwum Polskiej Akademii Nauk*, „Biuletyn Archiwum PAN” 2003, s. 162–173

INWENTARZE ZESPOŁÓW ARCHIWALNYCH
ogłoszone w numerach 1–45 „Biuletynu Archiwum PAN“
(układ chronologiczny)

	str.	
Nr 1(1959)		
– Towarzystwo Naukowe Warszawskie (1907–1953) (H. Dymnicka)	21–77	
Nr 3 (1960)		
– Materiały Aleksego Bachulskiego (M. Flis)	33–39	
– Materiały Stanisława Borowskiego (Z. K.)	44–48	
– Materiały Olgierda Górki (M. Wrzoscowa)	50–61	
– Materiały Stanisława Kętrzyńskiego (S. Chankowski)	64–69	
– Materiały Adama Kłodzińskiego (H. Dymnicka)	69–71	
– Materiały Jerzego Manteuffla (S. Chankowski)	73–77	
– Materiały Władysława Namysłowskiego (M. Wrzoscowa)	77–86	
– Materiały Eugeniusza Przybyszewskiego (M. F.)	86–89	
– Materiały Heleny Salskiej (S. Chankowski)	89–93	
– Materiały Adama Skalkowskiego (M. Wrzoscowa)	93–109	
Nr 4 (1961)		
– Materiały Wisławy Knapowskiej (H. Zubalowa)	31–71	
– Materiały Artura Śliwińskiego (S. Chankowski)	72–126	
Nr 5 (1962)		
– Akta I Kongresu Nauki Polskiej (1949–1951) (M. Wrzoscowa)	23–70	
Nr 6 (1963)		
– Akta Polskiego Towarzystwa Historycznego (1886–1939, 1947–1968) (H. Dymnicka i M. Wrzoscowa)	39–79	
– Materiały Antoniego Wróblewskiego (J. Szajbel)	80–127	
Nr 7 (1964)		
– Materiały Janusza Iwaszkiewicza (S. Chankowski)	33–53	
– Materiały Aleksandra Lednickiego (M. Wrzoscowa)	54–70	
Materiały Zygmunta Moczarskiego (Z. Wardęska)	71–93	
Materiały Ludwika Skubiszewskiego (J. Szajbel)	94–105	
Nr 8 (1965)		
– Materiały Tadeusza Mańkowskiego (A. Kamiński)	13–54	
– Materiały Wiktora Ormickiego (O. Staroń)	55–78	
– Materiały Edwarda Schechtle (A. Marciniak)	79–96	
Nr 9 (1966)		
– Materiały Kazimierza Bassalika (S. Chankowski)	35–54	
– Materiały Ludwika Ręgorowicza (M. Wrzoscowa)	55–81	
– Materiały Adama Szymańskiego (H. Obuchowska-Pysiowa)	82–87	

Nr 10 (1967)

Materiały Wiktora Schramma
(A. Marciniak) 20–106

Nr 11 (1968)

– Akta Komisji Naukowej Obchodu Roku Mickiewicza PAN
(1953–1956)
(H. Dymnicka) 30–64
– Materiały Antoniego Ąrtymiaka
(S. Chankowski) 65–85
– Materiały Ludwika Chmaja
(R. W. Wołoszyński) 86–111
– Materiały Eugeniusza Dziewulskiego
(A. Brachfogel) 112–120
– Materiały Władysława Dziewulskiego
(M. Wrzoscowa) 121–148

Nr 12 (1969)

– Materiały Witolda Chodźki
(M. Wrzoscowa) 40–81
– Materiały Franciszka Czubalskiego
(M. Wrzoscowa) 82–97

Nr 13 (1970)

– Materiały Józefa Grodeckiego i Katarzyny Grodeckiej
(M. Wrzoscowa) 26–84
– Materiały Stefana Rygla
(S. Chankowski) 85–117
– Materiały Bożeny Stelmachowskiej
(J. Szajbel) 118–161

Nr 14 (1971)

– Materiały Joachima Metallmanna
(R. Majkowska) 18–26
– Materiały Antoniego Peretiatkowicza
(A. Marciniak) 27–66
– Materiały Tadeusza Strumiły
(R. Wojciechowska) 67–105

– Materiały Zygmunta Zawirskiego
(A. Woltanowski) 106–125

Nr 15 (1972)

– Materiały Bronisława Dembińskiego
(K. Dopierała) 11–71
– Materiały Włodzimierza Dzwonkowskiego
(H. Dymnicka) 72–100
– Materiały Wiktora Hahna
(M. Wrzoscowa) 101–182

Nr 16 (1973)

– Materiały Ludwika Eckerta
(M. Wrzoscowa) 26–52
– Materiały Tadeusza Kowalskiego
(J. Poradzisz) 53–99
– Materiały Feliksa Kazimierza Terlikowskiego
(M. Adamczewska) 100–125

Nr 17 (1974)

– Materiały Bronisława Pawłowskiego
(H. Dymnicka-Wołoszyńska) 39–48
– Materiały Edmunda Jana Reymana
(J. Mizikowski) 49–81
– Materiały Stanisława Tynca
(M. Wrzoscowa) 82–125

Nr 18 (1975)

– Materiały Stanisława Karwowskiego
(J. Szajbel) 19–41
– Materiały Jerzego Landego
(J. Mizikowski) 42–54
– Materiały Mariana Magdańskiego
(E. Sztraj) 55–62
– Materiały Michała Rawity-Witanowskiego
(H. Dymnicka-Wołoszyńska) 63–124

Nr 19 (1976)

- Materiały Kazimierza Abgarowicza
(M. Adamczewska) 24-35
- Materiały Aleksandra Kozikowskiego
(A. Marciniak) 36-54
- Materiały Edwarda Łupicz-Niezabitowskiego
(Z. Wardęska) 55-63

Nr 20 (1977)

- Materiały Jana Dembowskiego
(M. Wrzoscowa) 10-32
- Materiały Mariana Gieysztor
(A. Brachfogel) 33-54
- Materiały Teodora Marchlewskiego
(A. Brachfogel) 55-81

Nr 21 (1978)

- Materiały Władysława Abrahama
(E. Sztraj) 41-54
- Materiały Stefana Baley
(M. Wrzoscowa) 44-93
- Materiały Natalii Gąsiorowskiej-Grabowskiej
(J. Mizikowski) 94-116
- Materiały Wincentego Stysia
(M. Wrzoscowa) 117-153

Nr 22 (1979)

- Materiały Włodzimierza Demetrykiewicza
(R. Majkowska) 35-59
- Materiały Kazimierza Drewnowskiego
(E. Sztraj) 60-78
- Materiały Stanisława Kossutha
(P. Porwoł) 79-106
- Materiały Bronisława Niklewskiego
(M. Adamczewska-Jackowiak) 107-144

Nr 23 (1980)

- Materiały Andrzeja Grodka
(M. Wrzoscowa) 31-101

- Materiały Janusza Wolińskiego
(H. Dymnicka-Wołoszyńska) 102-150

Nr 24 (1981)

- Materiały Adolfa Joszta
(M. Wrzoscowa) 15-42
- Materiały Kazimierza Rodowicza
(O. Staroń) 43-52
- Materiały Czesława Zakaszewskiego
(J. Mizikowski) 53-74

Nr 25 (1982)

- Materiały Władysława Dybowski
(M. Wrzoscowa i Ł. Litwa) 21-44
- Materiały Ludwika Hirszfelda i Hanny Hirszfeldowej
(M. Wrzoscowa i Ł. Litwa) 45-148

Nr 26 (1983)

- Materiały Stanisława Kozierowskiego
(J. Latzke) 8-87
- Suplement do inwentarza materiałów
Kazimierza Drewnowskiego
(E. Sztraj) 88-98

Nr 27 (1984)

- Materiały Stanisława Antoniewskiego
(J. Mizikowski) 22-35
- Materiały Zygmunta Golonki
(J. Mizikowski) 36-61
- Materiały Lucjana Kaznowskiego
(J. Mizikowski) 62-75
- Materiały Tymoteusza Łuniewskiego
(M. Wrzoscowa) 76-100
- Materiały Jana Miklaszewskiego
(S. Chankowski) 101-105

Nr 28 (1985)

- Materiały Stefana Ehrenkretza
(A. Brachfogel) 29-40

- Materiały Witolda Kamienieckiego
(M. Wrzoskowa) 41-50
- Materiały Emila Kipy
(H. Dymnicka-Woloszyńska) 51-66
- Materiały Tadeusza Makowieckiego
(E. Sztraj) 67-80
- Materiały Marzeny M. Pollakówny
(T. Dymaczewski) 81-103

Nr 29 (1986)

- Materiały Stefana Drzewieckiego
(B. Krzyżtoporska) 21-28
- Materiały Władysława Folkierskiego
(M. Tejchman) 29-38
- Materiały Alfreda Liebfelda
(H. Dymnicka-Woloszyńska) 39-60

Nr 30 (1987)

- Materiały Kazimierza Moszyńskiego
(A. Brachfogel) 23-43
- Materiały Henryka Ułaszyna
(E. Sztraj) 44-112

Nr 31 (1988)

- Materiały Stanisława Kontkiewicza
(J. Bugajski) 14-71
- Materiały Juliana Tokarskiego
(J. Mizikowski) 72-115

Nr 32 (1989)

- Materiały Jana Grzegorzewskiego
(Z. Bonarowska) 17-29
- Materiały Mariana Lewickiego i Ireny Lewickiej
(I. Biel i Z. Bonarowska) 30-90
- Materiały Czesława Thulliego
(W. Różańska) 91-114

Nr 33 (1990)

- Materiały Władysława Kowalenki
(J. Latzke, E. Lijewska) 21-60
- Materiały Tadeusza Manteuffla
(H. Dymnicka-Woloszyńska) 61-132

Nr 34 (1993)

- Materiały Zofii Podkowińskiej
(A. Chodkowska) 11-33
- Materiały Adama Wolffa
(H. Szymczyk) 34-60

Nr 35 (1994)

- Materiały Władysława Tomkiewicza
(A. Kulecka) 25-72
- Materiały Michała Walickiego
(E. Sztraj, H. Szymczyk) 73-94
- Materiały Anny Dembińskiej
(K. Dopierała) 95-106

Nr 36 (1995)

- Materiały Włodzimierza Antoniewicza
(Józef Mizikowski) 15-97
- Materiały Zofii Wartołowskiej
(Józef Mizikowski) 93-103

Nr 37 (1996)

- Materiały Stanisława Srokowskiego
(Maria Wrzoskowa) 20-60
- Materiały Edwarda Stenza
(Józef Mizikowski, Elżbieta Sztraj) 61-93

Nr 38 (1997)

- Materiały Jana Reychmana
(Hanna Szymczyk) 14-113

Nr 39 (1998)

- Materiały Janusza Groszkowskiego
(Alicja Kulecka) 29-89

– Materiały Witolda Nowackiego (Joanna Lewandowska)	90–112
Nr 40 (1999)	
– Materiały Ludwika Kolankowskiego (Maria Wrzoskova)	42–64
– Materiały Rocha Morcinka (Elżbieta Sztraj)	65–73
– Materiały Michała Szczanieckiego (Elżbieta Sztraj)	74–94
– Materiały Józefa Siemieńskiego (Tadeusz Epsztejn)	95–105
Nr 41 (2000)	
– Materiały rodziny Baudouin de Courtenay (Dorota Zamojska)	23–60
– Materiały Stanisława Szobera (Bożena B. Hulewicz-Szczepanowska)	61–76
– Materiały Stanisławy Przybyszewskiej (Elżbieta Ruta-Solarska)	77–94
Nr 42 (2001)	
– Materiały Aleksandra Gajkowicza (Anita Chodkowska)	6–33
– Materiały Jana Dąbrowskiego (Tomasz Dymaczewski, Witold Kaczmarek)	34–47
– Materiały Juliana Adama Majewskiego (Józef Mizikowski)	48–69
– Materiały Dobrosława Stróżeckiego (Stanisław Biały, Grażyna Ciemińska, Maria Gaszkowska, Krzysztof Markowski)	70–82
Nr 43 (2002)	
– Materiały Wacława Sierpińskiego (Alicja Kulecka)	6–65
– Materiały Kazimierza Kuratowskiego (Agnieszka Kalbarczyk, Iwona Szulc, Hanna Szymczyk)	66–95
– Materiały Hugona Steinhausa (Małgorzata Wawrowska, Anita Chodkowska)	96–138

Nr 45 (2004)

– Materiały Henryka Elzenberga (Józef Mizikowski)	15–57
– Materiały Władysława Witwickiego (Grzegorz Milewski)	58–74

INWENTARZE ZESPOŁÓW ARCHIWALNYCH
ogłoszone w numerach 1–45 „Biuletynu Archiwum PAN”
(układ alfabetyczny)

95	Nr „Biuletynu Archiwum PAN”	Strony
Abgarowicz Kazimierz	19	24–35
Abraham Władysław	21	41–54
Antoniewicz Włodzimierz	36	15–97
Antoniewski Stanisław	27	22–35
Artymiak Antoni	11	65–85
Bachulski Aleks	3	33–39
Baley Stefan	21	55–93
Bassalik Kazimierz	9	35–54
Baudouin de Courtena	41	23–60
Borowski Stanisław	3	44–48
Chmaj Ludwik	11	86–111
Chodźko Witold	12	40–81
Czubalski Francisze	12	82–97
Dąbrowski Jan	42	34–47
Dembińska Anna	35	95–106
Dembiński Bronisław	15	11–71
Dembowski Jan	20	10–32
Demetrykiewicz Włodzimierz	22	35–59
Drewnowski Kazimierz	22, 26	60–78, 88–98
Drzewiecki Stefan	29	21–28
Dybowski Władysław	25	21–44
Dziewulski Eugeniusz	11	112–120
Dziewulski Władysław	11	121–148
Dzwonkowski Włodzimierz	15	72–100
Eckert Ludwik	16	26–52
Ehrenkretz Stefa	28	29–40

Nazwisko lub nazwa	Nr „Biuletynu Archiwum PAN”	Strony
Elzenberg Henryk	45	
Folkierski Władysław	29	29–38
Gąsiorowska-Grabowska Natalia	21	94–116
Gieysztor Marian	20	33–54
Golonka Zygmunt	27	36–61
Górka Olgierd	3	50–61
Grodeccy Józef i Katarzyna	13	26–84
Grodek Andrzej	23	31–101
Groszkowski Janusz	39	29–89
Grzegorzewski Jan	32	17–29
Hahn Wiktor	15	101–182
Hirszfeldowie Ludwik i Hanna	25	45–148
Iwaskiewicz Janusz	7	33–53
Joszt Adolf	24	15–42
Kamieniecki Witold	28	41–50
Karwowski Stanisław	18	19–41
Kaznowski Lucjan	27	62–75
Kętrzyński Stanisław	3	64–69
Kipa Emil	28	51–66
Kłodziński Adam	3	69–71
Knapowska Wisława	4	31–71
Kolankowski Ludwik	40	42–64
Komisja Naukowa Obchodu Roku Mickiewicza PAN (1953–1956)	11	30–64
Kontkiewicz Stanisław	31	14–71
Kossuth Stanisław	22	79–106
Kowalenko Władysław	33	21–60
Kowalski Tadeusz	16	53–99
Kozierowski Stanisław	26	8–87
Kozikowski Aleksander	19	36–54

Nazwisko lub nazwa	Nr „Biuletynu Archiwum PAN”	Strony
Kuratowski Kazimierz	43	66–95
Lande Jerzy	18	42–54
Lednicki Aleksander	7	54–70
Lewiccy Marian i Irena	32	30–90
Liebfeld Alfred	29	39–60
Lubicz-Niezabitowski Edward	19	55–63
Łuniewski Tymoteusz	27	76–100
Magdański Marian	18	55–62
Majewski Julian Adam	42	48–69
Makowiecki Tadeusz	28	67–80
Manteuffel Jerzy	3	73–77
Manteuffel Tadeusz	33	61–132
Mańkowski Tadeusz	8	13–54
Marchlewski Teodor	20	55–81
Metallman Joachi	14	18–26
Miklaszewski Jan	27	101–105
Milobędzki Tadeusz	29	61–72
Moczarski Zygmunt	7	71–93
Morcinek Roch	40	65–73
Moszyński Kazimierz	30	23–43
Namysłowski Władysław	3	77–86
Niklewski Bronisław	22	107–144
Nowacki Witold	39	90–112
Ormicki Wiktor	8	55–78
Pawłowski Bronisław	17	39–48
Peretiatkowicz Antoni	14	27–66
Pierwszy Kongres Nauki Polskiej (1949–1951)	5	23–70
Podkowińska Zofia	34	11–33

Nazwisko lub nazwa	Nr „Biuletynu Archiwum PAN”	Strony
Pollakówna Marzena	28	81–103
Polskie Towarzystwo Historyczne (1886–1939, 1947–1968)	6	39–79
Przybyszewska Stanisława	41	77–94
Przybyszewski Eugeniusz	3	86–89
Reychman Jan	38	14–113
Reyman Edmund Jan	17	49–81
Ręgorowicz Ludwik	9	55–81
Rodowicz Kazimierz	24	43–52
Rygiel Stefan	13	85–117
Salska Helena	3	89–93
Schechtel Edward	8	79–96
Schramm Wiktor	10	20–106
Szczaniecki Michał	40	74–94
Siemieński Józef	40	95–105
Sierpiński Wacław	43	6–65
Skalkowski Adam	3	93–109
Skubiszewski Ludwik	7	94–105
Srokowski Stanisław	37	20–60
Steinhaus Hugon	43	96–138
Stelmachowska Bożena	13	118–161
Stenz Edward	37	61–93
Strumiłło Tadeusz	14	67–105
Styś Wincenty	21	117–153
Szober Stanisław	41	61–76
Szymański Adam	9	82–87
Śliwiński Artur	4	72–126
Terlikowski Feliks	16	100–125
Thullie Czesław	32	91–114
Tokarski Julian	31	72–115

Nazwisko lub nazwa	Nr „Biuletynu Archiwum PAN”	Strony
Tomkiewicz Władysław	35	25–72
Towarzystwo Naukowe Warszawskie (1907–1953)	1	21–77
Tync Stanisław	17	82–125
Ułaszyn Henryk	30	44–112
Walicki Michał	35	73–94
Wartołowska Zofia	36	98–103
Witanowski Michał, Rawita	18	63–124
Witwicki Władysław	45	
Wolff Adam	34	34–60
Woliński Janusz	23	102–150
Wróblewski Antoni	6	80–127
Zakaszewski Czesław	24	53–74
Zawirski Zygmunt	14	106–125

SUMMARY

Ryszard Waclaw Wołoszyński
(Warszawa)

**SCIENTIFIC BOARD MEETING
AT THE 50TH ANNIVERSARY
OF THE PAN ARCHIVES**

An open meeting of the Scientific Board at the 50th Anniversary of the Archives of Polish Academy of Sciences (PAN) provides an opportunity, indeed, calls for, a presentation of an outline of the Board's history and functioning. The Board was appointed by way of a resolution of PAN's Scientific Secretariat Council on July 19, 1955, as a Scientific College of seven members, chaired by Professor Jan Dąbrowski. Among the members were prominent experts on the history of science and technology and archive studies, Professors Rafał Gerber, Stanisław Konopka, Eugeniusz Olszewski, Adam Stebelski, Bogdan Suchodolski and the Archives' Director, Zygmunt Kolankowski, Ph.D. The author of this paper acted as secretary. The first meeting of the College was held on October 7, 1955. The attendants discussed organizational matters and the results of works carried out by the Archive, and approved the scientific scheme for the following year¹.

The Scientific College operated until 1960. On July 3, 1962, the Archive's Statutes were granted by the PAN Scientific Secretariat, following which a Scientific Board was appointed, chaired by Professor Tadeusz Manteuffel. The Statutes detailed the makeup, organization of works and tasks to be pursued by the Board, set out in seven Articles. It did not, however, fix the number of members, appointed by the PAN Scientific Secretariat „from among independent researchers, certified employees of scientific information or other prominent archive workers”. The Chair and Vice-Chairs were also appointed by the same PAN authority; ex officio membership of the Archives' Director was stipulated².

The tasks of the Board, nearly always composed of 15 persons, included general evaluation of the work and programs pursued by the Archi-

¹ Cf. A. Chodkowska, D. Pietrzakiewicz, *Kalendarium Archiwum PAN*, „Biuletyn Archiwum PAN” (*PAN Archives Calendar*, „PAN Archives Bulletin”) No. 44, Warsaw 2003, pp. 7 and 12, hereinafter referred to as *Calendar*

² *PAN Archives Statutes*, Art. 12 and 13 – „PAN Archives Bulletin” No. 6, Warsaw 1963, p.7

ves, supervision of its publications, as well as giving opinions and supporting the development of the institution's base of researchers. Acting in an advisory capacity, the Board was not qualified to conduct Ph.D. or postdoctoral programs; it could, and did, however, move for or support the efforts of competent institutions concerning the promotion of the Archives' workers³.

The Board has been made up mostly of persons related to PAN research centers – the Institutes of History and History of Science, as well as State Archives and their Head Office. The number of PAN Archives' workers among members of the Board has increased steadily due to academic promotions and amendments to the relevant regulations of the Polish Academy of Sciences.

The statutory tasks of the Board or the College were from the very beginning extended to include the promotion of the institution's activities, particularly with respect to the collection of the manuscript legacies of Polish scientists. Under the guidance of Professor Tadeusz Manteuffel (until his death in 1970), a debate was begun on the excessively wide, in the opinion of some researchers, profile of the Archive's activities; greater focus on file resources held by the Polish Academy of Sciences was recommended. A systematic ordering of source materials for studies on the history of the Academy's institutions was also suggested. Anyway, top-down decisions on savings caused some forms of activity to be abandoned, or at least suspended; among these was the continuation of the Central Inventory of Source Materials for the History of Polish Science and Technology⁴.

Consecutive Chairs presiding over the slightly changing makeup of the Scientific Board were Professors Aleksander Gieysztor (1972–1975), Ludwik Bazyłow (1975–1985) and Janusz Durko (1985–1993). General principles of the Board's functioning have changed – for his last term in 1990 Professor Durko was already elected by members of the Board. In the beginning of 1977, the task of appointing consecutive members of the Board was taken over from the Office of the Presidium by PAN's 1st Department of Social Sciences, to which the Archives was consequently subordinated in terms of organization. Since May 1993 to date, the honorable

³ *PAN Archives Statutes*, Art. 14 and the following

⁴ *Calendar*, pp. 15 and 16; materials and memoirs of the author; see also the author's articles on PAN Archive published between 1958 and 1960, indexed by H. Szymczyk, *Bibliografia prac pracowników Archiwum PAN (Bibliography of the works of PAN Archives researchers)*, „PAN Archives Bulletin” No. 44, Warsaw 2003, p. 123

function of the Chair has been held by the author of this paper, elected for successive terms⁵.

Since the beginning of the 1990s, the Scientific Board has not pursued any major initiatives of its own. Instead, it has strongly supported the efforts of the Head Office and Archives staff to maintain an appropriate level of work and payroll; the latter has recently become more difficult. After the first Director, Professor Zygmunt Kolankowski, retired, Kazimierz Krzos, Ph.D., took over as Head of the institution, followed by Jan Andrzej Igielski, Ph.D., in the first half of 1991. He resigned his post due to an illness in August 1993, and was succeeded by Hanna Dymnicka-Wołoszyńska, M.A. During those years, the Board took active part in commemorating the institution's 20th, 30th and 40th anniversary, and devoted much effort to popularizing the Archives' achievements in the periods aforesaid. At the Board's working meetings, the members heard a number of lectures delivered by Archive researchers, concerning various aspects of its functioning, and including proposals for possible improvements. Annual reports and work plans were systematically considered and approved⁶.

The most difficult period in the activities of the Scientific Board and PAN Archives as a whole was between 1991 and 1994. Considerable financial problems and payroll cuts coincided with the attempts of some representatives of the Academy's authorities to move the seat of the Archives and its file records outside the Downtown, and indeed outside the capital. Members of the Board adopted relevant resolutions, and the Chair, together with the Head Office, sought to prevent further deterioration of the conditions of work in the Archives, in particular to ensure proper storage conditions of priceless files, documenting the development of Polish sciences over the last century, and before. Having obtained the support of PAN's 1st Department, led by Professor Janusz Tazbir and Monika Hamanowa, these efforts were eventually successful. To a large extent the success was also attributable to the stance of the PAN Committee on History of Science and Technology, chaired by Professor Irena Stasiwicz-Jasiukowa.

Another significant achievement of the Scientific Board was the organization of tenders for the post of the Archives' Director, conducted in compliance with new legal regulations after the retirement of Hanna Dymnicka-Wołoszyńska, M.A. From among three candidates, the Board's

⁵ *Calendar*, pp. 17–29.

⁶ *Calendar*, see above.

special committee recommended Mrs. Hanna Krajewska, Ph.D. to be approved by the Academy's authorities; their choice has proved to be a good one⁷.

Since 1994, in cooperation with the Head Office, the Board worked on drafting new Statutes of the institution. The main discussion was held in November 1996, and after some further arrangements the Statutes went into force on the strength of Regulation No. 9/99 of the President of the Polish Academy of Sciences of 24 September 1999. The most important amendments concerning the works of the Scientific Board consisted in fixing the number of members at 16, and explicitly stipulating the manner of their appointment. The members are appointed by the President of PAN's 1st Department of Social Sciences following a proposal put in by the Archives' Director in consultation with the Presidium of the Scientific Board outgoing after the four-year term of office. The Archives' Director is appointed *ex officio*, two representatives are elected by researchers employed in the institution, and thirteen members are persons related to other scientific institutions and holding the academic title of Professor or a post-doctoral degree. The Chair, Vice-Chairs and the Scientific Secretary are appointed in elections held during the first meeting of the Board chaired by the President of PAN's 1st Department. The tasks of the Board, generally the same as before, though put more concisely, have been extended to include the terms of tenders for the post of the Archives' Director and supervision of their course⁸.

Other, more general issues discussed during the meeting of the Scientific Board included the place and role of the Archives in the structure of the Polish Academy of Sciences, and works Section of the Research Institution Archives Association of Polish Archivists'. Recently, the Board has discussed the principles of compiling and supervising the archive records of the Polish Academy of Sciences, defending the role the Archives have played so far in that respect. Finally, PAN authorities and the Head Office of State Archives agreed on a more complex procedure. Institutions of the Polish Academy of Sciences are supervised locally by State Archive Branches, which submit reports for the inspection and approval by PAN Archives⁹.

⁷ *Calendar*, pp. 27-39; materials and memoirs of the author

⁸ *Calendar*, p. 30-35; *PAN Archives Statutes*, „PAN Archives Bulletin” No 40, Warsaw 1999, pp. 110-111.

⁹ *Calendar*, pp. 3-38.

Apart from the above mentioned matters, the Board considers the ongoing problems involved in the works of the Archives, related mostly to the inadequate funding of its activities. The Board assists the Head Office in its efforts aimed at obtaining additional funding sources. The Scientific Board is and will continue to be strongly opposed to the underestimation of the role and significance of the Archive, which has been collecting and compiling the basic file records documenting the present condition and development of Polish sciences. A lack of understanding concerning the Archives' basic requirements is often displayed, unfortunately, particularly in the administration of the Polish Academy of Sciences. Nevertheless, efforts undertaken by the Board in liaison with the Archives' Head Office offer hopes for a better future.

INVENTORIES OF THE ARCHIVES

In „PAN Archives Bulletin” No. 45 we publish the inventories of philosophers Henryk Elzenberg and Władysław Witwicki.

Henryk Elzenberg (1887–1967) was a prominent scholar on the history of philosophy, ethics, axiology and ontology. Between 1936 and 1939 he lectured on aesthetics, ethics and the history of philosophy at the Stefan Batory University in Vilnius. In 1945 he gave lectures on French philology at Lublin Catholic University, and in October 1945 he took the 2nd Chair of Philosophy at the Nicolaus Copernicus University in Toruń, where he lectured and gave seminars on the history of ethics and aesthetics. At the end of 1950s he also lectured on Roman Philology at the University of Poznań. Since 1932 he was a correspondent member of the 2nd Department of Historical, Social and Philosophical Sciences of Warsaw Scientific Society. Collaborator of Western European Philology Committee, member of Toruń Scientific Society and Polish Philological Society, Chair of the Pomeranian Musical Society. He attended the International Philosophical Congress in Paris in 1937, Ethical Congress in Paris and the International Philosophical Congress in Amsterdam in 1948. He penned works on philosophy and literary criticism, as well as translations from classical literature – Plato, Marcus Aurelius. Henryk Elzenberg’s file contains 198 archival units, supplemented with 9 annexes. The final compilation was carried out by Anita Chodkowska, M.A. and Jolanta Stasiak, M.A.

Władysław Witwicki (1878–1948), the John Casimir University and Lvov Technical University Assistant Professor and Warsaw University Professor, specialized in experimental psychology. He was an active member of the Scientific Society in Lvov and Warsaw Scientific Society. Attended philosophical conventions in Naples (1924), the Hague (1928), conventions of psychologists in Paris and Utrecht (1929), Vienna (1931) and Copenhagen (1932). He was an author of a number of dissertations on psychology, culture and art. During the occupation he devoted himself to the translation of Plato’s dialogues and Law Books, Lucianus’ dialogues and the Gospels of St. Matthew and St. Mark. The legacy of Władysław Witwicki was elaborated by Grzegorz Milewski, M.A.; it encompasses 30 archival units and 9 annexes.

PAN ARCHIVES

Director: Hanna Krajewska, Ph.D.

Chairman of the Scientific Board: Professor Ryszard W. Wołoszyński Ph.D.

The Archives has its branches in Poznań and Katowice, with the latter’s seat located in Wodzisław Śląski. The Archive keeps consigned historical resources.

In 2003 the Archives of the Polish Academy of Sciences (PAN) organized a conference entitled *Records Management in Organizational Entities of the Polish Academy of Sciences*, and co-organized international conferences on *Archives and changings societies: active strategies for meeting public, institutional and archival needs*; *Traditions of the Polish Academy of Sciences – European Roots of Polish Science*; and *Polish Nobel Prize Winners*. It also organized and co-organized the following exhibitions: *Genius loci, Maria Skłodowska-Curie at the 100th Anniversary of Nobel Prize Award, PAN Archives Collection*, and *Polish Nobel Prize Winners*.

The goal of the training conference entitled *Records Management in Organizational Entities of the Polish Academy of Sciences*, held on May 16 in the Staszic Palace, was to introduce the employees of PAN institutions to the principles of handling archive materials. Lectures were delivered by PAN Archives employees: *An outline of issues involved in the processing of records in PAN Organizational Entities* by Izabela Kwiatkowska, and *Changes in competence relations between PAN Archive, State Archives and PAN Organizational Entities in the light of new legal regulations* by Dariusz Kwiatkowski. The discussion proved that supplementary training courses were needed for employees handling institutional archives. Also, directors of the institutions should be updated on the valid principles of handling file records on a current basis.

The International Conference on *Archives and changings societies: active strategies for meeting public, institutional and archival needs* was held in Warsaw and Krakow on September 7–10. It was organized by the International Council on Archives (ICA), the Section on University and Research Institution Archives (SUV) and the Polish Section for Research and Cultural Institution Archives of the Association of Polish Archivists (SAP) represented by the PAN Archives, Archives of the Main School of Economics, the Maria Skłodowska-Curie Museum in Warsaw, and the SAP Branch in Krakow. The conference was attended by 90 participants from 22 countries. The purpose of the conference was to present the strategy and role of archives within and without their mother institutions. The

topics discussed covered problems important from the archivists' point of view, demonstrating the significance of their work and pointing out the tasks they must pursue. PAN Archives researchers presented the following papers: *Users and access to archive materials in museums* by Anita Chodkowska; *Funding strategies. How to obtain funds for scientific archives?* by Hanna Krajewska; *Publications of PAN Archives* by Izabela Kwiatkowska; *International scientific cooperation of PAN Archives* by Dariusz Kwiatkowski; *Archives library* by Dorota Pietrzakiewicz; and *Procuring archive materials from PAN Scientists* by Dorota Zamojska.

The scientific conference entitled *Traditions of the Polish Academy of Sciences – European Roots of Polish Science*, organized by the PAN Archives, the Scientific Centre of the Polish Academy of Sciences in Berlin and the Polish Institute in Berlin was held in Berlin on November 13–16. PAN Archive researchers delivered the following lectures (in German and English): *Organization of Polish science after the First World War on the example of the Polish Academy of Sciences* by Anita Chodkowska; *Goethe and Poland* by Hanna Krajewska; *Members of Warsaw Society of Friends of Science from Wielkopolska and Poznań* by Jarosław Matysiak; and *Warsaw Society of Friends of Science, the beginning of the Polish nation wide organization of science* by Dorota Zamojska. During their sojourn in Berlin, PAN Archive employees visited the European Cultures Museum and the State Archive of Prussian Cultural Heritage in Dahlem. The visit was an opportunity to exchange experience and learn the history, resources, organization, and problems of the German institutions, as well as their projects for the future. It also resulted in establishing cooperation with Brandenburg Academy of Sciences and Brandenburg Archive.

The conference was accompanied by a full-scale board exhibition, whose title: *Genius loci* referred to the Staszic Palace in Warsaw, the seat of a number of scientific institutions which have played an important role in the history of science. Biographic notes of the most eminent members of Warsaw Society of Friends of Sciences (WTPN) were presented, as well as the history, role and importance of the Society and its influence on the further development of Polish and European science. The exhibition was opened on November 14 at the Polish Institute in Berlin, to be then presented in other cities around Germany.

In cooperation with the Maria Skłodowska-Curie Museum in Warsaw, an exhibition entitled *Maria Skłodowska-Curie at the 100th Anniversary of Nobel Prize Award* was opened at the Museum's premises on

November 28. The exhibition presented not only the outstanding scientist, but also the person of Alfred Nobel who founded the prestigious prize, as well as the ceremony during which it is awarded.

In relation to that exhibition, other celebrations were organized in cooperation with the Maria Skłodowska-Curie Museum. On December 8–9, an international conference entitled *Polish Nobel Prize Winners* was held at the Staszic Palace. During the conference (lectures in English on Day 1, popular science session in Polish on Day 2, addressed, among others, to the invited youth) lectures were delivered in honour of Maria Skłodowska-Curie and Lech Wałęsa at the 20th anniversary of his Peace Nobel Prize award. Izabela Kwiatkowska gave a lecture on the Foundation for Polish Science Award. On the following day, December 10, an exhibition was opened at Wola Museum, a Branch of Warsaw Historical Museum, entitled *Polish Nobel Prize Winners*. The exhibition, arranged by Wola Museum, the Maria Skłodowska-Curie Museum and PAN Archives, presented all Polish winners of the Prize: Czesław Miłosz, Władysław Reymont, Henryk Sienkiewicz, Maria Skłodowska-Curie, Wisława Szymborska and Lech Wałęsa, as well as Alfred Nobel himself. In the evening, under the patronage of Danuta Waniek and Professor Andrzej Legocki, a concert was held and a spectacle of the Radio Theatre was presented at the Polish Television, based on the biography of Maria Skłodowska-Curie. The exhibition moved from the Maria Skłodowska-Curie Museum was presented as well.

On December 11, the ceremony of awarding L'Oreal Polska for Women and Science Scholarships was held in the Mirror Room at the Staszic Palace. The scholarships had been awarded by a jury chaired by Professor A.J. Podhajska, with the assistance of the Polish Committee for UNESCO. A biographic film on the scholarship's patron was shown; its scenario had been written by the Maria Skłodowska-Curie Museum and PAN Archives. A commemorative publication entitled *Maria Skłodowska-Curie. A woman scholarly* was presented.

PAN Archives also organized a special meeting of the Scientific Board to commemorate the Archive's 50th anniversary (December 1, Staszic Palace). Archive employees were decorated with Gold and Bronze Crosses of Merit and received „Archive Studies Merit Awards”. The Archive's Management honoured patrons, friends and long-standing collaborators of our institution with an occasional medal minted at the 200th Anniversary of Warsaw Society of Friends of Sciences. During the break, an exhibition was opened at the Warsaw Scientific Society room, entitled

PAN Archives Collection. It presented a selection of documents from the extensive collection of the legacies of scientists kept in PAN Archives. The exhibition was arranged in an order reflecting the structure of the Academy, with the archive records ordered by its Departments. The exhibition was open to visitors for the two following weeks.

Materials from the collection of the PAN Archives Branch in Poznań were presented in a number of exhibitions and shows. At the Poznań University Library, an exhibition entitled *Tomasz Vetulani (1897–1952). Man and scholar, Polish tarpan researcher, pioneer in studies into biodiversity*. The 100th anniversary of the birth of Władysław Orlicz was commemorated with an exhibition organized in cooperation with the Management of the Poznań Branch of Polish Mathematical Society for participants of the Polish Mathematical Society Convention, entitled *Władysław Orlicz (1903–1990). The Professor's family. Lvov period. Poznań period. Conferences*. The Poznań Branch of PAN Archives contributed documents from its collection to two exhibitions: *Wielkopolska Regionalists* at the Municipal Public Library in Leszno, and *Grunwaldzka Street* at the Museum of Poznań City History.

The PAN Archives Branch in Wodzisław Śląski, in cooperation with Wodzisław District Lovers Society, arranged an exhibition entitled *Wodzisław in the records and photographs of the PAN Archives collection in Wodzisław Śląski*. The exhibition was displayed at the seat of Wodzisław District Lovers Society.

Ordering works were carried out in the archive records of official and private origin. The inventories of Stefan Stasiak and Mieczysław Orłowicz were updated (new materials were included), and previously commenced works were continued. Under an arrangement with the Head Office of State Archives, entries in the SEZAM computer database were updated and extended.

Maintenance works on the collection of biographical documents pertaining to the history of Polish culture were continued. Mechanical cleaning procedures and pH testing were performed on ca. 1300 cards.

In 2003, the collections was increased by 14.88 running meters; 3.50 running meters were rejected as defective. The entire collection now encompasses 2131.06 running meters. 607 photographs and negatives were added to the collection of photographs, which now features 27.268 photographs. The collection of medals now totals 1018 items (including 24 new ones).

Concerning the arrangement of the growing files records, PAN Archives approved 1 offices instruction and subject file index. 19 PAN institutions were inspected in terms of their handling of file records and the functioning of institutional archives. 15 decisions of faults were issued with respect to ca. 198 running meters of non-archival documentation kept at PAN institutions.

2 679 archival units were provided to users in research labs, 812 visits were recorded, 123 subject matter surveys and more than 600 surveys concerning the personal files of the employees of former PAN institutions were carried out, and 5287 photocopies, photographs and scans were made. In Warsaw, the records were kept in the SUMA (Archive Materials Issue System) database, which, unlike the previous system, records the issue of an archival unit only once, even if it is then repeatedly used by the same user.

Archive employees published 13 articles.

Publications:

H. Krajewska, M. Sobieszczak-Marciniak: *Maria Skłodowska-Curie. A woman scholar*. Warsaw 2003; H. Krajewska: *Genius loci. Über die Tradition der Polnischen Akademie der Wissenschaften*. Warsaw 2003.

Publications:

1. D. Zamojska: *Cezaria Baudouin de Cortenay Ehrenkreutz-Jędrzejewiczowa*, in: *Etnografowie i ludoznawcy polscy – sylwetki i szkice biograficzne*. (Polish ethnographers and ethnologists – portraits and biographical sketches) Krakow 2002.
2. D. Zamojska: *Nabytki Archiwum PAN w 2002 r. „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” (PAN Archives Acquisitions in 2002. „The History of Science and Technology Quarterly”)* 2003, No. 1–2, pp. 161–164.
3. A. Chodkowska: *Chwalibóg Józef Zbigniew*. In: *Słownik biograficzny techników polskich (Polish Technicians Biographical Dictionary)* Vol. 14, Warsaw 2003, pp. 22–24.
4. Joanna Arvaniti: *Julian Ursyn Niemcewicz (Part 1) „Kresowe Stanice” („Borderland Watchtowers”)* No. 1 (20), February 2003, pp. 31–40.
5. Joanna Arvaniti: *Julian Ursyn Niemcewicz (Part 2) „Kresowe Stanice” („Borderland Watchtowers”)* No. 2 (21), May 2003, pp. 18–28.
6. Joanna Arvaniti: *Julian Ursyn Niemcewicz (Part 3) „Kresowe Stanice” („Borderland Watchtowers”)* No. 3 (22), September 2003, pp. 13–23.

7. Anna Marciniak: *Dawne i nowe źródła do biografii kardynała Ledóchowskiego*. „Ecclesia. Studia z Dziejów Wielkopolski” (*Old and new sources for the biography of Cardinal Ledóchowski. „Ecclesia. Studies in the History of Wielkopolska”*) 2003 No. 1, pp. 155–173.
8. Anna Marciniak: *Kardynał Mieczysław Ledóchowski*. „Kronika Wielkopolska” (*Cardinal Mieczysław Ledóchowski. „Wielkopolskas’ Chronicle”*) 2003 No. 2, pp. 170–173.
9. Anna Marciniak: *Z korespondencji Wielkopolan. Niespodziewany finał XIV Zjazdu Lekarzy i Przyrodników Polskich w Poznaniu, w 1933 roku opisany po pięćdziesięciu latach przez jednego z uczestników*. „Przegląd Wielkopolski”. (*From the correspondence of Wielkopolska inhabitants. The unexpected finale of the XIV Convention of Polish Doctors and Naturalists in Poznań, described in 1933 after fifty years by a participant. „Wielkopolskas’ Review”*) 2003 No. 3–4, pp. 121–123.
10. Jarosław Matysiak: *Działalność wydawnicza i księgarska Jana Jachowskiego w latach 1919-1952*. „Biblioteka” (*The publishing and book selling enterprise of Jan Jachowski between 1919-1952. „Library”*) 2003, No. 7, pp. 47–58.
11. Jarosław Matysiak: *Jan Jachowski, księgarz i wydawca*. „Kronika Wielkopolska” (*Jan Jachowski, a book seller and publisher. „Wielkopolskas’ Chronicle”*) 2003 No. 1, pp. 93–100.

SPIS TREŚCI

Ryszard W. Wołoszyński: Rada Naukowa w 50-leciu Archiwum PAN	3
Dariusz Kwiatkowski: Wystawa 50 lat Archiwum Polskiej Akademii Nauk	8
Inwentarze archiwalne	13
Józef Mizikowski, Hanna Dymnicka-Wołoszyńska, Jolanta Stasiak, Anita Chodkowska: Materiały Henryka Elzenberga	15
Grzegorz Milewski: Materiały Władysława Witwickiego	58
Materiały źródłowe, konferencje, wystawy	74
Mieczysław Wrzosek: dokumenty dotyczące aktywności środowisk polonijnych w Szwajcarii na przełomie lat 1915 i 1916	74
Joanna Arvaniti: Konferencja naukowa w Berlinie <i>Tradycje Polskiej Akademii Nauk – europejskie korzenie polskiej nauki</i> 13–16 listopada 2003 roku	91
Referaty na konferencji	94
Anita Chodkowska: Organizacja nauki polskiej po II wojnie światowej na przykładzie Polskiej Akademii Nauk	94
Hanna Krajewska: Goethe und Polen	102
Jarosław Matysiak: Wielkopole – członkowie Towarzystwa Królewskiego Warszawskiego Przyjaciół Nauk	110
Jarosław Matysiak: Großpolen – Mitglieder der Königlichen Warschauer Gesellschaft der Freunde der Wissenschaften aus großpolen und Posen	115
Michael Niedermeier: Zwischen Politik und Poesie, Goethe und die Warschauer Gesellschaft der Freunde der Wissenchaften	121
Małgorzata Sobieszczak-Marciniak: Maria Skłodowska –Curie’s Contribution to the Development of Polish Oncology and the Warsaw Institute of Radiology	136

Dorota Zamojska: Towarzystwo Warszawskie Przyjaciół Nauk – początki ogólnopolskiej organizacji nauki	142
Dorota Zamojska: Warsaw Society of Friends of Science – the beginning of the Polish nationwide organization of science	147
Sprawozdanie z działalności Archiwum PAN w roku 2003	152
Inwentarze zespołów archiwalnych ogłoszone w numerach 1–40 „Biuletynu Archiwum PAN“ (układ chronologiczny)	168
Inwentarze zespołów archiwalnych ogłoszone w numerach 1–40 „Biuletynu Archiwum PAN“ (układ alfabetyczny)	178
Summary	183